İmam Birgivî

Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri

Dr. Ahmet Turan Arslan

SEHA

بسم الله الرحمن الرحيم

Seha Neşriyat: 97

Tarih ve Hatırat: 14

ISBN 975 - 7370 - 00 - 2

Kapak
Özkul Eren

Dizgi
Divan

Baskı
Ahsen

Cilt
Güven Mücellit

İstanbul - 1992

İMAM BİRGİVÎ

HAYATI - ESERLERİ
VE
ARAPÇA TEDRÎSÂTINDAKİ YERİ

DR. AHMED TURAN ARSLAN
Arap Dili ve Edebiyatı Yardımcı Doçenti

SEHA NEŞRİYAT ve TİCARET A.Ş.
Şehit Kubilay Sok.No: 10 Fatih/İSTANBUL
Tel: 524 14 80 - 524 16 00 Fax: 631 25 87

ÖNSÖZ

Hamd olsun Rab'bimize...

Salât u selâm olsun Efendi'mize...

Ve O'nun âl ve eshâbının hepsine...

Milletimiz, şerefli bir târîhe sahiptir. Bu şerefi kazandıran unsurlardan biri de, ölümlerinden sonrasına **"kendisiyle faydalanılan bir ilim"** bırakan âlimlerimizdir. Bıraktıkları eserleriyle milletlerine hizmet etmiş olan âlimlerin hayatlarının ve ilmî çalışmalarının araştırılıp tanıtılması, en azından, bir kadirşinaslık gereğidir. Ayrıca, tarihe geçmiş ulemânın tanınması ve bilinmesi bir ilmî zarûret olduğu gibi, genç ilim erbâbının çalışmalarını da teşvîk edici mâhiyettedir. Zîrâ mâzî, milletlerin güç kaynağıdır. İstikbalde yapılacak hamleler, hızını oradan alır. Bugün'ü anlamak ve yarına bir yön verebilmek için, dün'ün bilinmesi gerektir.

Tarihimizde ün kazanmış âlimlerimizden biri de İmam Birgivî diye meşhur olan Mehmed Pîr Ali'dir. Birgivî Mehmed Efendi, hayatı boyunca, ilim yoluyla insanlara Hak rızası için hizmeti şiâr edindiği gibi, bıraktığı eserlerle, bu hizmetini hayatından sonra da devam ettirmiştir. İmam Birgivî'nin tesbit ettiği-

miz kitap ve risâle şeklindeki 59 eserinden çoğu, dînî mevzûlarla alâkalı olmakla beraber, Arab grameriyle ilgili değerli eserler de kaleme almıştır. Branşımızla ilgili olmalarından dolayı, bu çalışmamızın vesilesi de, O'nun bu sonuncu eserleri olmuştur.

Birgivî'nin diğer eserleri gibi, sarf ve nahve dâir eserleri de, asırlarca okunmuş ve okutulmuş, çeşitli zamanlarda ve değişik kimseler tarafından bu eserlere şerhler ve hâşiyeler yazılmıştır. Ancak ülkemizde İmam Birgivî hakkında ciddî bir araştırma vücûda getirilmiş değildir. Bu boşluğu telâfi edebilmek ümidiyle, istişâreler neticesinde bu çalışmayı yapmayı lüzumlu gördük. Birgivî'nin hayatı ve eserleri hakkında yapılan çalışmalar, kısa ve birbirinin tekrarı mahiyetindedir. Bunlardan, Birgivî Mehmed Efendi'nin İstanbul Kütüphanelerindeki eserlerini tesbit eden bibliyoğrafya, 1966'da yayınlanmış olup, şüphesiz faydalı olmakla beraber, yalnızca eserlerinin isimlerini ve kütüphane numaralarını vermektedir. Prof. Dr. Emrullah Yüksel tarafından hazırlanan - ve müellifinden Türkçeye tercüme edileceğini öğrendiğimiz ve arzu ettiğimiz -, Birgivî'nin dînî ve siyasî fikirleri hakkındaki doktora tezi ise, henüz Fransızcadır ve yayınlanmamıştır.

Biz bu çalışmamızın giriş kısmında, İmam Birgivî'nin yetiştiği ve yaşadığı devrin siyasî, hukûkî, ilmî ve fikrî durumunu ana hatlarıyla ifâdeye çalıştık. Böylece hayatını ve eserlerini tanıtmaya çalıştığımız müellifin daha iyi tanınacağını ve anlaşılacağını düşündük. Üç bölüme ayırdığımız araştırmamızın birinci bölümünü İmam Birgivî'nin hayatına, ikinci bölümünü, eserlerine ve bu eserler üzerinde yapılan çalışmaların tanıtılmasına tahsis ettik. Üçüncü bölümde ise, Birgivî'nin Arab dilinin tedrîsatındaki yerini tesbîte çalıştık. Bunun için, Birgivî'den önce Arab diline dâir yazılan eserler hakkında umûmî olarak, bilgi vermeye gayret gösterdik. Sonra Birgivî'nin Arab diline dâir eserlerini ve özelliklerini anlatmaya çalıştık. Nihâyet,

Birgivî'nin eserlerinin Osmanlı medreselerinde okutulan gramer kitapları arasındaki yerini tesbit için, kaynakların verdiği bilgileri sunduk. Araştırmamızın gerektirdiği hususları imkânlarımız ölçüsünde îfâya gayret gösterdik. Târihî hususlarda, ilk kaynakların verdiği bilgilere öncelik tanıdık. Birgivî'yi ve fikirlerini öncelikle kendi eserlerinden tanıtmaya çalıştık.

Bibliyografya kitabın son tarafındadır, bu yüzden kaynakları kısaltarak verdik. Basım güçlüğü sebebiyle transkripsiyona tam olarak riayet etmedik.

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde asistanken hazırladığım ve daha sonraları bulduğum bilgi ve belgeleri de eklediğim bu tezimi yöneten ve çalışmalarımda yol gösteren hocam Doç. Dr. Mehmed Maksudoğlu Bey'e, istifâde ettiğim kaynaklardan Fransızca olanlarını te'mîn eden Doç. Dr. Mustafa Tahralı Bey'e, yine Fransızca kaynaklardan aldığımız bilgileri tercüme eden hocalarım Dr. Serdâ Kurdoğlu ve Âdil Teymur Bey'lere ve arkadaşım Gâlib Çolakoğlu Bey'e, Yugoslavca me'hazimizden nakl ettiğimiz malûmatı dilimize çeviren Enstitümüzün Arab Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi Bekir Sadak Bey'e, Enstitümüzün bütün hoca ve asistanlarına, çalışmamda irşâdlarından istifâde ettiğim Prof. Dr. Nihad M. Çetin ve Prof. Dr. Ahmed Subhi Furat Bey'lere, bazı kaynakların te'mîninde yardımlarını gördüğüm Ali İhsan Yurd Bey'e, tezi daktilo eden kardeşim Şeref Emrah Arslan'a ve eserin okuyuculara ulaştırılmasında emek ve yardımlarını esirgemeyen Kâzım Bilge Bey başta olmak üzere SEHÂ Neşriyat A.Ş.'nin değerli mensuplarına teşekkürü îfâsı gerekli bir vazife telâkkî ederim.

Hırka-i Şerîf 13.12.1991

Ahmed Turan Arslan

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
Atâî	: Hadîkatu'l-hakâik fî tekmileti'ş-Şekâik
b.	: İbn
BB	: İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmet 0Efendi Bibliyografyası
bk.	: bakınız
h.	: hicrî
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
krş.	: karşılaştırınız
ks.	: kısım
ktb.	: kütüphane (si)
md.	: madde
mlf.	: müellif
nr.	: numara
OM.	: Osmanlı Müellifleri
nşr.	: neşir, neşr eden
sy.	: sayı
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
SO.	: Sicill-i Osmânî
Sül.	: Süleymaniye
ŞM.	: Şarkiyat mecmuası
thk.	: tahkîk
ts.	: tarihsiz
TSU.	: Târîh-i silsile-i ulemâ
v.	: vefatı
v.b.	: ve benzeri
v.dd.	: ve devamının devamı (2-4 sayfa için)
vr.	: varak
v.s.	: ve sâire
v.d.	: ve devamı

GİRİŞ

İMAM BİRGİVÎ ZAMANINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

İmam Birgivî (929-981/1523 - 1573)'nin fikirlerinin ve ilmî çalışmalarının ma'nâ ve önemini daha iyi tesbit edebilmek için, Osmanlı tarihinin bu devrine kısaca bir göz atmamız gerekir. Bu devir, Kanûnî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı (1520 - 1566) ile başlar, II. Selim'in hükümdarlığı (1566 - 1574) ile nihâyet bulur.

Bu devirde Osmanlı Devleti'nin sınırları Sudan'dan Viyana kapılarına, oradan da Basra Körfezi'ne kadar uzanıyordu. Fas dışında Kuzey Afrika memleketleri de Osmanlı topraklarına katılmıştı. Şüphesiz ki, coğrafi bakımdan meydana gelen bu inkişâf, diğer sahalarda da görülür.

Müslüman devletler arasında Osmanlı Devleti, en uzun ömürlü olanıdır. Bu devlet, idarî, askerî, sosyal ve kültürel bakımdan sağlam müesseselere sahiptir.

Biz burada Kanûnî ve II. Selim devirlerinin genel durumunu kısaca gözden geçireceğiz.

A- KANÛNÎ DEVRİ (926-974 / 1520 - 1566)

Kanûnî'nin tahta çıkmasıyla Türk tarihinin en haşmetli devri başlar. Bu hükümdar padişahlığı müddetince, devlet içinde siyâsî, iktisâdî ve beşerî birliği gerçekleştirmiştir. 27 yaşında hükümdar olan Kanûnî'nin ilk icraatı, babasının Mısır'dan getirttiği 600 kadar nüfuzlu şahsın memleketlerine dönüş müsaadesini vermek ve İran mücadelesi sebebiyle alınmış olan "ibrişim yasağı"nı kaldırmak oldu. [1]

Diğer tarafdan Kanûnî birçok önemli yerleri ülkesine kattı. 1521'de Belgrad, 1522'de de Rodos'u ele geçirdi. 1526'da Macaristan'ı ezip Mohaç Meydan muharebesini kazandı. 1529'da Viyana'yı kuşattı. 1534'de Bağdad'ı aldı. Böylece Osmanlı Devleti'nin toprakları Basra Körfezi'ne kadar dayanmış oldu. 1521'de Kırım'ı himayesine aldı. Kanûnî devrinde Kaptan-ı Deryâ Hayreddin Paşa (952/1546), Pîrî Reis (962/1554), Seydî Ali Reis (970/1562), Piyâle Paşa (985/1578) ve Turgut Reis (972/1565) gibi ünlü denizciler sâyesinde Osmanlı donanması Akdeniz'den taşıp Kızıldeniz ve Hint Okyanusuna uzandı. Fransa ile bir ticaret anlaşması yapılarak meşhur kapitülasyonlar başladı. [2]

Sultan I. Süleyman, hazırlattığı kanunnameleri sebebiyle "Kanûnî" lakabıyla anılmıştır. Bu meşhur kanunnameler, adlî, mâlî ve idârî esaslara aitti. Kanunnameler, başta Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi olmak üzere, Osmanlı hukukşinasları tarafından Şer'-i Şerîfe mutabık olarak hazırlanmıştır. Kanunnameler, memleketin muhtelif bölgelerinin özellikleri göz önünde bulundurularak ayarlanmış bulunuyordu. Bu yüzdendir ki, asırlarca durum değişmeden devam etmişti. [3]

1- İ.H.Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II, 61; Ahmed Hilmi, İslâm Tarihi, s. 686.

2- Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 307-44, 364 v.dd; İ.H. Danişmend a.g.e. II, 73,77 v.dd, 113-20, 173, 182; Ahmed Hilmi a.g.e. s. 686 v.dd.

3- Ahmed Hilmi, a.g.e., s. 692

O'nun devrinde Osmanlı devleti zirveye ulaşmıştır. Öyleki, muâsırı olan bütün Avrupa devletleri, Osmanlıların üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardı.

Kanûnî Süleyman devrinde devletin hakim olduğu topraklar, 15 milyon km^2'ye ulaşmış; idârî bakımdan 21 eyâlete ve 250 sancağa bölünmüş bulunuyordu. Osmanlılar Asya, Avrupa ve Afrika'da yayılan bu eyâletleri idâre ediyorlardı. [4]

Bu devirde bazı isyanlar olmuşsa da, devrinde dünyanın en büyük askerî gücü olan Osmanlı Ordusu karşısında dayanamamış ve yok edilmişlerdir.

Bu isyanların ilki, Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in ölümünden sonra, Şam Valisi Canberd-i Gazâlî'nin, Memlûk Krallığını canlandırmak istemesi üzerine meydana geldi; fakat 1521'de kafası kesilerek bertaraf edildi. [5]

Diğer taraftan Kalenderiye tarîkatı dervişlerinden Kalender Çelebi, (933/1526-1527) Orta Anadolu'da bir isyan çıkarttı. Bu isyan Vezîr-i Âzam İbrahim Paşa (1536) tarafından bastırıldı. Bunun gibi bir kızılbaş isyanı mahiyetinde olan birkaç isyan daha olmuşsa da, hepsi bertaraf edilmiştir. [6]

B- II. SELİM DEVRİ (974-982/1566-1574)

Kanûnî'nin, son seferi olan Zigetvar seferinde ölmesi üzerine, II. Selim 974/1566'da tahta çıktı. Yeni padişah, babasının kanunlarına uyduğu gibi, o'nun Şeyhül-islâmı Ebussuûd Efendi ve Sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'yı da değiştirmedi. Bu sayede 8 yıldan fazla süren hükümdarlığı sırasında devletin azametini korumuş oldu.

4- Ahmed Hilmi, a.g.e. s. 692

5- Uzunçarşılı Osmanlı Tarihi, II, 307 v.dd; Ahmed Hilmi a.g.e. s. 686; Emrullah Yüksel, a.g.e. s.7.

6- Uzunçarşılı Osmanlı Tarihi, II, 345 v.dd.

II. Selim zamanında, Lala Mustafa Paşa (988/1580) kumandasında bir kuvvetle, Kıbrıs adası feth edildi. Fakat 1571'de İnebahtı önünde hıristiyan donanması tarafından Osmanlı Donanması mağlûb edildi. Lepanto muharebesi denilen bu deniz savaşında harab olan Türk donanması, Sokullu'nun gayretleriyle yeniden inşa edilerek 1572'de tekrar sefere çıkmıştır.

II. Selim, devletin kuzey hudutlarının emniyeti için Lehistanla ilgilendiği gibi, Orta Asya Türk dünyası lehine, Rusya'da politik baskılar da uygulanmıştır. [7]

Ayrıca iktisâdî ve siyâsî öneminden dolayı Süveyş, Don, Marmara ve Karadeniz'de kanal açma teşebbüsleri olmuştur. [8]

C- EĞİTİM

a) **İlköğretim:** Osmanlı toplumunda, eğitim-öğretim ailede başlardı. Çocuklara konuşmaya başladığı zamandan itibaren mektebe gidinceye kadar kısa sûreler ezberletilir ve bazı ilmihâl bilgileri öğretilirdi.

İlk mektep olarak, Sıbyan mektebi denilen mektepler vardı. Umumiyetle bu mektepler camilerin yanlarında bulunurdu. Buralarda öğrencilere Kur'an okuma, yazı yazma ve a'mal-i erbaa denilen dört işlem öğretilirdi. Sonra Arapça öğretimine geçilirdi. [9]

Medreselere talebe yetiştiren Sıbyan mektepleri, Osmanlı eğitim ve öğretiminde önemli bir yer işgal eder. Bu mekteplere "Dâru't-ta'lim", "mekteb" ve "Mektebhane" de denilmektedir. Bu mekteplerde öğretmenlik yapanlara "muallim", yardımcıları-

7- Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, 1. Kısım, s. 9-15; Ahmed Hilmi, a.g.e. s. 693, v.dd; Emrullah Yüksel, a.g.e., s.9
8- Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, 1. Kısım, s. 31-39.
9- Osman Engin, Türk Maarif Tarihi, I, 82 v.dd; Cahid Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 16; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 22.

na da "kalfa" denirdi. Sıbyan mektepleri, köylere varıncaya kadar her yerde vardı. [10]

b) Medreseler: Bu müesseseler genel olarak iki gruba ayrılarak incelenebilir :

1- UMÛMÎ MEDRESELER

Şüphesiz ki, Osmanlı maarif teşkilâtı içinde, yüksek seviyede eğitim ve öğretimi gerçekleştiren müesseseler, medreselerdi.

Osmanlı medreselerinin tekâmülü, Fatih devrinde olmuştur. Fatih, İstanbul'un fethinden sonra, bugün Fatih semtindeki camiinin doğu ve batı tarafındaki sekiz medreseyi yaptırmış ve ilmiye mensuplarının devlet memurları arasındaki yerini ve istihdam sahalarını belirtmek üzere, bir de kanunname hazırlatmıştı. Fatih'in te'sis ettiği bu medreseler, "Sahn-ı semân" veya "Medâris-i semâniye" adıyla meşhurdur. Yine bu medreselerin arkalarına "Tetimme" veya "Mûsıla-ı Sahn" denilen sekiz medrese inşa edilmişti. Buralarda daha yüksek seviyede öğretim veren medreselere talebe yetiştiriliyordu.

Fatih'in meydana getirdiği medrese mertebeleri aşağıdan yukarıya doğru şöyle sıralanmıştır:

- Hâşiye-i Tecrid Medreseleri
- Miftah Medreseleri
- Kırklı Medreseler
- Hâric Medreseleri
- Dâhil Medreseleri
- Sahn-ı Semân Medreseleri
- Altmışlı Medreseler. [11]

10- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 19; Osman Engin, a.g.e., I, 81-82.
11- Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 7,9 v.dd; Cahid Baltacı, a.g.e., s. 46-47.

Şimdi bu medreselerde tedris edilen ilimleri ve okutulan kitapları kaydedelim:

a) Hâşiye-i Tecrîd Medreseleri (Yirmili Medreseler) : Bu medreselerde öğretim müddeti en fazla iki yıl idi. Okutulan ders ve kitaplar şunlardı:

1- Belâgat: Mutavvel [12]

2- Kelâm : Hâşiye-i Tecrîd [13]

3- Fıkıh : Şerh-i Ferâiz [14]

Ancak talebelerin bu ilimleri anlayabilmeleri için, daha önce Sarf'dan Emsile, Binâ, Maksûd, Izzî, Merah; Nahiv'den, Avâmil, Izhâr, Kâfiye, Kavâıdü'l İrâb şerhi ve Mugni'l-lebîb gibi gramer kitaplarını; şerh-i Şemsiye, Şerh-i Tavâlî, Şerh-i Metâli ve Şerh-i Isagoci gibi mantık kitaplarını tamamen veya kısmen okumuş olmaları gerekir. [15]

b) Otuzlu Medreseler (Miftah Medreseleri) :

Bunların tahsil müddeti, 936/1529-30 sıralarında iki sene iken, 983/1575-76'da en az iki ay, 1006/1597-8'de üç ay olarak tesbit edilmiştir. [16]

Okutulan ders ve kitaplar:

1- Fıkıh : Tenkîh ve Tavzîh [17]

2- Belâgat: Şerh-i Miftâh

3- Kelâm : Hâşiye-i Tecrîd

4- Hadîs: Mesâbîh [18]

12- Bu eser Sa'deddin Teftâzânî (791/1389)'nin olup, Sekkâkî (626/1228)'nin "Miftahu'l-ulûm" adlı eserinden Kazvînî (739/1338-9)'nin "Telhîsu'l-Miftâh" adıyla meydana getirdiği hülâsanın şerhidir.

13- Seyyid Şerif Cürcânî (816/1413)'nin eseri olup, Nâsıruddin Tûsî (672/1273)'nin Tecrîdü'l-İ'tikâd adlı eserine hâşiyedir.

14- Bu da Seyyid Şerif'in eseridir.

15- Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 30; Cahid Baltacı, a.g.e., s. 37.

16- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 38; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 11 v.dd.

17- Bu eser, Sadrü'ş-Şerîa diye meşhur Ubeydullah b. İshâk el-Buhârî (747/1346)'nin olup, asıl adı Tenkîhü'l-Usûl ve Tavzîhü't-tenkîh'dir.

18- Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî (516/1122)'nin eseridir.

c) Kırklı Medreseler :

Bunların tahsil müddeti en fazla iki veya üç yıl idi. [19]

Okutulan ders ve kitaplar:

1- Belâgat : Miftâhu'l-Ulûm

2- Usûl-i Fıkıh : Tavzîh (Teftâzânî'nin)

3- Fıkıh : Sadrü'ş-şeria (Ubeydullah b. İshâk'ın)

4- Hadis : Mesâbîh (Begavî'nin)

d) Ellili Medreseler:

- **Hâriç Medreseleri:** Bu medreselerde tahsil müddeti 945/1538-9'larda bir yıl idi. Daha sonra beş ay olarak tesbit edilmiştir. [20]

Okutulan ders ve kitaplar:

1- Fıkıh : Hidâye [21]

2- Kelâm : Şerh-i Mevâkıf [22]

3- Hadîs : Mesâbîh (Begavî'nin)

- **Dâhil Medreseleri:** Bunların da tahsil müddetinin XVI. yüzyılda 1 sene olduğu anlaşılmaktadır. [23]

Okutulan ders ve kitaplar:

1- Fıkıh : Hidâye

2- Usûl-i Fıkıh : Telvîh (Teftâzânî'nin)

3- Hadîs : Sahîh-i Buhârî [24]

4- Tefsir : Keşşâf [25] ve Beyzâvî [26]

19- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 38; Uzunçarşılı İlmiye Teşkilatı, s. 13.
20- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 39-40; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 13
21- Merginânî (593/1197)'nin Hanefî Fıkhına dair eseridir.
22- Mevâkıf, Kadı Burhaneddîn el-İcî (756/1355)'in eseri olup, muhtelif şerhleri vardır.
23- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 40; Uzunçarşılı İlmiye Teşkilatı s. 14
24- Muhammed b. İsmail el-Buhârî (194-256/809-869)'nin "Sahîh-i Buhârî" diye şöhret bulan "Sahîh"idir.
25- Zemahşerî (538/1143)'in "el-Keşşâf an hakâikı't-tenzîl" adındaki meşhur eseri.
26- Beyzâvî (685/1286)'nin "Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl" adlı tefsiri.

e) Sahn-ı Semân Medreseleri:

Bu medreselerde tahsil müddeti, 946/1540-41 ve 964/1556-57 sıralarında, bir yıl iken sonraları altı aya indirilmiştir. [27]

Okutulan ders ve kitaplar:

1- Fıkıh : Hidâye

2- Usûl-i Fıkıh : Telvîh ve Şerh-i Adud [28]

3- Hadîs : Sahîh-i Buhârî

4- Tefsir : Keşşâf ve Beyzâvî

f) Altmışlı Medreseler:

Bunların tahsil müddetleri de bir yıl idi. Sahn medreselerinde okutulmaya başlanan eserler Altmışlı'larda ikmal edilmeye çalışılırdı.

Okutulan ders ve kitaplar:

1- Fıkıh : Hidâye ve Seyyid Şerîf'in Şerh-i Ferâiz'i

2- Kelâm: Şerh-i Mevâkıf [29]

3- Hadîs : Sahîh-i Buhârî

4- Tefsir : Keşşâf

5- Usûl-i Fıkıh : Telvîh

Medreselerde umumiyetle tedris edilmiş olan bu ilim ve eserlerden başka, aklî ve fennî mevzulara ait eserler de okutuluyordu. [30]

Kanûnî'nin Sahn-ı Süleymâniye de denilen Süleymaniye medreselerini yaptırmasından (964/1557) sonra, Dâhil medreselerini ikmal etmiş olan talebelerden isteyenler Sahn-ı Semân'a ve arzu edenler Sahn-ı Süleymâniye'ye devam ederlerdi. [31]

27- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 41; Uzunçarşılı İlmiye Teşkilâtı, s. 14.

28- Adududdin el-İcî (756/1355)'nin olup Hanefî fıkhı mevzuunda önemli bir eserdir.

29- Adududdîn el-İcî'nin Mevâkıf adlı eserinin muhtelif şerhlerinden, Seyyid Şerif Cürcânî (816/1413)'nin şerhi Osmanlı medreselerinde meşhurdu.

30- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 42

31- Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 34.

Fatih'in Sahn-ı Semân medreseleri, tefsîr, usûl-i fıkıh, kelâm ve Arap lisâniyâtı üzerine tedrisat yapan İlâhiyat, İslâm Hukuku ve Arap Edebiyatı fakülteleri mahiyetinde idi ve Tıp ve Matematik bölümleri mevcud değildi. Kanûnî bu ihtiyacı göz önünde bulundurarak Tıp, Riyaziye ve bir de Dârü'l-Hadîs medresesi yaptırdı. [32]

2- İHTİSAS MEDRESELERİ

Daha önceki İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da umumî medreselerden ayrı, ihtisası gerektiren konularda faaliyet gösterecek medreseler yapılmıştır. Osmanlılarda bunları üç grupta toplamak mümkündür:

A) Dârü'l-Hadîsler

Osmanlılarda ilk dârü'l-hadîs, I. Murad devrinde Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından İznik'de yaptırıldı. Daha sonra, bilhassa XVI. asırda birçok dârü'l-hadîs inşa edilmiştir. [33]

32- Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 33 v.dd.

33- Cahid Baltacı bu medreselerden bahsederken şöyle diyor:
"Dârü'l-hadîsler, husûsiyle Hz. Muhammed'in söz, fiil ve takrirlerinden meydana gelen hadîslerin tahsil edildiği yerlerdir. Osmanlılarda da durum aynı olmakla berâber, buralarda tefsir gibi diğer İslâmî ilimlerin de okutulduğu anlaşılmaktadır. Dâru'l-hadîslerde hadîs ilminden rivâyet, dirâyet, isnat, terâcim-i ahvâl ve tenkîd-i ahvâl-i rivâyete dâir mevzular okutulur ve senetleriyle birlikte ezberlettirilirdi. Hadis kitaplarından ise Osmanlı dâru'l-Hadîslerinde Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslîm ve Meşarik gibi eserlerle bunların şerhleri ve usûl-i hadîse dâir eserler takib edilir, müderrislerine, hâdisle meşguliyetlerinden dolayı "muhaddis" veya müderris denilirdi. Buralarda talebe olabilmek için umûmî medreseleri ikmal etmek veya devam edilmek istenilen dâru'l-hadîse talebe olunabilecek kadar tahsil görmüş olmak gerekirdi. Kezâ buralarda müderris olabilmek için de hâdis ilminde ehliyet ve liyâkat sahibi olmak gerekirdi." (Cahid Baltacı, a.g.e., s. 21)

B) Tıb Medreseleri

Diğer medreselerde olduğu gibi, Osmanlılardaki tıb medreseleri de, daha önce kurulmuş olan dâru'ş-şifalar ve bilhassa Anadolu Selçukluları dâru'ş-şifaları örnek alınarak kurulmuşlardır. Osmanlılarda tıb medreselerinin ilki, Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da te'sis edilmiştir.

Süleymaniye Tıb Medresesi inşa edilince, o zamana kadar dâru'ş-şifalar içinde yapılan tıb öğretimi, müstakil bir medreseye kavuşmuş ve dâru'ş-şifa tatbîkat yeri olarak kullanılmaya başlanmıştır. [34]

Osmanlı tıb medreselerinde, daha önceki devirlere ait eserler okutulduğu gibi, Osmanlı devri tabiblerince kaleme alınan tıbbî eserler de mevcuttur. [35]

C) Dâru'l-Kurralar

Bu medreselerden, daha önceki devirlerde olduğu gibi Osmanlılarda da, Kur'an-ı Kerîm tilâvetinde ihtisas erbâbı olan "Kârîler" ve umûmiyetle cami görevlileri yetişirdi.

Sıbyan mektebini bitiren talebeler, önce Dâru'l-huffâz denilen ve hafız yetiştiren mekteblere girerlerdi. Buralarda hıfzını tamamlayanlar, daha yüksek seviyede olan Dâru'l-kurrâlara girer, ilm-i kıraet ve ilm-i mahârici'l-hurûf öğrenirlerdi. [36] Dâru'l kurrâlarda ders kitabı olarak Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (833/1429)'nin mahâric-i hurufa ait eseriyle, kıraet ilminde ve tefsirindeki geniş bilgisiyle meşhur Şâtîbî

34- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 21-2; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 33 v.dd.

35- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 22; Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s. 50 v.dd.

36- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 22-3; M.Z. Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, 399.

(590/)1194)'nin "Kasîde-i Lâmiye"si tedris edilirdi. [37]

Diğer tarafdan medreselerin dışında da muhtelif yer ve seviyelerde eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütülmüştür. Sarayda şehzâdelerin yetiştirilmesine özel önem verilmiş, mülkî ve idâri elemanların yetiştirilmesi için Acemi Oğlanlar ve Yeniçeri Ocakları açılmıştır. [38]

Buralara câmî ve mescidlerde yapılan dînî eğitim faaliyetleri ve toplumdaki her sınıftan insanı tarîkat disiplini altında yetiştirmeyi gaye edinen tekkelerin çalışmaları da ilâve edilirse, Osmanlılarda yaygın bir eğitim ve öğretimin gelişmiş olduğu anlaşılır. [39]

D- HUKUK

Osmanlı Devleti, İslâm Hukukunu hem nazarî, hem de amelî olarak tatbîk etmeye çalışan bir devletti. Şüphesiz ki, İslâm Hukûkunun kaynaklarından biri de Örf'tür. Gerçekten, İslâm hukuku, hükümdarları, umûmiyetle şerîatın hükümlerinin sarîh bir şekilde aksini emretmediği hususlarda, âmme maslahatının gerektirdiği şekilde örf ve âdete uyarak kanun koymada serbest bırakmıştır. Yine yukarıdaki şartlara uygun olarak, devletin esas nizâm ve teşkîlâtında, devlet başkanının kendi re'yi ile hareket etmesinde de bir beis görülmemişti. [40]

Osmanlılarda yegâne mahkeme olan şer'î mahkemelerde, şer'î ve hukûkî bütün davalar, Hanefî mezhebine göre karara bağlanmakla berâber, diğer mezheblerin yaygın olduğu yerlerde, mahallin mezheblerine de riâyet ediliyordu. Bunun yanında muhtelif memleketlerin örfleri dikkate alınarak kanunnâmeler yapılıyordu.

37- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 23; İA. XI, 352.
38- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 16; Osman Ergin, a.g.e., I, 6, 11, 31.
39- Cahid Baltacı, a.g.e., s. 19; Hasan Küçük, Tarîkatlar, s. 15.
40- Ziya Kazıcı, Osmanlılarda Vergi Sistemi, s. 7 - 17

Şer'î mahkemelerin başında bulunan ve aynı zamanda belediye işlerine de bakan kadılar, hükümetin, mahallî her hangi bir iş hakkında göndermiş olduğu fermanları infaz ve tatbîk ederlerdi. [41]

E- İLİM, FİKİR VE SAN'AT HAREKETLERİ

Birgivî'nin yaşamış olduğu devirde, ünlü ve eser sahibi ilim adamlarının bir hayli kabarık oluşu dikkat çeker. Bu âlimlerden bazıları şunlardır :

İlmî ve ahlâkî faziletleriyle tanınan ve Zembilli Ali Efendi diye anılan Ali Cemâlî Efendi (932/1525), Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (922/1514)'nin himâye ve teşvîkiyle yetişmiş bulunanlardan, hukuk, tarih ve edebiyattaki vukûfuyla tanınmış olan İbn Kemal (946/1536), Koca Nişancı diye şöhret bulunan Celâlzâde Mustafa Bey (975/1567), Taşköprülüzâde Ahmed Isamuddîn (968/1560), Taşköprülüzâde'nin Miftâhü's-saâde'sini Mevzûatü'l-ulûm adiyle tercüme eden oğlu Kemaleddin Efendi (1030/1620), yine Taşköprülüzâde'nin Şekâiku'n-Numâniye'sini, tercüme eden Edirneli Mecdî Efendi (990/1582), Ahlâk-ı Alâî yazarı Kınalızâde Ali Efendi (979/1572), İrşâdü'l akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm adiyle bir tefsir yazmış bulunan meşhur Şeyhu'l-İslâm Ebussu'ûd Efendi (982/1574), bu zâtın talebelerinden ve değerli âlimlerden Hoca Sa'deddîn (1008/1599), Cenâbî Mustafa Efendi (999/1590), Şeyhu'l-İslâmlardan Abdülkâdir Şeyhî (1002/1594), Bostanzâde Mehmed (1006/1598) ve Sun'ullah Efendiler (1021/1612), Ma'lulzâde Mehmed Efendi (993/1585), meşhur şâir Bâkî (1008/1599), Nev'i Efendi (1007/1599), umûmi bir tarih olup 1006/1598 yılı vakaları ile sona ermekte olan Künhü'l-ahbâr müellifi Gelibolulu Mustafa Âlî (1008/1599), Nevâlî (1003/1595) ve diğerleri. [42]

41- Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, s. 83; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 26 - 7
42- Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 662-79, III/2 v.dd.

Bu devir, çeşitli konularda meydana getirilen te'lifler bakımından da bereketli bir devirdir.

İbn Kemâlin Osmanlı Tarihi pek mühimdir. Şeyhul-İslâm Sa'deddin Efendi (1008/1599), Osmanlıların kuruluşundan Yavuz Selim'in vefâtına kadar olan devreyi içine alan Tâcü't-tevârîh'ini kaleme almış, 982/1574'de vefat eden Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi de babası olan İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt adlı Farsça eserine bir zeyil yazmıştır. Bu devrin tarih eserlerinden olan Selânîkî Mustafa Efendi (vefatı 1008/1599 dan sonra)'nin Osmanlı Tarihi, 971/1563-1008/1599 yılları arasındaki olayları bahis konusu eder. Müellif bizzat kendisi, bu senelerde birçok vukuâta şahit olmuştur. [43]

Coğrafyaya dair yazılanlara gelince, en eski Türkçe coğrafya kitabı, Yazıcı-zâde Ahmed Bîcân tarafından 857/1453'de Gelibolu'da Kazvînî'nin Acâibu'l-mahlûkat isimli eserini tercüme suretiyle meydana getirmiştir. XVI. yüzyıl ortalarında meşhur Pîrî Reîs (962/1554), Kitâb-ı Bahriye'sini ve Seydî Ali Reîs, Muhît isimli büyük ve kıymetli eserlerini yazmışlardır. Bahriye kitabı orijinal bir coğrafya olup, haritacılık itibariyle mühim bir yeri vardır. [44]

Taşköprülü-zâde'nin Şekâiku'n-nûmaniye'si tercüme-i hal kitapları için çığır olmuştur. Âşık Çelebi (979/1571), yazdığı Şekâik zeylini II. Selim'e takdim etmişti. Ali b. Bâlî (991/1583)'nin el-Ikdü'l-menzûm fî zikri efâdili'r-Rûm'u da, Şekâik'ın ilk zeyillerinden biridir. [45]

Diğer tarafdan astronomiye, matematiğe, tıbba ve musikiye dair de birçok eserler meydana getirilmiştir. [46]

Bu devrin hat sanatının en meşhur üstadlarından Ahmet

43- Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/2, s. 496-7
44- Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 605.
45- Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, 502.
46- Uzunçarşılı, a.g.e., III/2, 509-14.

Karahisârî (963/1555), Süleymaniye kubbesine hünerini nakşetmiştir. [47]

Bu devirdeki edebî cereyanlar, devlet büyüklerinin iltifatına mazhar olmuş ve gelişmiştir. Devrin her iki padişahı da, bizzat kendileri şiir ve edebiyatla meşgul oluyor, şair ve edipleri himaye ediyorlardı. [48] Padişahların yanında Vezirler ve iyi yetiştirilmiş olan Osmanlı Şehzadeleri, bulundukları sancaklarda etraflarına âlim ve edipleri toplamışlardı.

Edebî hayat, İstanbul, Edirne ve Bursa'dan başka, şehzade sancaklarında, Bağdat, Diyarbakır, Konya ve Rumelide, bir ilim merkezi haline gelmiş olan Üsküp ile Vardar Yenicesi'nde inkişaf etti. Zira buralarda şâir ve edipleri himaye eden şahsiyetler vardı.

Vardar Yeniceli Hayâlî (985/1577), Bursalı Lâmiî (938/1531) ve Bursalı Rahmî (975/1567) gibi âlim ve şairleri Vezîr-i Âzam İbrahim Paşa (942/1536) himaye ettiği gibi, meşhur şair Bâkî (1008/1599) de bizzat Sultan Süleyman'ın himayesine nâil olmuştu.

Bu devrin şairleri içinde, Balıkesirli Zâtî (953/1546) ve yetiştirdiği Bâkî ve Rahmi klasik Türk edebiyatını meydana getiren kuvvetli şahsiyetlerdendir.

XVI. yüzyılın muhteşem ve lirik şairi Bâkî, kaside ve gazelleriyle şöhret bulmuş ve devrinde kendisine Sultânü'ş-şuarâ ünvânı verilmiştir.

Azerî lehçesiyle başarılı şiirleri olan Fuzulî (963/1555)'nin divânı, Leylâ ve Mecnûn'u ve Beng ü Bâde'si kendisinin edebî kudretine delildir [49]

XVI. yüzyılın ortalarına doğru, Bergama'lı Kadri isminde bir lisan âlimi tarafından kaleme alınan ve 933/1527'de Vezîr-i

---

47- Uzunçarşılı, a.g.e. II, 614
48- Ahmed Hilmi, a.g.e., s. 690, 696.
49- Uzunçarşılı, a.g.e. II, 592-5

Âzam İbrahim Paşa (942/1534)'ya takdim edilmiş olan Müyessirâtu'l-ulûm adındaki eser, Türk grameri bakınından önemlidir. Merkez Efendi zâde Ahmed b. Mûsâ Efendi (963/1555), Firûzâbâdî (817/1414)'nin Kamus'unu Bâbûs adıyle Türkçeye çevirmiştir. [50]

Lügatta ve Arab edebiyatında mütehassıs olan Ahterî Muslihiddîn Mustafa Efendi (986/1578)'nin Ahterî diye meşhur olan lügatı, bugün de ilim adamlarının müracaat ettikleri bir lügat kitabıdır.

Arab dilinde de çok müdekkik ve muhakkik bir zât olduğu görülen İbn kemal'in [51] talebelerinden biri olan Ebussu'ûd Efendi'nin, Kanûnî'nin vefatı üzerine kaleme aldığı Arapça mersiyesi, Arab edebiyatının şaheserlerinden sayılıyor. [52]

Böylece, İmam Birgivî'nin yaşadığı devrin umûmî durumunu gözden geçirdikten sonra, o'nun hayatını ve eserlerini tedkîke geçebiliriz.

50- Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 595, OM, I, 23.

51- Raşîd Abdurrahman el-Abîdî, ed-Dirâsâtü'l-lüğaviyye ınde İbni Kemal Bâşâ..., Mecelletü'l-bahsi'l-ılmî... el-adedü'l-evvel, s. 61 v.dd.

52- Uzunçarşılı a.g.e., III, 2. Kısım, 491.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

1- Doğumu ve Soyu:

Asıl adı Mehmed olan İmam Birgivî Balıkesir'de doğmuştur. [53] Doğum tarihi bizzat kendi ifadesine göre **"dokuzyüz yigirmi dokuz cumâda'l-ûlâsının onuncu günidür".** [54] Bu tarih, milâdî tarihle 27 Mart 1523 cuma gününe tekabül eder. [55]

Birgivî Mehmed Efendi'nin dedesi Balıkesir'in eski bir yerleşme merkezi olan Kepsut ilçesinin [56] Bekteşler köyünden İskender Efendidir. [57]

53- Bk. Cenâbî el-Aylemü'z-zâhir..., Nuruosmaniye ktb., nr. 3100, II,425 ab; Ali b. Bâlî, el-Ikdü'l-manzûm..., II, 276; Atâî, Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti'ş-Şekâik, s. 179; Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, I, 8. Binaenaleyh, bazı eserlerde (bk. 1967 İzmir Yıllığı s. 320) O'nun Tire'li olduğu şeklindeki ifade yanlıştır.

54- Birgivî, Vasiyetname (Kadızâde Şerhi içinde), s. 288

55- Faik Reşid Unat, Hicri Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, s. 62; Atsız, İstanbul Kütüphanelerine göre Birgili Mehmed Efendi (929-981/1523-1573) Bibliyografyası, s. 1; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 33.

56- Uzunçarşılı, Karesi Vilâyeti Tarihçesi, s. 50.

57- Kuşadalı Ahmed, Tercüme-i Evrâd-ı Birgiviyye, Sül. Ktb., Düğümlü Baba, 449, vr. 148 a; Samakovî, Şerhu't-Tarîka, Sül. ktb., Hamidiye 660, vr. I b; Atsız a.g.e., s. 1

Babası ise, Pîr Ali Efendi adında, "zâviye eshabından" [58] âlim, fâzıl bir zat olup Balıkesir'de bir medresede müderris idi. [59] Pîr Ali Efendinin kabri Balıkesir'in Çay mahallesindeki kabristanda olup, civar halk tarafından ziyâret edilmektedir. [60] Birgivî Mehmed Efendi'nin annesi hakkındaki bilgimiz, isminin Meryem olduğunu bilmekten öteye gitmemektedir. [61]

2- Tahsîli ve Hocaları:

Bir müderris olan babası, Mehmed Efendi'yi bir ilim âşıkı olarak yetiştirmişti. [62] İlk öğrenimini babasından tamamlayan Birgivî, aynı zamanda ondan mantık da okudu. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. [63] Oğlunun fıtratındaki ilim aşkını gören babası, onu

---

58- "Zâviye (Sof. Tekkenin küçüğüne verilen addır. Şehir ve kasabaların ekseriya hücrâ yerlerinde olan zâviye; höcre, küçük oda demek olduğu gibi, mecaz yoluyla dünya, âlem yerinde de kullanılır. Cem'i zevâyâdır." (M.Z. Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, 684).

59- Ali b. Bâlî a.g.e., II, 276; Atâî, a.g.e., s. 179; Ş. Sami, Kâmûsu'l-âlâm, II, 1284; Bursalı Mehmed Tarih, OM, I, 253; Muallim Nâci, Esâmî, s. 83; Mehmed Süreyya; Sicill-i Osmânî, IV, 121; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 32; BB, s. 1.

Ali b. Bâlî (934-992/1527-1574), Birgivî'nin babasının "zâviye ashâbından" âlim bir zat olduğunu zikrettikten sonra "Bunda şaşılacak bir durum yoktur". Zirâ, zâviyelerde gizli hâzineler vardır", derken (bk. Ali b. Bâli, a.g.e., II, 276); Uzunçarşılı, Pîr Ali Efendi isminde fâzıl bir müderrisin oğlu olduğunu söylüyor. (bk. Uzunçarşılı Karesi Meşâhiri, I, 8). Ancak, Kadızâde Ahmed (1197/1783)'in Birgivî Vasiyetnâmesi şerhinde (s.8) "Muhammed b. Pîr Ali" ifadesini, "Musannıf merhumun ismi Muhammed'dir ve babasının ismi Ali'dir." şeklinde açıkladığı dikkate alınırsa, "Pîr" lafzının sıfat olduğu anlaşılır. Pîr kelimesinin mürşid manasına da geldiğine (bk. İA, IX, 558) ve Peçevi Tarihinde (I, 467) "Balıkesir'de bir sahib : irşâd şeyhin veled-i necibi idi." dendiğine dikkat edilecek olursa; Birgivî'nin babasının bir şeyh olduğu kanaati hasıl olur. Bu durum Pîr Ali Efendi'nin aynı zamanda müderrislik yapmış olmasıyla da tezat teşkil etmez. Zirâ "önceleri sadece Şeriate bağlı olan bazı müderrisler, daha sonra sûfî olarak da medresede ders vermişlerdir." (bk. Hans George Mayer"den tercüme: Hüseyin Zamanlılı, İçtimâî Târîh Açısından Osmanlı Devletinde Ulemâ-Meşâyıh Münâsebetleri, Kubbealtı Akademi Mecmuası Yıl: 9, sy. 4 s. 56.)

60- Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, I, 8; Esat İleri, İmamı Birgivî, s. 3; Emrullah Yüksel, Mehmet Birgivî, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fak. Dergisi, II, 176.

61- Emrullah Yüksel, a.g.e.,.s. 176

62- Cenâbî, a.g.e., II, 425 a

63- Atâî, a.g.e., s. 179; M. Ali Aynî, Türk Ahlâkçıları, s. 106; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 176.

devrin üniversitesi demek olan Semâniye medresesesinde [64] yüksek tahsilini tamamlaması için İstanbul'a gönderdi. [65] Tahsilini iyice ilerlettikten sonra İstanbul'a gelen Birgivî'yi [66] ilk olarak, Mahmud Paşa Medresesinde [67] müderris olan Küçük Şemseddin Efendi (957/1550-51)'nin talebeleri arasında görüyoruz. [68] Küçük Şemseddin Efendi'den Hidâye'yi okuduğunu öğrendiğimiz Birgivî, daha sonra Sultan III. Mehmed'in annesinin yaptırdığı medresede [69] müderris iken Abdurrahman Efendi (983/1575-6)'nin derslerine devama başladı. [70] İmam Birgivî'nin

64- Medâris-i Semâniye (Sahn-ı Seman = Sekizli Medreseler): Fatih Sultan Mehmed tarafından 1463-1470 yılları arasında yaptırılan bu medrese, bugünkü Fatih Camiinin iki tarafında biri kuzey (Karadeniz), diğeri güney (Akdeniz) cihetinde olmak üzere birer dershaneli 8 medreseden ibârettir. Ve devrinin en büyük medresesi idi. (bk. Şehabettin Tekindağ, Cumhuriyetin 50. yılında İstanbul Üniversitesi, Bölüm I, Medrese Dönemi, s. 12-3)

65- Atâî, a.g.e., s. 179-181; E. Yüksel, a.g.m., s. 176

66- Cenâbî, a.g.e., II, 425 a; OM, I, 253.

67- Bânîsi Fatih'in meşhur vezîr-i azamlarından Mahmud Paşa-i velîdir. Bugün İstanbul'un Mahmud Paşa semtinde, sâdece dershanesi ayakta bulunan medresenin bu kısmı da ilkokulun deposu olarak kullanılmaktadr. (Cahid Baltacı, a.g.e., s. 289-91).

68- Tedkik edebildiğimiz kaynaklarda Birgivî'nin bu hocasından söz edilmiyorsa da, el-Ikdu'l-manzum'un bir yazma nüshasının kenarında el-Hâc Sinân'ın yazısından nakledilen kayıt şu mealdedir: "O'nunla (Birgivî Mehmed Efendi ile) beraber İstanbul'da Mahmud Paşa Medresesinde müderris iken, Küçük Şemseddin Efendi diye meşhur olan faziletli müelliften Hidâye kitabını okurken, ders arkadaşlığım oldu. Sonra, Küçük Şemseddin Efendi'den; Sultan Mehmed Hân'ın annesinin medresesinde müderris bulunan el-Mevlâ Abdurrahman Efendi'ye gitti. Nihâyet, O'ndan mülazım oldu. Allah Teâlâ ona çok rahmet eylesin!" (bk. Ali b. Bali, a.g.e., Sül. Kütübhanesi, Hacı Mahmud Efendi nr. 4597, vr. 82 a).

69- Bu medrese bugünkü Haseki medresesidir. Zira Birgivî'nin hocası Abdurrahman Efendi'nin İstanbul'da ders okuttuğu ilk medrese Haseki Medresesidir. (krş. Ali b. Bali, a.g.e., Hacı Mahmud nr. 4597, vr. 113 b; Cahid Baltacı, a.g.e., s. 483). Haseki Medresesinin bânîsi, Kanûnî'nin gözdesi ve Şehzâde Mehmed'in annesi Haseki Hürrem Sultan'dır. Haseki Sultan'ın bizzat kendisinin yaptırdığı külliye, bugün İstanbul'da Haseki'de hâlâ ayaktadır. (C. Baltacı, a.g.e., s. 496-7) Günümüzde ise bu medrese, yerinde bir hareketle, 20. 1. 1976'dan beri Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Merkezi olarak kullanılmaktadır.

70- Ali b. Balî, a.g.e., II, 276; Âlî, Kühnü'l-ahbâr, İst. Ü. Ktb. Ty 5959, vr. 479 a; OM, I, 253. Not: Abdurrahman Efendi, Haseki Medresesi'ne 949/1542-3'te geldiğine göre (bk. Cahid Baltacı, a.g.e., s. 483), Birgivî Mehmed Efendi İstanbul'a en geç bu tarihte gelmiş bulunmaktadır.

hocalarından biri de o devrin meşhur müderrislerinden Ahîzâde Mehmed Efendi'dir. [71]

Nihâyet, Semâniye'nin programındaki ilimleri mükemmel bir şekilde öğrenen Birgivî, parlak bir başarı ile imtihan vererek icâzetnâme [72] aldı. [73]

Birgivî Mehmed Efendi, tahsîlini tamamladıktan sonra, hocası olan Rumeli Kazaskeri-Abdurrahman Efendiden mülâzim [74] oldu. [75]

Birgivî Mehmed Efendi'nin ilk hocası olan babası Pîr Ali Efendi hakkında kaynakların verdiği bilgileri biraz önce zikret-

---

71- Ali b. Balî, a.g.e., II, 276; Âlî, Künhü'l-ahbâr, vr. 479 a; Atâî, a.g.e., s. 179; OM, I, 253; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 106; Emrullah Yüksel, a.g.m. s. 176.

72- İcâzetnâme, bugünkü tâbiriyle bir medrese talebesinin tedrîs hayatına atılabileceğini gösteren diploma demektir. Medrese talebesi, medrese derslerine başladığı tarihden îtibaren, hangi dersten, hangi eseri veya eserleri okumuşsa, okuduğu eserlerin adlarının zikredilmesi suretiyle, ders okuduğu hocasından bir belge alır ve bununla daha yüksek bir müderrisin dersine devam eder ve böylece medrese derslerini ikmal edip ders okutmağa müsaade ve selâhiyeti havi ve en son bir vesika ile müderrislik veya kadılık yoluna girerdi.

73- M. Alî Aynî, a.g.e. s. 105-106; Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 176.

74- "Mülâzim (İda) Stajyer yerinde kullanılan bir tabirdir. Tanzîmattan evvel bunun yerine "şâkirt" denilirdi. (İlm.) Medrese tahsilini bitirip "icâzat" alanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Ask.) Askerlik Teşkîlâtında yüzbaşıdan aşağı derecedeki zabitlere verilen ünvandır." (bk. M. Z. Pakalın, a.g.e., II, 611-12). Mülâzemet: İcâzetnâme alarak mücâz olmuş mu'idler "Rûznamçe-i Hümâyûn'a yazılırlar ve sıra beklerlerdi. Rumeli ve Anadolu Kazaskerliklerinin doğmasından sonra, Rumeli'de vazife alacaklar Rumeli Kazaskeri'nin, Anadolu'da vazife alacaklar Anadolu Kazaskeri'nin, "matlab" denilen defterlerinde kaydolurlar ve sıra beklerlerdi. Bu bekleyişe "nöbet" ve bu durumda olan dânişmendlere "mülâzim" denilirdi. Ancak bu devrenin kimin yanında veya kime bağlı olarak geçirildiği ve bu devrede mülâzimlerin maaş alıp almadıklarını bugün için kat'iyyetle söyleyebilmek mümkün değildir. Kadı olmak isteyenlerin bir kadı, müderris olmak isteyenlerin bir müderrise bağlanarak devrelerini doldurdukları anlaşılan mülâzımların, bu sırada herhangi bir ücret almadıklarını söyleyenler olduğu gibi, yevmî on akçe aldıklarını ileri sürenler de vardır. Bir nevi staj devresi olan mülâzimlik devrinin iki veya üç yıl sürdüğü anlaşılmaktadır. (bk. Cahid Baltacı, a.g.e., s. 34).

75- Atâî, a.g.e., s. 179; Ali b. Bâli, a.g.e., II, 276; Âlî, Künhü'l-ahbâr, 479 a; Cenâbî, a.g.e., 425 a; Emrullah Yüksel, a.g.e, s. 34.

tik. Şimdi de diğer hocalarının tercüme-i hallerinden kısaca bahsedelim:

a) Küçük Şemseddin Efendi:

Germiyanoğulları Beyliği sınırları içinde kalan Lâzik adlı kasabada dünyaya gelen Şemseddin Ahmed Efendi, Küçük Şems diye tanınmıştır. Tahsîlini tamamladıktan sonra, Hoca Hayreddin Efendi [76] (950/1543-44)'den mülâzim oldu. Mülâzemetten sonra Bursa'da Çendik, İstanbul'da Efdal-zâde, Pîrî Paşa, Mahmud Paşa, Bursa'da Sultâniye ve 955/ 1548-49'da Semâniye'den Akdeniz cihetindeki birinci medrese olan Baş Kurşunlu Medrese'ye ve Yavuz Selim Medresesinin inşâsıyla buraya müderris oldu. 957/1550-51 tarihinde mezkûr medrese müderrisi iken vefat etti.

Fazîlet sahibi, muhakkık ve müdekkik bir zât idi. [77] Mahmud Paşa Medresesindeki talebelerinden el-Hac Sinan Efendi, onu "el-müellif" diye tavsif etmektedir. [78] Ancak tetkik edebildiğimiz kaynaklar, onun eserlerinden bahsetmiyor.

b) Abdurrahman Efendi:

Amasyalı bir âlim olan Abdurrahman Efendi **Kızıl Molla** [79] ve **Kızıl Abdurrahman Efendi** [80] diye de tanınmıştır. Babası ileri gelen kasaba kadılarından biri olan Seydî Ali Efendi'dir.

Tahsîlini İstanbul'da İbn-i Kemal ve Sa'dî Çelebi gibi âlimlerden tamamlamış [81] ve neticede Sa'dî Çelebi'den mülâzim olmuştur. [82] Abdurrahman Efendi, bundan sonra mülâzemetle

---

76- Mecdî, Tercüme-i Şekâik, s. 400
77- Mecdî, a.g.e., s. 500; Cahid Baltacı, a.g.e., s. 537.
78- Ali b. Bâli, el-Ikd'ul-Manzum, Süleymaniye Kıb. Hacı Mahmud Kısmı, No: 4597, 82 a'daki hâşiye.
79- OM, I, 401; Abdullah Develioğlu, Büyük İnsanlar, s. 316; O.R. Kehhâle, Mu'cemul-müellifîn, V, 155; İsmail Paşa, Hediyetü'l-Ârifîn, I, 547.
80- İzzetzâde, Abdülaziz, Terâcim-i ahvâl-i ulemâ, İst. Ünt. kıb. nr. 245 b, vr. 108 b.
81- Atâî, s. 230-2; OM, I, 401; Abdullah Develioğlu, a.g.e, s. 316.
82- Ali b. Bâli, el-Ikdu'l-manzûm, Hacı Mahmud Ef. kıb. nr. 4597, 113 a.

20 akçe ile Bursa'da Bayezid Paşa, 25'le Ankara'da Cemâleddin, 30'la Alaşehir'de Yıldırım Bayezid, 942/1535-36'da 40'la İznik'te Süleyman Paşa, 946/1539-40'ta Edirne'de Halebiye, 949/1542-43'de İstanbul'da Haseki, 952/1545-46'da Semaniye medreselerinden birine ve aynı yıl içinde Edirne'de II. Beyazid Medresesine müderris oldu. [83] 953/1546-7 de Haleb, 954/1547 yılının Receb ayında Bursa, 6 ay sonra Edirne kadısı oldu. [84]

Dört sene bu vazifede kaldıktan sonra, 958 Şevvalinde (Ekim 1551), birinci defa olarak Rumeli Kazaskeri olan Abdurrahman Efendi 23 Şevval 964 / 1557 Temmuz'da azledildi. [85] 969/1561-2'de Kahire kadısı olmuşken, 971/1563-4'de bu mansıbtan istifa etti. 974/1566-7'de Mekke-i Mükerreme kadısı olup 977/1569-70'de ayrıldı. 981 Muharreminde (Mayıs 1973) ikinci defa Rumeli Kazaskeri oldu. 983 Rebiu'levvelinde (1575 Haziran) azledildi. Üç gün sonra vefat ederek, İstanbul'da Emir Buhârî Türbesi karşısında yaptırmış olduğu mekteb sahasında defnedildi. Yazdığı kitaplar: Şerh'ul Hidâye, Hâşiye-i İnâye ve Hâşiye-i Kamus'tur. [86]

İmam Birgivî'nin tahsil müddetinin bir kısmı ve mülâzimliği, bu hocasının yanında geçmiştir. Bu bakımdan Birgivî'nin yetişmesinde bu zatın te'sîrinin büyük olduğunu söyleyebiliriz.

83- Atâî, s. 230-232; C. Baltacı, a.g.e., s. 483.
84- Atâî s. 230-2; T.S.A., Edirne Şer'î Sicilleri, nr. 619, 5 b. TSU, Sül. Ktb. Es'ad Ef. nr. 2142, vr. 203 a, 205 a.
85- Atâî, s. 40-41, 103, 230-232; SO, III, 312; Tarih-i Silsile-i Ulema, (Sül. ktb. Es'ad Ef. kısmı, nr. 2142), 200 a
86- Atâî, s. 230-232, 255, 386; SO, III, 312; Naîma Tarihi I, 109; Anonim, Tarih-i Osmanî, (İst. Ü. Ktb. Ty 2361) 75 b, 60 b; M. Şem'î, ilâveli Esmâr'ut-Tevârih, s. 166; İst. Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi, rumeli Kazasker Ruznamçeleri, nr. I, s. 4, 8, 17, 25; nr. 2, la.

c) Ahîzâde Karamânî Mehmed Efendi [87] :

Mehmed Efendi'nin babası, Konya'da Ahî Evran topluluğunun pîrî olduğu için, kendisi, bu isimle meşhur olmuştur. Mülâzemetle 20 akçe ile Konya'da Na'lıncı Medresesi'ne müderris olmuşken Vezîr-i a'zam Kara Ahmed Paşa'ya hoca olmakla def'aten 30'la Edirne'de Taşlık, 956/1549-50'de Edirne'de Halebiye, iki sene sonra Haseki, iki sene sonra Semâniyeden birine, 962/1554-55'de Edirne'de II. Bayezid Medresesine ve 971/1563-64 tarihinde Süleymaniye'den Birinci Medreseye müderris oldu. 974 / 1566-67 tarihinde vefat etti. [88]

3- Meslekî Hayatı:

a) İlk Müderrisliği:

Birgivî Mehmed Efendi, hocası olan Kazasker Abdurrahman Efendi'den ihtisas kazanarak bir müddet bazı İstanbul Medreselerinde müderrislik yaptı. [89]

b) Kassâm-ı askerîliği:

Birgivî Mehmed Efendi daha sonra, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde, hocası Abdurrahman Efendi'nin Rumeli Kazas-

---

87- Kaynaklar İmam Birgivî'nin hocalarından bahsederken, Ahîzâde Mehmed Efendi'yi zikrederler. (bk. Ali b. Bâli, a.g.e., II, 276; Âlî, Kühnü'l-ahbâr, 479 ab; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 105-6; Emrullah Yüksel, a.g.m. s. 176) Ancak o devirde Ahîzâde Mehmed Efendi diye meşhur olan iki müderris vardır. Biri tercüme-i hâlini yazdığımız Ahîzâde Karamânî Mehmed Efendi; diğeri ise, Ahîzâde Mehmed b. Nurullah olup annesinin babası Muhaşşî Ahî Çelebi olmasından dolayı Ahîzâde denilmiştir. 930/1523-24'te dünyâya gelen Ahîzâde Mehmed b. Nûrullah'ın, çeşitli yerlerde müderrislik yaptıktan sonra İstanbul'daki müderrisliği ilk olarak 963/1555-56'da Beşiktaş'ta Hayreddin Paşa Medresesindedir. (bk. Atâî, a.g.e., s. 264-65; Cahid Baltacı, a.g.e., s. 604). Ahîzâde Karamânî Mehmed Efendi'nin İstanbul'a ilk tayininin ise, 958/1551'de olduğuna dikkat edilirse, İmam Birgivî'nin hocası olan Ahîzâde'nin, Ahîzâde Mehmed b. Nûrullah değil; Ahîzâde Karamânî Mehmed Efendi olduğu ortaya çıkar. Zira 949/1542-43'lerde İstanbul'da yüksek tahsîle başlayan Birgivî Mehmed Efendi'nin 963/1555-56'larda tahsîlinin bitmiş olması ihtimâli çok kuvvetlidir.

88- Atâî, a.g.e., s. 57-8; Cahid Baltacı, a.g.e., s. 520.

89- Bk. Atâî a.g.e., s. 179; M. Ali Ayni, a.g.e., s. 105-106; Atsız, BB. s. 1; Emrullah Yüksel, a.g.e, s. 34.

kerliği zamanında [90] ve onun delâletiyle, Haleb'te ve Edirne'de dört sene adı geçen Abdurrahman Efendi'nin Kassâm-ı askerîsi [91] oldu. [92] Birgivî'nin Edirne'de Kassâm-ı askerîlik mansıbını elde ettiğini söyleyen kaynaklar, bunun için kesin bir tarih vermiyorlar. Ancak, Abdurrahman Efendi'nin Kanûnî zamanındaki Rumeli Kazaskerliğinin 958/1551-964/1556-7 yılları arasında olduğu [93] ve Kassâm-ı askerîlerin de doğrudan doğruya Kazaskerler tarafından tayin edildiği dikkate alınacak olursa, Birgivî'nin Kassâm-ı askerîliğe tayininin bu yıllar arasında olacağı tahmin edilebilir.

c) Birgi'deki Müderrisliği:

Bu arada Birgivî Mehmed Efendi ile II. Selîm'in hocası Atâullah Efendi (979/1571) [94] arasında kuvvetli bir dostluk ha-

90- Cenâbî, a.g.e, II, 425 a; Atâî, a.g.e, s. 179.

91- Kassam-ı askerî (ask.) Yeniçeri ocağı efrat ve zabitanından ölenlerin metrûkâtına ait işlerle meşgul olan hey'et arasındaki şer'î memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocak mensuplarından ölenlerin muhâllefâtı beyt-ül malci ile bir kâtip, bir müfettiş ve bir de şer'î memur olan Kassâm-ı askerî tarafından mühürlenir, paralarla satılan eşyanın bedeli deftere kaydedilerek ocakta "Kara Sandık" denilen sandıkta muhafaza edilir, sonradan çıkan varislerine verilir. (bk. M.Z. Pakalın, a.g.e., II, 210).

"...askerî sınıf mensuplarının oldukça kalabalık bulunduğu bölgelerde, doğrudan doğruya Kazaskerler tarafından tayin edilen ve askerî kassam denilen husûsî memurlar faaliyette bulunur ve bu memurlar yaptıkları işlemleri ayrı defterler halinde tesbit ederlerdi. (...)" (bk. Ö.L. Barkan, Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, III, sy. 5-6, s. 4). Bu hususta daha geniş bilgi için M.Z. Pakalın, a.g.e, II, 209-10, 232, 235, 274; Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti İlmiye Teşkilâtı, s. 121-124; Ö. L. Barkan, a.g.m., s. 1-4

92- Cenâbî a.g.e., II, 425 ab; Atâî, a.g.e, 179-81; Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-Cevâmî, I, 167

93- Atâî, a.g.e., s. 230-2; M. Şem'î, a.g.e., s. 166.

94- Ataullah Ahmed Efendi, Birgi kasabasında dünyaya geldi. Leysîzâde Pîr Ahmed Çelebi, Merhaba Efendi, Ebussûud Efendi ve Sa'dî Efendi'den okudu. Tahsilden sonra 942/1535-36'da mülâzemetle yevmî 20 akçe ile Birgi'de Aydınoğlu Medresesi'ne 30'la Tokat Sultânisi'ne, sonra Hacı Hasanzâde'ye, 40'la Kadı Hüsam Medresesi'ne müderris oldu. Hasan Beyefendi vâsıtasiyle Vezîr-i a'zam Rüstem Paşa'ya intisabetti. Rüstem Paşa, 954/1547-48 tarihinde İstanbul'daki medresesini inşa ettiğinde, ilk olarak yevmî 50 akçe ile buna verdi. Ataullah Efendi, 957/1550'de Manisa'da Şehzâde Selime hoca tayin edildi. Şehzâde Selim, 974/1566'da Padişah olunca nüfuzu artan Ataullah Efendi 979/1571-72'de vefat ederek, İstanbul'da Şeyh Vefa Türbesi haziresinde defn olundu. Hakkında tafsilât için bk: Atâî, a.g.e., s. 149-151; Cahid Baltacı, a.g.e., s. 583-584.

sıl olmuştu. Atâullah Efendi Birgivî'ye çok iltifat ederdi. Hattâ, kendisinin doğum yeri olan Birgi'de [95] sırf ona olan muhabbetinden dolayı bir medrese yaptırdı. Karamanlı Abdullah Efendi'nin de tavsiyesiyle [96] Mehmed Efendi'yi bu medreseye yevmî 60 akçe ile medresenin ilk müderrisi olarak tayin ettirdi. [97]

Tetkik ettiğimiz kaynaklar Mehmed Efendi'nin Birgi'ye geliş tarihini de belirtmiyorlar. Ancak, İmam Birgivî Mektub'unda arâzî meselesinden bahsederken ".... bab-ı sâlîsde zikrolunmuştur" [98] diye atıfta bulunması et-Tarîkat'ul-Muhammediyye kitabı hakkında kabul edilirse -ki gerçekten de et-Tarîkat'ul-Muhammediyye'nin üçüncü babında arâzî meselesinden bahis vardır. [99] -bu durum, Mektub'un da et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'nin yazıldığı 980/1577'lerde yazılmış olduğu ihtimalini ortaya koyar. İmam Birgivî'nin adı geçen Mektub'unda "... Birgi'ye gelelden dokuz yıldır" [100] şeklindeki ifâdesi dikkate alınacak olursa, Birgi'ye gelişinin 971/1564'lerde olduğunu söyleyebili-

---

95- Birgi, günümüzde, İzmir'e bağlı Ödemiş kazasının bir nâhiyesidir. Târihî, tabiî, beşerî ve iktisâdi durumu hakkında şu eserlere bakılabilir : Âşık Muhammed b. Ömer b. Bayezid, Menâzıru'l-avâlim, Sül. ktb. Es'ad Efendi nr. 2421, vr. 273 ab; Melek Oyalılar, Birge Nahiyesinin Monografyası, basılmamış mezuniyet tezi (942-943), İst. Ü, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Kitaplığı nr. 912; Tuncer Baykara, XIX. y.yılda Aydın Eyaleti, basılmamış mezuniyet tezi (1965-1966), s.1 İst. Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Kitaplığı tez nr. 884; Himmet Akın, Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, s 1, 15, 28, 29, 205, Ankara Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yayınları no: 60; Pulhan Matbaası, İst. 1946; Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, XIII, 122, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İst. 1971; İsmet Parmaksızoğlu, İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, s. 32, 1000 Temel Eser Serisi, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1971.

96- Kâtip Çelebi, Mizânu'l-hak, s. 104; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 107; E. Yüksel, a.g.m., s. 180.

97- Ali b. Bâlî, a.g.e., II, 276; Ali Kühnü'l-ahbâr, 425 ab; Atâî, a.g.e., s. 179-181; İzzetzâde Abdülaziz, a.g.e., vr. 101 ab; Abdülgani en-Nablusî, el-Hadîkatü'n-nediyye, I, 3; Peçevî Tarihi, I, 467; Muallim Nâci, s. 83; SO, IV, 121; OM, I, 253; Kasım Kufralı, Birgivî, İA, II, 634; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 106-107; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 38.

98- Birgivî, Mektub, Sül. Ktb. Yazma Bağışlar nr. 1269, vr. 229b.

99- Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediye, s. 216.

100- Birgivî, Mektub, Sül. ktb. Yazma Bağışlar, nr. 1269, 230 ab.

riz. Gerçekten de, Atâullah Efendi'nin isteği üzerine 971/1564'de te'lif ettiği Cilâü'l-kulûb'da, bu risâlenin yazılmasını kendisine teklif eden zâtın nimetleri içinde bulunduğuna işaret etmesi, bu kanaatimizi te'yîd etmektedir. [101]

Atâullah Efendi, 979/1571-72 yılında tanzîm edilen vakfiyesine göre, medresesinde müderris olacak zâta, maaşından başka imkânlar da hazırlamıştı:

"Dâru'l-Hadîs'e muttasıl hâriciye ve dâhiliyeli, mevyalı ve meyvasız bahçe ve sâir müştemilâtı muhtevî müderrisin ikâmetine mahsus kışlık menzil; Bozdağı'nda yine müderrisin ikâmetine mahsus dâhiliye ve hâriciyeli yazlık menzil." [102]

Bundan başka Atâullah Efendi, bedeninde ve gözlerinde rahatsızlığı devam eden Birgivî Mehmed Efendi'ye ilâc ve ilgili maddeleri de gönderiyordu. [103]

967/1559-60'dan önce yazdığı Şerhu'l-erbeîn'de, geçim işleriyle çok meşgul bulunduğundan ve müptelâ olduğu hastalıklardan bahseden Mehmed Efendi, elde ettiği bu imkânlarla maddî bakımdan nisbeten rahata kavuşmuştu. Birgivî'nin Cilâu'l-kulûb adlı risâlesinde bu duruma işâret mevcuddur. [104]

Böylece, Birgi'de Atâullah Efendi Dâru'l-Hadîs'inde müderrisliğe başlayan Mehmed Efendi, ömrünün sonuna kadar bu vazifede kalmış olmasından dolayı, Birgili veya Birgivî diye meşhur oldu. [105]

101- Birgivî, Cilâü'l-kulûb, s. 3, 38.
102- H. Bakî Kunter, Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri, s. 27.
103- Birgivî, Şerhu'l-erbeîn, s.3; aynı mlf. Mektûb, Sül. ktb. Yazma Bağışlar nr. 1269, vr. 228 b- 229 b.
104- Birgivî, Cilâü'l-kulûb, s.3.
105- Ali b. Bâli, a.g.e., II, 276; Âlî Künhü'l-ahbâr, 479 ab; Cenâbî, a.g.e., 425ab; Atâî, a.g.e., s. 179-81; İzzetzâde Abdülaziz, a.g.e,., vr. 101 ab; Şemseddin Sâmi, a.g.e., II, 1284; OM 1253; Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 180; C. Baltacı, a.g.e., s. 583. Not: İmam Birgivî'nin ders okuttuğu bu medrese, İmam Birgivî Medresesi diye anılmakta olup, Aydınoğlu Camii'nin doğusuna düşmektedir. Üzeri kurşunla kaplıdır. (bk. Mehmed Birgül, Birgi Tarihi ve Turistik Değerleri, s. 1, 7, 8).

Artık Birgi'ye yerleşmiş olan Mehmed Efendi, kendini ilmî çalışmalara verdi. Bir tarafdan medresede ders okutuyor, diğer yandan halka va'z ve nasihatta bulunuyor; arta kalan vakitlerinde de kitap mütâleası ve te'lifiyle meşgul oluyordu. Denilebilir ki, İmam Birgivî dakikasını bile boş geçirmiyordu. Birgivî'nin ilmî şöhreti, kısa zamanda bütün memlekete yayıldı. O'ndan istifâde etmek için her tarafdan talebe gelmeye başladı. Birgivî Mehmed Efendi de gecesini gündüzüne katarak onlarla meşgul oluyordu. [106]

İmam Birgivî'nin bir seher vaktinden diğer seher vaktine kadar yirmi dört saatlik zamanında devam ettiği ibadetleri ve okuduğu evrâd ve ezkârı tesbit etmiş olan talebesi Hocazâde Abdunnasîr Efendi (990/1582), O'nun günlük ilmî çalışmalarından da söz ediyor ve hususta şöyle diyor:

".... Ba'dehû, Yâsîn-i Şerîf ve iki hizb tilâvet idüb ba'dehû iki rek'at namaz (kuşluk namazı) kılar ve ders günü ise, altı kitabdan nakl ve tedrîs ider idi. Ve ba'dehû, dört rek'at kılar idi. Cümle salât-ı duhâyı altı rek'at kılar idi. Ba'dehû, sol ile mescidden çıkıp sekînet ve vekâr ile evceğizine gider idi.

Amma ders günü değil ise, ders yerine altı kitâbı mütâlea ider idi. Noksan gelûr ise İmam Gazâlî'nin İhyâ-i Ulûmundan, yâ gayriden, her ders yerine birer sahîfe mütâlea ider, yâhud mühimmâttan nice tasnîfler idüb âsâr-ı cemîle ile Dîn-i Mübîn'i ihyâ ve ahkâm-ı şer'iyyeyi ihkâm ve icrâ ider idi. Ba'dehû kaylûle ider idi. (...) Ve salât-ı zuhurdan sonra tâ asra dek kütüb ve resâilden te'lif ve tasnife meşgul olur idi. Ve saim değil ise, ikindüden evvelce taâmını eklidüb, ba'delasr tâ ahşama kadar ulûm-i nâfiadan ders okudurlar idi." [107]

Mayıs 1978'de Birgi'ye gittiğimde, adı geçen medresenin restore edilmiş olduğunu ve herhangi bir hizmette kullanılmadığını gördüm.

106- Atâî, a.g.e., s. 179-81; Kuşadalı Ahmed Efendi, Tercüme-i evrâd-ı Birgivîyye, Sül. Ktb. Düğümlü Baba nr. 449 (148 a - 149 b).

107- Kuşadalı Ahmed Efendi, Tercüme-i evrâd-ı Birgivîyye, Sül. Ktb. Düğümlü Baba nr. 449, vr. 148 b- 149 b.

Birgivî'nin Atâullah Efendiye yazdığı [108] Mektub'unda, kendisinin Birgi'deki hayatına dâir bazı bilgiler de elde etmiş bulunuyoruz. Devrinin Türkçesini ve sosyal hayatın bazı yönlerini yansıtması bakımından önemli addettiğimiz bu bilgileri, kendi orijinal ifadesinden nakletmeyi uygun bulduk. Birgivî'yi şöyle anlatıyor:

"... Bir Arabîce risâle yazasız deyu buyurmuşsuz. Gözlerimiz za'f üzere olmağın şimdi ana kudret olmadı. Bu risâlei yazmada dahî haylice zahmet çekildi (...). Yoğise yazıdan ferağat eylemişdik. Hatta **ehâdîs-i şerîfe cem'i** sülüsân olmuş iken, mecal olmayup kalmışdur. Mütalaada dahî tedrîs ve tezkîr içün cüz'ice iderüz . Çoğa mütehammil olmaz. Yazının zararı mütaleanın ed'afıdır. Sâbıkan gönderdiğiniz mürettebât ve edviyei isti'mal ider iken kuvveti izdiyâde idi; şimdi za'fı izdiyâdedir. Bunda ise edviye bulunmaz. Düzmeğe dahî eyüce ecza bulunmaz. Gözceğizim sermâye idi. İnnâ lil'lahi ve innâ ileyhi râciûn. Ve hem Arabîce risâle yazıcak temamen tafsîl olmak münâsibdür. Pâdişah'ın cemî-i dahl ü harcı ma'lûmumuz değildür; rivâyet ise muhtelife. Eğer ol Kerîm Rahîm'in lütf u ihsânı olup gözceğizlerimize gerû kuvvet gelûr ise, zikr olunanı tafsîlen ve alâ vechihî yazub veya bir tafsîle kâdir kimesnei gönderesiz. Lâkin dahî bazı kitabcıklar lâzımdır. Bedâyî ve Mebsût ve Siyer-i Kebîr şerhleri ve Âdâb-ı Kâdî şerhleri ve dahi buna benzer anları dahî bilece gönderesiz. Sabıkan, bu fakîre hâtıra olurdu ki, bir kitab te'lif idem ki, münkerât-ı şâyıa fî hâze'z-zemân câmi' ola. Evvelâ münkerât-ı selâtînden şürû' idem. Ardınca münkerât-ı vüzerâ ve münkerât-ı müftîn ve münkerât-ı müderrisîn ve münkerât-ı müsteftîn ve münkerât-ı mesâcid ve münkerât-ı esvâk ve alâ hâze'l-kıyas, her birini edillesiyle tafsîlen beyan eyleyem. Birisinin münker idüğünde şübhe olunsa, mahallinde yoklana, hakîkatına ıttıla' oluna. Lâkin iki şey mânî olurdu: Biri fetvadan çokça kitabımız olmadığı ve biri

108- Birgivî, Mektûb, Sül. Ktb. Yazma Bağışlar nr. 1269, vr. 229 ab.

huzûr-ı kalb olmayub hümûm ve gumûmdan teferruğ idemedüğümüz. Şimdi za'f-ı basar mâni-i sâlis oldu. Ve eğer bu didiğimiz müyesser olaydı, dilediğiniz risâleye ihtiyac olmayub bunda münderic bir eyüce iş olurdu. (...)

Eğer bu fakir hâlinden istifsâr idersenüz şimdiki halimiz hayli muhteldir. Birgi'ye gelelden dokuz yıldır, nefs-i Birgi'den bir dânişmendimiz yoktur. Olancanın ekseri bizim yerdendir. Bir musahabete kabil kimsecik yokdur. Merhum olan Efendi [109] ile eğlenüb def-i vahşet idüb dertleşirdik. Anlar gidelden beri garîb olduk. Bir kasabada durmak, ilmin ziyâı var iken, iki şeyten ötürü olmak gerek: Biri salâtda sünnete riâyet olmakdır. İmam ve müezzin salîh ve âlimler olub, kırâetleri tecvîd üzere olub, bilâ lahn velâ tegannî olmağla, hatîbimiz ne hutbe okumağı öğretebildik; tegannîden ve lahndan kesdüremedik ve ne ef'alin muntazam idebildik. Ve ikinci, tenhâca olub, menâhî istimâından ve rü'yetinden berî olmakdır. Bihamdillâhi teâlâ, şimdiye dek bu faide hâsıl gibi idi. Velâkin şimdi bu dahî fevt oldu. Geçen yıla kadar evimizi âlet-i harb ü lehvile muhasara idüb ve taşra hareme girüb, bir nice def'a hücûm ile içerü girmeye kasdetdiler. Bre kâfir! Bre Kızılbaş! Gel taşra çık, deyû gavgâlar itdiler. Avrat ve oğlan havflerinden helâk havf olundu. Yanımıza karîb Defterdâr olurdu. Mahalleden kimseyi taşra çıkartmazlar. Bir kimsecik dîvardan aşûb Defterdar'a habercik eylemiş. Allah teâlâ râzı olsun! Yayanca segürdüb âdemîler ardınca geldiler. Andan sonra dağıldılar. Defterdâr, haylice ma'rifetlice muhib-bi ulemâ kimesnecik. Ancak meclis-i ilme ve salâta müdavîm. Bu fakîre çokça ihsân etdiler. Bir nice kere evimizi adamlarına bekletdiler. Lala olmuşsa bârî, mümkün oldukça haramdan ve îzâdan perhiz ider.

109- Mayıs 1978'de Birgi'ye gidişimde Birgi mezarlık bekçisinin anlattığına göre; Birgivî'nin kabrinin yakınında medfun olan Müderris İbrahim Efendi (978/1570) Birgivî ile samimî dostmuş ve bu zatın ölümüne Birgivî çok üzülmüş.

Bu mertebe hücûma sebeb nedir, dirseniz; bir kaç kâfir müslüman olmuş. Pes donanma iderüz, deyû, her taraftan âlet-i harb ü lehvîle kimesneler cem' oldular. Ma'lûm-ı şerîfdir. Bu makûle nesne âdet-i fesaddan hâlî olmaz. Ve dahî celeb tâifesi âlet-i lehvile bâzârda gezüb, kimini döğüb ve kiminün esvâbını gasbidüb çokça fesâd etdiler. Bu fakir bir çavuşa çağırub Paşa'ya var. Bazı kelâmımız var. Anlara söylemek isterüz; izin verirler ise, varalum deyu gönderdim. N'ola gelsün dimişler. Varub bu fesadları beyan itdik. Didiler kim, donanma men'ine kâdir değülüz. Amma âlet-i lehvi men'idelüm; cüz'îdür, deyû hemân çavuşlarla ısmarladı: Her kimin elinde âlet-i lehv görürsenüz fadın. [110] Anlar dahî bir ikisini fadımışlar. Heman sebeb bu olmuş. Paşa sözünü tenfîze kâdir degül. Ancak zulüm defeylemek şanından degül.

Sonra o celebler bazı i'tizar geldiler: Bu ikdâma bâis; Birgi ekâbirinden birkaç kişi bize iğvâ itdiler; idüb bizi bu harîfin elinden kurtarın; bunda dîn ü diyânet yokdur; bu, gazâdur, didiler. Yohsa, biz şeyhlerden korkaruz, didiler. Biz dâhî, afv eyledik. Pes o öyle olucak bu yıl, inşaallahü teâlâ, Bozdağ'a çıkmak üzereyiz. Zira cümleden gayri, istimâ-i melâhîden mümkün oldukça ihtiraz vâcibdir."

Birgivî Mehmed Efendi, burada istima-i melâhiden ihtirazın delili olmak üzere Kadîhan'dan ibare zikrettikten sonra, mektubunu şöyle bitiriyor:

"Birgi'de sinek içün durmağa kâbiliyyet yokdur, dirler. Velâkin bu fakîre yakîn gelmez. Çünki, külle'l-cehd me'mûrun bih olıcak lâzım oldu ki, bir mikdar duravuz. Eğer nefs-i emir kâbil değil ise çıkavuz. Zıra mehlekeye ilkâ olur; gaddâr olur. Külle'l-cehd emrine muhalif olmaz. Amma ibtidâ çıkmak, ilim gelmeden külle'l-cehd emrine muhalif olur. Bu i'lamdan garaz, sonra işüdüb dahî sebeb neiki deyu, muztarib olmayasız. Ve

---

110- Birgi, Ödemiş, Tire, Bayındır taraflarında kırıp ezmek manasına bir kelime. (Millet Kütüphanesi Müdürü Mehmet Serhan Tayşi'nin açıklaması).

eğer Birgi'de durub Bozdağ'a çıkmamak kâbil ise, gâyet haz iderek, vücûh-ı kesîre ile a'zamı tenhâca olub, kulağınuz dinç olub, ibâdete huzur-ı kalb teveccüh itmekdir. Talebe dahî bilece kalurlar. Musahabet-i ilmiyye dahî fevt olmaz. Temmet bi avn'illahi teâlâ" [111]

İşte görüldüğü gibi Birgivî Mehmed Efendi, bir takım eziyetlere maruz kalmış da olsa, var gücünü sarf ediyor; talebe-i ulûma ders okutmak ve halka Hak yolunu göstermek için gecesini gündüzüne katıyor, camide namaz kıldırıyor, va'z ediyor, insanlar da O'nun va'zından faydalanıyorlardı. [112]

4- Birgivî'nin Vefâtı:

Birgivî Mehmed Efendi, müderrislik, vâizlik ve te'lif hizmetlerini sürdürürken, hicrî tarihle 52 yaşında [113] olduğu halde taun (=veba) hastalığına yakalanarak, yine bir İstanbul seyahati sırasında yolda vefat etmiş ve cenazesi Birgi'ye getirilerek, şimdi bulunduğu yere defnedilmiştir. [114] Birgivî'nin vefat tarihi olarak, Cenâbî (999/1590-91), 982/1574-75 yılını zikrediyorsa da [115] diğer kaynaklar Cemâziyelevvel 981/Ağustos 1573 tarihinde birleşirler. [116]

Atsız, İmam Birgivî'nin vefat tarihini "981. Cemâziyelevvelin son pazartesi günü (=28 Eylül 1573)" [117] olarak kaydetmiştir. Bir et-Tarîkatu'l-Muhammediyye nüshasında (Millet Ktb. Ali Emîrî (Arabî), No: 1873, Vr: 92b) bulduğumuz bir kayıt şu mealdedir: "Musannif, Dokuzyüz seksen bir yılında,

111- Bk: Birgivî, Mektûb 230 b - 231 b.
112- Bk. Ali b. Bâli, a.g.e., Sül. ktb. Hacı Mahmud Ef. 4597, vr. 82 a; Kuşadalı Ahmed, a.g.e., 148 a - 149 b.
113- İsmail Niyazi, a.g.e, s. 17.
114- Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 183 Rafet Mülazımoğlu, Birgi (PYRGION), s. 29.
115- Cenâbî, a.g.e., 425 b.
116- Ali b. Bâli, a.g.e., II, 276; Âli, Künhü'l-ahbar, 479 ab; Atâî, s. 179-81 Şemseddin Sami, Kamusu'l-a'lâm, II, 1248; Muallim Naci, a.g.e., s. 83; SO, IV, 121; OM, I, 253; Hasîbi Üsküdârî, Vefat-ı ekâbir-i İslâmiye, İst. Ü. Ktb. Ty. 564, 19 a; Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 183; BB, s. 1.
117- BB., s.1

Cemâziyelevvel'in sonlarından (evâhir) pazartesi gününde ölmüştür.." Arapça yazılmış tarihlerde "evâhir" (=sonları) sözünün arabî ayların yirmisinden sonuna kadar olan günleri ifâde ettiğini [118] göz önünde bulundurursak Birgivî merhûmun vefat tarihi, 24 Cemaziyelevvel 981 Pazartesi günü (=21 Eylül 1573) olarak ortaya çıkmaktadır.

Ölümüne **"Hayru'l-Amel"** (Ameli hayırlı) ibaresi tarih düşürülen [119] İmam Birgivî'nin kabri, Birgi nahiyesinin kuzey doğusunda, Kameryaylası yolu üzerinde Namazgâh yakınında bulunmaktadır. Kabrinin üzerine türbe yapılmamasını bizzat kendisi vasiyet etmiştir. [120]

Eskiden, kabir başı ve ayağı ucunda alâmet taşları mevcutmuş ve "kabir taşında:

Cism-i nâzenîni kaldı gurbet elde

Balıkesir'li Mehmed b. Pîr Ali

kitabesi varmış." [121]

Günümüzde (Mayıs 1978) ise, bunlar mevcut değildir. Kabir, kısa demir parmaklıklarla çevrilmiş olup, üzerindeki bir sac levhada Birgivî'nin ismi, doğum ve ölüm tarihi yazılıdır. Mezarı diğer mezarlardan farklı değildir. Kabrin baş tarafında mevcut olan servi ağacını, mezarlık bekçisinin bize anlattığına göre, Birgivî bizzat kendi eliyle dikmiş ve servinin dibine defnedilmesini vasiyet etmiş. Kabrin civarında önceleri bir mescid yapılmış iken, sonra bu mescid yıkılmıştır. [122]

118- Faik Reşit Unat, a.g.e., s. 66, 98; Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügatı, İstanbul, 1986, s. 105.

119- Müstakimzâde, Makale-i ta'lîkiyye alâ in sadere minnî küfrün, Topkapı Sarayı Yeniler Kitaplığı, nr.347 (59 b - 60 a)

120- Birgivî, Vasiyetnâme, s. 300.

121- Uzunçarşılı, Afyonkarahisar, Sandıklı, Boldavin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğridirdeki Kitabeler, s. 144-145.

122- Mehmed Lütfi, İhtâru'l-ahyâr, tercümetü İzhâri'l-esrâr, I, 38.

İmam Birgivî'nin kabri, etraftan gelenler tarafından, eskiden olduğu gibi bugün de, bilhassa Mayıs ve Haziran aylarında ziyaret edilmektedir. [123]

5- Çocukları ve Torunları:

Mustafa Efendi: Birgivî Mehmed Efendi'nin büyük oğlu olup, babasının muhibbi bulunan pâdişah hocası Atâullah Efendi'den ders görerek mülâzimi oldu. İlk olarak İstanbul'da 25 akçe ile Murad Paşa Medresesinde müderrisliğe başladı. 976/1568'da Yeni İbrahim Paşa; 978/1570-71'de Ca'fer Ağa müderrisi oldu. Daha sonra Hâric rütbesine yükseldi. 979/1571'da hocası Atâullah Efendi vefat edince, Mustafa Efendi bir ay sonra azledildi ve medresesi Mehmed Emin Acemî'ye verildi. Bu duruma üzülen Mustafa Efendi, 980/1572 tarihinde kayın pederi Samsûnî-Zâde Mahmud Efendi (983/1575-76) [124] Mekke-i Mükerreme kadısı olunca, beraberinde Hicaz'a gitti. Dönüşünde 983/1575-76'da Gebze'de Mustafa Paşa Medresesi verilip, aynı yılda Çorlu pâyesine vâsıl oldu. 987/1579-80'de Semâniye Müderrisliğine terfî etti. 989/1581'de Bağdad, bir sene sonra Trablus kadısı oldu. Bu vazifeden 991/1582'de ayrılan Mustafa Efendi 995/1586-87'de, ma'zûlen vefat etti. Kabri Edirnekapı dışında Emir Buhârî Zâviyesi'nin karşısındadır.

Fazîlet-i ilmiyyesi ve kadılığında doğruluğu, yaşayışındaki mazbutluğu ile meşhur olan Mustafa Efendi'nin Hidâye Şerhine ve Miftâh'a ta'lîkâtı ile, mütâlea ettiği kitapların bazıları hakkında notları vardır. Kendisi Nakşibendî Tarîkatına mensubdu. [125]

Riyâdu'ş-şuarâ' sahibi olan Riyâzî Mehmed Efendi (980/1572-1054/1644), Birgivîzâde Mustafa Efendi'nin oğlu,

123- Mehmed Lütfî, a.g.e., I, 38; Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 183.
124- Bk. Atâî, a.g.e., s. 235-36.
125- Atâî, a.g.e., s. 295; SO, 4,21, 684; Uzunçarşılı, Karesi Meşahiri, I, 53; Şinasi Tekin- Haluk İpekten, 17. Asır Şairlerinden İsmetî, Atatürk Ü., 1961 Yıllığı, s. 21; Nuriye Akman, a.g.e., s. 25.

dolayısıyla Birgivî Mehmed Efendi'nin torunudur. Riyâzî Mehmed Efendi, babasının Mekke'ye gidişinde orada doğmuştur. Babasının bir yıl sonra Mekke'den İstanbul'a dönmesi üzerine, İstanbul'da büyümüş, öğrenimini bitirdikten sonra, Şeyhülislâm Müeyyedzâde Abdülkâdir Efendi (ö.1002/1593-4)'den mülâzim olarak İstanbul medreselerinde müderrislik etmiş, daha sonraları kadılığa geçerek, sırasıyla Yenişehir, Halep, Şam, Kudüs ve Mısır kadılıklarında bulunmuş, 1033/1623'de kulaklarındaki sağırlığın artması üzerine görevden ayrılmış, 20 yıl sonra İstanbul'da vefat etmiştir. [126] Riyâzî'nin, Mahmud, Abdüllatif ve Nasûhî adında üç oğlu olmuştur.

İslâm Ansiklopedisi Riyâzî maddesinde, Riyâzî'nin üçüncü oğlu olarak, 1130/1727'de ölen Nasûhî Üsküdârî'nin babası kapıcı-başı Nasûhî Bey'dir, şeklinde zikredilmiştir. [127] Nasûhî Üsküdârî'nin torunlarından olan İsmail Orhan Nasûhîoğlu ile 25.5.1979 tarihinde Üsküdar Doğancılar'da Nasûhî Dergâhı yanındaki evlerinde yaptığımız görüşmede, kendilerinin neseb bakımından Riyâzî veya İmam Birgivî ile bir alâkalarının olmadığını söyledi ve ayrıca kendi seyyidlik secerelerini tedkîk etmemize müsâade ettiler. Ancak Riyâzî ve Birgivî Mehmed Efendi ile ilgili bir ifâdeye rastlamadım.

Sicil-li Osmânî'de ise, Riyâzî Mehmed Efendi'den bahsedilirken, "... mahdûmu Lütfi Efendi olup anın mahdûmu Abdullatif Efendi'dir..." deniyor. [128]

Mehmed Halîm:

İmam Birgivî'nin Birgi'ye yerleşmesinden az sonra, küçük yaşta iken, Birgi'de vefat etti. Buna çok üzülen Birgivî, Meh-

---

126- Atâî, a.g.e., s. 295; Safâî, tezkiretü'ş-şuarâ, İst. Ü. Ktb. TY, 3215, s. 96-319; Abdullah Develioğlu, a.g.e., s. 424; Necati Elgin, Şuarâ Tezkireleri, Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi, Yıl 13, Mayıs,- Haziran, 1949 ay, 127-128; Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, I, 290.

127- Gönül Alpay, Riyâzî, İA, IX, 752.

128- SO, II, 425.

med Efendi "**Ahvâlu etfâi'l-müslimîn**" risâlesini yazdı. Bu durumu Birgivî şöyle açıklıyor:

"Zeki ve fazîlet sahibi zatlardan ilim ve fazilet tahsil ettikten sonra, rûhi yorgunluk ve kalp darlığı beni, bana yâr olacak bir yere sığınmaya zorladı ve Birgi yaylasına çekti götürdü....

Birgi, iyiler yanında olduğu gibi, cidden iftihara lâyık bir yerdir. Ehlinin ebedi kalacağı cennet misali, derelerinden çaylar akar, orası ne hoş diyâr! Yüce Allah, orayı, kıyamete dek her türlü âfetten; halkını da haşre kadar meşakkatlerden korusun.

Gözümün nûru oğlum Muhammed Halîm orada vefat etti. Yâ Rabbi, o yavruyu Naîm cennetinin vârislerinden kılıver. Onu, kıyamet günü bana şefaatçi ve elemli azabtan korunmada bir kalkan yapıver. Allah'ın rahmeti "**âmin**" diyenin üstüne olsun. Ey çürümüş (ölü)lere hayat veren Allah'ım, duâmızı kabul eyle.

Çocuğumun ölümünden sonra, ruhuma korkunç bir üzüntü çöktü de "Bu (kadar elem) şaşılacak şey" demiştim. Bunun üzerine (din) kardeşlerimden ve aziz dostlarımdan biri, "Tek ve Kahhâr olan Allah'ın işine mi hayret ediyorsun? (Bu acıya) sabret. Çünkü Allah'ın va'di gerçektir. Hatânın bağışlanmasını dile ve akşam sabah Rabbine hamd ile tesbih et. O, mutlak Gâlip ve çok yarlığayıcıdır." dedi ve Allah teâlâ'nın:

"Sabredenleri müjdele ki onlar, kendilerine bir belâ geldiği zaman "Biz dünyâda Allah'ın teslim olmuş kullarıyız ve biz âhirette ancak ona dönücüleriz" diyenlerdir. Rablerinden mağfiret ve rahmet hep onların üzerinedir ve onlar, doğru yola erenlerin tâ kendileridir. [129] meâlindeki ayeti oku" dedi. Ben de "sen (bundan sonra) beni, sabredenlerden bulacaksın. Sen yine öğüt vermeye devam et. Zirâ nasîhat mü'minlere fayda verir." dedim.

"Ey Rabbimiz, kendimize yazık ettik. Eğer bizi bağışlamaz,

129- Bakara sûresi, 156-7.

bizi esirgemezsen, her halde zarara uğrayanlardan olacağız." [130] Yâ Allah, beni yarlığa ve tevbemi kabul eyle. Gerçek sen acıyanların en merhametlisisin. "Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Seni tenzîh ederim. Hakîkat ben, haksızlık edenlerden oldum." [131]

Ben; Kudretli ve Büyük Rabbimden, her zorluğu kolay kılmasını ümid ve niyaz ederek, müslüman çocukların hallerini açıklayan, hasta gönüllere devâ ve hediye olması için, birkaç kağıt yaprağını yazmak istedim. O, ne güzel Mevlâ ve ne güzel murâda eriştirendir." [132]

Fazlullah Efendi:

Fazlullah Efendi, 1560'da doğmuş [133] ve babasının talebeleri arasına katılarak tahsilini tamamlamıştır. Birgivî Mehmed Efendi, bu oğlundan **"en sevgili oğlum"** diye bahsetmiş ve Emsile'sine oğlunun adına izâfeten **el-Emsiletü'l-fadliyye** adını vermiştir. [134]

Fazlullah Efendi, zühd ü salâha mütemâyil bir kimseydi. 1020/1611-12 tarihinde İstanbul'a gelerek oraya yerleşti. İlim ve fazîleti İstanbul âlimleri tarafından anlaşılıp takdîr olununca, kendisine Sultan Selîm-i Kadîm Camii vâizliği verilerek, gerekli hürmet gösterilmiştir. Burada tefsirden nakiller yaparak, kuvvetli ifâdeleriyle, katı kalpleri gafletten uyandırıyordu. Daha sonra Bâyezîd Camii'nde vâiz oldu. 1032/1622-23 yılında vefat etti. [135]

Fazlullah Efendi, ilimde deryâ, iffet ve nezâhette müsellem, mübarek bir zat idi. Gâyet fasih konuşurdu. Vaazlarına bü-

---

130- Ârâf sûresi, 23.
131- Enbiya sûresi, 87.
132- Birgivî, Ahvâlü etfâli'l-müslimîn, s. 1-2.
133- Fazlulah Efendi'nin Birgi'deki mezarının üzerindeki levhada bu tarih yazılıdır.
134- Birgivî, Şerhu'l-Esmileti'l-Fadliyye, Sül. Ktb., Esad Efendi Ks. nr. 3576, vr. 68 b - 69 a.
135- SO, IV, 121; Uzunçarşılı, Karesi Meşâhiri, I, 53.

yük rağbet vardı. [136] Kabri, Birgi'de babasının kabri ile yanyanadır. Babasının kabrinde olduğu gibi onun kabrinin baş tarafında da bir servi ağacı bulunmaktadır. Kabrinin üzerindeki levhada "İmam Birgivî oğlu müderris Fazlullah (1560-1622)" ibaresi yazılıdır. [137]

Kazasker İsmetî Mehmed Efendi (ö.1076/1665-66), Fazlullah Efendi'nin oğlu, dolayısıyla Birgivî Mehmed Efendi'nin torunudur.

İsmetî hakkında yapılan bir araştırmada [138] :

"Nesebleri, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Şam kadısı iken ölen ÂFAK-I MAKBUL şeyh İshâk'a kadar dayanır." deniyor. Ancak İsmetî'nin dedesi olan Birgivî'nin, dedesi, İskender Efendi isminde bir şahıs olduğuna göre, yukarıdaki ifade mübhem kalıyor.

XVII. yüzyılın tanınmış bilgin ve şâirlerinden olan İsmetî Efendi, şeyh, kadı ve âlimlerden mürekkeb bir âilenin çocuğudur ve kültürlü bir muhit içinde yetişmiştir. Birgivî Mehmed Efendi, oğlu Fazlullah Efendi'ye bizzat ders verdiği gibi, İsmetî Efendi de ilk tahsilini babasından gördü. Sonra medrese tahsîlini tamamlıyarak, Şeyhü'l-İslâm Zekeriyâzâde Yahya Efendi (ö. 1053/1643)'ye intisâb etti. Uzun müddet müderrislik ve çeşitli yerlerde kadılık yaptıktan sonra, iki defa da Rumeli Kazaskeri olmuştur. 1076/1665-6'da İstanbul'da vefat etmiştir. [139]

Kazaskerliği sırasında, kendi eliyle yazdığı rûz-nâmçeler hâlen mevcut olan [140] İsmetî Efendi, dedesinin et-Tarîkatü'l-

---

136- Atâî, a.g.e., s. 675; Muhibbî, Hulâsatü'l-eser, III, 286.
137- Hayatının sonuna kadar İstanbul'da vâizlik yapan Fazlullah Efendi'nin Birgi'ye defni hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlıyamadım.
138- Haluk İpekten, Şinasi Tekin, İst. Ü, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, XIII, sy. 17 - 18, s. 103-118.
139- Muhibbî, a.g.e., IV, 118; Behçet Necatigil, Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, Dokuzuncu Baskı, İst. 1978 s. 164; Mehmed Şem'i, a.g.e., s. 169, 170, 183.
140- İstanbul Müftülüğü, Şer'î Siciller Arşivi, Kazasker Ruznamçeleri, nr. 36/A, 1 b.

Muhammediyye'sini Türkçeye tercüme etti. Gazellerini bir Divânçe'de topladı. [141]

6- Talebeleri

İmam Birgivî'den ders okuyup temayüz eden talebelerinden biri oğlu Fazlullah Efendi'dir. [142]

Diğer bir talebesi, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'ye şerh yazmış olan Akşehirli Hocazâde Abdünnasîr Efendi (990/1582)'dir ki, "sikât-i fudalâdan, ehass-ı telâmizlerinden, ulûm ve a'mâl ve ahlâkda müteessîlerinden olub Vilâyet-i Karaman'dan Ilkın'a mensûb" idi. [143]

Bir başka talebesi, Birgivî'nin İzhâru'l-Esrârı'nı şerheden Avlamışlı [144] Muslıhiddîn Efendi'dir. [145]

İmam-Birgivî kabristanının girişinde yer alan kabirde medfun olan Gâzi Emir (1547-1613) 'in de Birgivî'nin talebelerinden olduğu, yöre halkı tarafından söylenmektedir.

İmam Birgivî'nin tesbit edebildiğimiz diğer talebeleri de, Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635-36)'nin, Balıkesir'de kendilerinden ders okuduğu kimselerdir. [146]

7- Şahsiyeti

a) Lâkabı:

Zamanımızda daha çok, İmam Birgivî diye meşhur olan Mehmed Efendi, kendisiyle görüşmüş bulunan Ali b. Bâlî (991-1583)'ye göre, "Birgilû" diye meşhur idi. [147]

141- İsmetî Divanı, Haluk İpekten tarafından, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları arasında 1974'de neşredilmiştir.
142- Muhibbî, a.g.e., III, 286.
143- Kuşadalı Ahmed Efendi, Tercüme-i evrâd-ı Birgiviyye, vr. 148 a; E. Yüksel, a.g.m. s. 175.
144- Bu isim, "Ödemişli" şeklinde de zikredilmektedir. (Bk. Mehmed Lütfi, a.g.e., I, 36).
145- OM, I, 255.
146- OM, I, 402.
147- Ali b. Bâlî, a.g.e., II, 296.

Kâtib Çelebi (1067-1656) ise ondan "**Birgili**" diye bahseder. [148] "**İmam Birgivî**" ünvânı çoğunlukla, muahhar kitaplarda görülmekle beraber, ilk kaynaklarda da vardır. Meselâ, ondan İmam Birgivî şeklinde bahseden müelliflerden biri Ömer El-İzmîrî'dir. [149] Evliyâ Çelebi (1093/1683) ise o'nun bilginler arasında Mehmed Çelebi diye meşhur olduğunu kaydediyor. [150]

b) İlmî Şahsiyeti:

Şüphesiz ki, İmam Birgivî, Osmanlı Türklerinin XVI. yüzyılda yetişirdiği büyük âlimlerden biridir. "Birgili, ilimle takvâyı cem'etmiş, zâhiren ve bâtınen mükemmel bir hâle gelmiş, vakar ve temkîn ile muttasıf, faziletli bir kişidir." [151] Mehmed Ali Aynî, Türk Ahlâkçıları adlı eserinde ondan bahsederken: "Ahlâkçılarımız içinde, Birgivî derecesinde mümtaz bir simaya nadir tesadüf olunur. Çünkü onun dinî bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise, meslek ve meşrebi de o nisbette pâk, nezîh ve metîn idi." demektedir. Gerçekten de Birgivî'nin tercüme-i hâlinden bahseden bütün kaynaklar, onun ihlâs ve samîmiyeti ile ilminin yüksekliğinde müttefiktirler.

Birgivî, daha gençliğinden itibaren eserler te'lif ederek, ilim muhitlerinin dikkatini çekmiştir. [152] Yazmış olduğu eserlerinden dolayı, İslâm kültürünün ünlü kişileri arasında yer almağa hak kazanmıştır. O'nun şöhreti, yalnız günümüz Türkiye'sinin sınırları içinde kalmamıştır. Hakkında başta Aliyyu'l-Kârî (1014/1605) olmak üzere, Mekke ve Medine ulemâsından birçok kimse tarafından Birgivî ve meşhur eseri et-Tarîkatü'l-Muhammediye hakkında, manzum ve mensûr medhiyeler yazılmış-

148- Kâtib Çelebi, Keşf, I, 54, 117, 183, 214, 592.
149- Ömer el-İzmirî, Câmiu'l-Kifâye..., Sül. Ktb. Kasidecizâde nr. 688, vr. 51 b; Kuşadalı Ahmed Efendi, Şerhu'l-Avâmil, Sül. Ktb. Hacı Mahmud nr. 5995, vr.1 b; Aliyyu'l Kârî, Birgivî hakkında kasîde, Sül. ktb., Düğümlü Baba, 449, vr. 146 b - 147 a.
150- Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, XIII, 1123.
151- Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, II, 650.
152- Ali b. Bâli, a.g.e., II, 276.

tır. [153] Diğer taraftan, Birgivî'nin eserlerine şerh yazanlardan bazılarının nisbeleri, [154] bize, O'nun Rumeli'de de tanındığını ve eserlerine önem verildiğini gösterir.

İmam Birgivî, sadece muhtelif kaynaklardan bilgi nakleden bir kimse değildir. Eserlerinde ele aldığı konular, kendinden önce de yazılmış olmakla beraber, işlediği her mevzua özel düşünceleri, uslup ve ifade tarzıyla bir şeyler katmıştır. O, eserlerini kaleme alırken, insanlara hangi yönlerden daha faydalı olacağını düşünürdü. Bu yüzden de daha çok kimsenin istifade edebilmesi için Vasiyetnâme'sini Türkçe yazmıştır. Bu hususu kendisi şöyle ifâde eder:

"Bu risâle, fakîr, hakîr acz ve taksîrini i'tiraf eden Muhammed b. Pîr Ali'nin -Afvedici yüce Allah ikisini de afvetsin- kendi nefsine ve bütün mükelleflere vasiyetidir. **Faydası umûmî olsun diye onu Türkçe yazmıştır."** [155]

Birgili, bu eserinde, içine zamanla felsefî konular da girmiş bulunan Kelâm'dan, her müslüman için lüzumlu olan i'tikâdî mes'eleleri ve geniş fıkıh kitaplarından, amelî konuları seçerek, **herkesin anlayabileceği bir şekilde ifade etmiştir.** Bu durum onun mezkûr ilim dallarındaki üstün bilgisini ortaya koyduğu gibi, halk eğitimi açısından da önemli bir hususdur. Zira modern Pedagoji'de de, öğretilecek konuları halkın anlayabileceği bir ifâde ile açıklamak (vulgarize etmek) esastır. İlmin anlaşılabilir olması, fikrin yaygınlaşmasını, çevre kazanmasını sağlar. Bu kolaylaştırma ve özetleme çabası Birgivî'nin Arap gramerine dâir eserlerinde de müşâhade edilir ki, o devre göre bu bir yeniliktir.

Bu sebebledir ki, **Birgivî'nin yazdığı kitaplar, özellikle**

153- Bu medhiyelerden bazıları Sül. Ktb. Fatih nr. 2729 (175 b - 177 b), ve Düğümlü Baba 449 (146 b - 148 a) da mevcuttur.

154- Hasan Ferhad el-Üskûbî, el-İnâye fî şerhi'l-Kifâye, Sül. Ktb., Lâleli nr. 3095 (142 b - 185 b).

155- Birgivî, Vasiyetnâme, s. 7-8.

Vasiyetnâmes'si, Arap grameri'ne dair eserleri ve Tarîkat-i Muhammediye'si, dörtyüz küsur seneden beri okunmuş ve okunmaktadır.

Birgivî'nin Osmanlı müellifleri içinde belki en **bâriz vasfı, yaşadığı devrin aktüel mes'eleleri hakkında kalem kullanmış olmasıdır.** Bu sebeble onun **eserleri, çağının sosyal hayâtını yansıtması bakımından da önem taşır.** Birgivî, eserlerinde **insanların ihtiyaç duyduğu konuları işlemeye ihtimam gösterir.** [156]

Herhalde, şiirin câiz olduğunu kabul etmesine rağmen [157] onunla meşgul olmaması bu yüzden olsa gerek. [158]

Ayrıca ona göre şiir, belâgat ve fesâhat izhar etmek gibi şeyler, dünya ehlinin riyâsıdır. [159] Diğer taraftan İmam Birgivî,

---

156- Birgivî, Risâletü'l-İtikâdiyye, Sül. ktb. Kılıç Ali Paşa, nr. 1035, vr. 81 b.

157- Birgivî, Tarîkât, s. 163.

158- Bununla beraber şiir olarak Birgivî'ye izâfe edilen bir manzûmeye tesâdüf ettik ki, o da Ebussu'ûd Efendi (982/1574)'ye sorduğu fetvâ ile ilgilidir:

Var mı destûrun ey müftî-i enâm!
Müşkilim var disem hatâ ola mı?
Ücretiyle imâmet eyleyene,
Yevm-i Dîn olıcak cezâ ola mı?
Ücreti bir imâmın olsa ribâ,
Ana hiç iktidâ revâ ola mı?
Akça assını halâl deyû yise,
Beş vakte ol muktedâ ola mı?
Minbere çıksa halka va'z itse,
Halkı hak yola pîşvâ ola mı?
Va'zı te'sir ider mi, yise harâm?
Yoldan azmışa rehnümâ ola mı?
Bu kasâvetle kalbi tîre iken,
Gönlü âyînesi safâ bula mı?
Acaba çalgû-yı düğün mü haram?
Yohsa dahî eşeddür ribâ ola mı?

Bu suallere Ebussu'ûd Efendi tarafından verilen cevab ise şöyle :

Bişnev ey sâil-i hatâ u sevâb!
Çün ribâ yiyeni itdin suâl.
Hak kelâmiyle dinle gel cevâb.
Didî Kur'an'da Hak ribâyı haram,
Nass-ı kat'îdır, anla, işbu hitâb.
Eğer ribâdan yise imam ücreti,
Fâsid olur namazı, hâli harab.
Çalgılı dâvet ana göre düğün,
Ki ribahora durur eşedd-i azâb.
Va'zı itmez kılub nâsa eser,
Kendüsi olmaya ülü'l-elbâb.
İlmiyle âmil olmayan âlim,
Har gibi bî temyîz u bî kitâb.
Âkıbet menzili harab oliser,
Her kime rehber olur ise ol dahi bulur azâb,
Yoldan azmışa ûralar köteği bi gayri hisâb."

(Bk. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Hasan Tabîb, Burhânü't-Tarîka, vr. 360 ab, Sül, ktb., Şehid Ali Paşa nr. 1472).

159- Birgivî, Tarîkat, s. 49.

devrindeki bir çok müelliflerin aksine, eserlerini, devlet adamlarından mükâfat elde etmek için de te'lif etmemiştir.

Birgivî'nin diğer bir özelliği de, **içinde bulunduğu hal ve vazîfeler hakkında kafa yormuş ve insanlara, doğru, kolay ve mükemmel olan yolu göstermek için bu düşüncelerini kitap ve risâle şeklinde umûmî efkârın faydasına sunmuş** olmasıdır. Meselâ, henüz 23 yaşındayken, [160] muhtemelen ilk müderrisliği sırasında, medreselerde ders kitabı olarak okutulan Maksûd'un anlaşılmasını kolaylaştırmak için **İm'ânü'l enzâr** adındaki eserini yazmıştır. **Ferâiz Risâlesi** ise, resmî memûriyeti olan kassâm-ı askerîliği zamanının mahsûlü olsa gerek. Zira, eserin konusu, vazifesinin karakteriyle doğrudan ilgilidir. [161] Yine o, daha önce tertîb edilmiş kırk hadislerden birini değil, **zamanındaki bid'atlere, bazı dinî mevzûların cemiyetteki yanlış tatbîkâtına cevap teşkil edecek hadîs-i şerîfleri, bizzat kendisi intihâb etmiş ve bunları yine daha önceki şerhlerden ve muasırı olan Erbeîn şârihlerinden** [162] **farklı olarak, kendine mahsus bir metodla şerhetmiştir.** [163] İçinde okutulan ders **İlmü'l-hadîs** olan bir dârü'l-hadîste [164] muhaddis [165] oluşunun neticesinde; **Usûl-i Hadîs** risâlesini ve bir hadîs mecmuası olarak gördüğümüz **Kitâbü'l-İmân ve Kitâbü'l-istihsân**'ı meydana getirmiştir.

İmam Birgivî'nin yazdığı eserlerin çoğu, farz-ı kifâye olan ilimlerden saydığı tefsîr ve tefsîr usûlü, [166] hadis ve hadis usûlü, fıkıh, kırâet, hesâb, ferâiz ve yetecek kadar öğrenilmesi gerektiğine işaret ettiği kelâm ve münâzara ile ilgilidir. [167] Onun eser-

---

160- Birgivî, İm'ânü'l-enzâr, s. 152.
161- Birgivî, Ferâiz Risâlesi, Sül. ktb. Reşid Efendi nr. 291, (626 b - 108 b).
162- İbn Kemal, Şerhu'l-erbeîn, 61-86; Taşköprülüzâde Ahmed Ef., Letâifü'n-Nebî, s. 41 - 75.
163- Birgivî, Şerhu'l-erbeîn, s. 4
164- Aptullah Kuran, Anadolu Medreseleri, I, 4.
165- Bk. s. 12, 1 numaralı dipnot.
166- Birgivî, Tefsîr, Sül. Ktb., Fatih, nr. 230, vr.1 b. v.dd.
167- Birgivî, Tarîkat, s. 24-25.

lerinde, hayatı boyunca süren müderrisliğinin yanında camilerde va'z etmesinin de te'sîri görülür. [168]

Arab Dili hakkındaki bilgisi, eserlerinde müşahade edilen [169] İmam Birgivî, bu dilin öğretilmesine önem verir ve onu farz-ı kifâye sayar. Bunun için o, bu hususa şöyle temas eder: "Ulûm-ı arabiyyeye gelince; Bustânu'l-ârifîn adlı kitapta deniliyor ki: Bil ki, **Arab Dilinin diğer diller üzerine üstünlüğü vardır. Onu öğrenen veya başkasına öğreten sevap kazanır. Çünkü Allah teâlâ Kur'an-ı Arab Dili ile indirmiştir.** Binaenaleyh, onu öğrenen onunla Kur'ân'ın ve hadislerin ma'nalarını anlar." [170] İşte bu sebeple nahivde ve akâidde mütebahhir olan [171] Birgivî Mehmed Efendi, bu dili, bütün hayatı boyunca bizzat tedrîs ettiği gibi onu, ölümünden sonra da insanlara öğretecek **üstün vasıflara sahip gramer kitapları te'lif etmiştir.**

Farsça bildiğine de işâretler mevcûd olan [172] İmam Birgivî'nin karakter ve düşüncelerini daha yakından görebilmek için kendisinin 967/1560'dan önce yazdığı Şerhu'l-erbeîn'in mukaddimesinde anlattıklarına bakalım:

"Hamd; Resûlünü hidâyetle ve müşrikler hoşlanmasalar da onu bütün dinler üzerine galib kılmak için Hak dîn ile gönderen Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, nebî ve mürsellerin hepsine olsun, -ki onlardan hiç birini tefrik etmeyiz ve biz ancak o Allah'a imân etmiş kimseleriz-, özellikle onlardan, Allah'ın Habibi Ebu'l- Kâsım Muhammed b. Abdullah b. Abdu'l-Muttalib b. Hâşim'e ve O'nun, Kitab ve Sünneti, bize ulaştıran, Şâri'in delil beyan etmediği hususlarda ictihâd eden âl ve eshâbına olsun ki, biz onların hangisine uysak, doğru yolu bulmuş oluruz. Bu sebeple, ey peygamber âşığı olup da, O'ndan ve ashâbından şefâat

168- Birgivî, Cilâü'l-kulûb, s. 2-3.
169- Bk. Arap Gramerine dâir yazdığı eserlerden başka özellikle tefsîri ve Şerhu'l-erbeîn'i.
170- Birgivî, Tarîkat, s. 24.
171- Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, VI, 159.
172- Birgivî, Tarîkat, s. 19.

umanlar! Bütün insanlar bid'atlar üzerine ittifak etmiş ve O'nun ve eshâbının sünnetini sâdece sarıklar üzerine koymuş olsalar bile, siz, bid'atleri terk edin! Sonra da sünnete sımsıkı yapışın. Zira biz öyle **bir zamanda bulunuyoruz ki, bilgisizlik meşhur; ilim ise, sözü edilmeğe değmez bir şey olmuştur.** Sonra, **zamanımız insanları, bid'atleri ve dînin yasakladığı şeyleri, Allah'a yaklaşmanın en üstün yollarından saydılar ve onlara sarılıp kâfileyi doldurdular. İlmi zayıf bazı kimseler de** türedi. Bunlar, **ibâdet kılığına büründürülmüş yaygın bid'atlere insanları teşvik ediyorlar,** Bir kısmı da **gece karanlığında odun toplayanlar gibi, iyiyi kötüden ayırmadan, değersiz, zayıf ve hattâ uydurma sözlerden bulduklarını toplayarak kitaplar yazdılar.** Ve o kitaplar insanlar arasında yayıldı. **İnsanlar da** onları kendilerinin **nefsî arzularına ve karakterlerine uygun düşen şeyler olduğu için, en güzel bir şekilde kabul ediyorlar.** Allah'a yemin ederim; muhakkak ki bu hâl, insanların kendisinden gafil bulunduğu bir musîbettir.

Ey Allah'ın kulları, artık, (innâ li'llah ve innâ ileyhi râciûn) diyelim. [173]

Elhamdülillah, Hak teâlâ ulûm-i arabiyye, ulûm-i akliyye ve şerefli Şerîat'a ait dîni bilgilerden bana, kendisiyle, sahîh ile illetliyi **(sağlamla hastayı), kuvvetli ile zayıfı ve yanlışla doğruyu ayıracağım ilmi nasîb etti.** Kalbimden **taklîd düğümü biraz çözüldü de taklîdim tahkîka ve şüphesiz bilgiye karıştı. Ve kâmil âlimlerin** -Allah onların hepsinden razı olsun- **derecelerini öğrendim.** Durum böyle olunca, bu hususta bir kitap yazmayı murad ettim. Ki, onda **kabuğu özden ayırayım,** çeşitli zamanlarda ve ülkelerde yaygın olan bid'atleri genişçe bildireyim; **terkedilmiş bulunan sünnetleri de açıklayayım.** Ve ön-

173- Kur'an-ı Kerîm, el-Bakara sûresi (2), 156. Âyette geçen bu cümleye "istirca' cümlesi" denir ve musîbet geldiği zaman okunur. Âyetin meâli: "Onlar kendilerine bir belâ geldiği zaman, biz dünyada Allah'ın teslim olmuş kullarıyız ve biz âhirette de ancak O'na dönücüleriz, diyenlerdir" (Bk. H. Basri Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I, 44.)

ce, fazîlet sahibi bulunan âlimlerin ihtilâflarını nakledeyim, sonra da delil ve burhanlarla gerçeği açığa çıkarayım. İlimce zayıf olanları ve kitaplarını da açıklayayım ki, doğruyu arayanlar onları taklid etmesin.

Lâkin, bu mesele büyük bir iş olup, ona ancak ilimce üstün kişiler muktedir olabileceği cihetle; bu konudaki kitaplarımın ve muhtac olduğum şeylerin azlığı, geçim derdi, çoluk-çocuk, ders okutma, va'z etme vesaire gibi işlerle meşguliyetimin çokluğu, günlerden hiç bir gün, mizâcım sükûnet üzere karar kılmayacak şekilde, çeşitli hastalıklar yüzünden ârız olan beden zayıflığı ve uzun müddet devam eden hastalıklarla mübtelâ oluşum, bu düşüncemi tahakkuk ettirmeme mânî oldu. Bundan başka, insanlarda din işinde gevşeklik zuhûr etti ve bid'atlere alışıp, onları sünnetlerden hattâ vâciplerden saydılar. Öyle ki, insanların o bid'atleri terkederek, benim sözlerimi kabul etmelerine ihtimal yoktur. Zîrâ, beni, ölçüsüz konuşanlardan, hattâ başkanlık sevdâsında olan riyâkârlardan; kendilerine, yaptıklarının câiz ve sünnet olduğuna dâir fetvâ verenleri de olgun âlimlerden sayıyorlar. Artık, onların benim sözlerimi kabul etmeleri nasıl düşünülür? Heyhât! Heyhât!

Bu düşünce beni günlerce artarak meşgul etti. Üzerinden bir müddet geçti. Artık zihnimi şu fikir meşgul ediyordu :

"Ey îmân edenler, siz Allah'ın dînine, O'nun peygamberine yardım ederseniz, o da size yardım eder ve ayaklarınızı sâbit kılar" [174] Ve sen, **sözünü kabul etmeseler bile, insanlara gerçeği açıkla ve delîle yapış.**

Bunun üzerine nefsim, beni bir ileri bir geri çekdi ve bir adım ileri, bir adım geri atıyordum. Nihâyet ders okuturken naklettiklerim arasında: "Kim ümmetim için sünnete dâir kırk hadîsi ezberler ve onlara ulaştırırsa, Kıyâmet gününde, onun için şefâatçı ve sünnetimi tebliğ ettiğine dâir şâhid olurum."

174- Kur'an-ı Kerîm, Muhammed sûresi (47), 7.

meâlindeki hadîs-i şerîfi geçince; talebelerimden, sünnetlere uyma ve bid'atleri terketmede samîmi isteği olan biri, sünnetlere dâir kırk hadis toplamamı benden istedi.

Aslında, âlimlerden bir çoğu, kırk hadis toplamışlardı. Fakat yanımda olanlardan hiç birini, tamamen sünnetleri ihâta edici görmedim. Bu sebeple, mu'teber hadîs kitaplarından, hepsi sünnetleri isbat edici olarak hadis toplamaya, sonra onları şerhetmeye ve kalbime gelen bazı hususları o kitapta açıklamaya başladım.

Sonra kendi kendime şöyle dedim: Eğer ömrüm olur ve Allah teâlâ da dilerse, biraz önce sözünü ettiğim kitabı yazarım. Aksi halde bu kadarla yetinirim. İşte bu risâle, kendisiyle Âlimlerin Rabbı'nın rahmet ve mağfiretini umduğum ve Peygamberlerin Efendisi'nin şefâat ve yakınlığını dilediğim vesîlemdir." [175]

c) Medenî Cesâreti:

İman Birgivî, devlet adamlarından muhtesiblere ve câmi görevlilerine varıncaya kadar, cemiyetteki her zümrenin davranışlarında gördüğü aksaklıklara karşı çıkıyor, va'z ve kitaplarında onları tenkid ediyordu. [176] Emr-i ma'rûf ve nehy-i münker prensibinden hareket eden Birgivî, bu işi yaparken, fitne çıkarmamak gerektiğinin farkındaydı. [177]

Birgivî, müslümanların Kur'an ve Sünnet'e uymayan bid'at davranışlarını gördükçe üzülüyordu. Zira bu tür davranışlar çoğalmıştı. Hutbe esnâsında, Peygamber (S.A.V.)'in ve Hulefây-ı Râşidîn'in isimleri anıldığında, hatîplerin husûsî surette susup, müezzinlerin nağmelerle salavât getirmeleri ve radıyallahu anh demeleri, falcılık yapılması, cenâze olan evlerde ziyâfetler verilmesi, ölenin mezarının başında kırk gün bekliyerek, ruhuna

175- Birgivî, Şerhu'l-ehâdîsi'l-erbeîn, s. 1-4.
176- Birgivî, Tarîkat, s. 75, 92, 182; Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 177.
177 Birgivî, Tarîkat, s. 182; aynı mlf., Cilâü'l-kulûb, s. 2; aynı mlf., es-Seyfü's-sârim, s. 195.

Kur'an okuyacak veya tesbîh çekecek kimselerle para verilmesi ve bununla ilgili vasiyetlerde bulunulması, kabirlerin üzerine türbeler inşâ edilip, mumlar yakılması v.s. bid'atti. [178] Bundan başka, memlekette bir çok kadılar, rüşvet aldıkları gibi, kendileri de bu makama rüşvetle geliyorlardı. Memûriyetlerin satılması bir usûl hâline getirilmişti. [179] Ehli olmayanlara ilmî rütbeler veriliyor; böylece memlekette gün geçtikçe cehâlet yayılıyordu. O devirde bir çok zenginler, kendilerinin veya ana-babalarının ruhlarına Kur'an okunması için paralarını vakfediyorlardı. İmam Birgivî'ye göre bu iş, zekât verilmesi gereken paraların zekâttan kaçırılması demekti ve haramdı. [180] İşte bu tür davranışlara İmam Birgivî, ilmî kudreti, samîmiyeti ve salâbet-i dîniyyesiyle karşı çıkıyordu.

O, memleketin bir aydın kişisi olarak bu tenkidleri yaparken, **hatır-gönül dinlemiyor, kimseden çekinmiyordu.** Zira **onu ilgilendiren kişiler değil, fikirlerdi.** Kendisine bir medrese yaptırıp maddî imkânlar sağlamış olan ve çeşitli devlet işlerine müdahele ederek, Sadrazam ve Şeyhulislâmı rahatsız ettiği söylenen Atâullah Efendi (979/1571-72)ye de, yaptığı işler hakkında nasihatta bulunması; [181] Birgivî'nin, fikirlerini açıklarken ve tenkidlerini yaparken nasıl bir hâlet-i rûhiyye içinde bulunduğunu göstermesi ve onun karakterini yansıtması bakımından

178- Birgivî, Tarîkat, s. 92, 96, 141, 152, 164, 168, 184, 215, 216, 219.

179- Birgivî, İnkâzü'l-hâlikîn tercümesi, Topkapı Sarayı Ktb., Emanet Hazinesi, nr. 722 vr. 57 b - 58 b; Ş. Altundağ ve Ş. Turan, Rüstempaşa, İA, IX, 801.

180- Birgivî, İnkâzü'l-hâlikîn terc., vr. 57 b v.d.; Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 177-178.

181- "... Ve dahî, sizlerin kudât ve ümerâ umûruna tasaddî itdüğünüzden bu fakîr hiç faide anlamaz. Eger dünyevî ve eger uhrevî. Belki iki cihetten zararı var anların. Vezîrin size incinmesi bu hususdan. Zîra, anlar, bu hususta müstakil olmak isterler. Siz anda mâni olursuz. Nice murâd itdüğü hilâf olur. (Aksi vukubulur). Andan adâvet nâşî olur. Ve eger uhrevî hâli dirsenüz, kudât ve ümerânın hâli eger ma'lûmunuz ise, bunlara muâvenetin zararında şübhe itmezsiz. Kûtâhiyye'de bu fakîre dimişdiniz ki, "Bu kadar karışmamız pâdişah oluncadır. Kendi ile de böyle sözleşmişfzdir. Ol zamanda el çeküb kendi hâlimize meşgul oluruz." Amma şimdi ol va'deye vefâ olmadı.

enteresandır.

O, memlekette gördüğü adaletsizliklerin giderilmesi için Sokullu Mehmed Paşa'ya da nasîhatta bulundu. Rivâyete göre Birgivî, 980/1572'de "Tarîkat-ı Muhammediye'yi yazınca, kitabın efkâr-ı umûmiyede büyük bir yankı yapması üzerine, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Birgivî'yi İstanbul'a da'vet etti. Bu eserde işaret ettiği adaletsizliklerin ortadan kaldırılması için onun fikirlerini sordu. Birgivî de düşüncelerini dile getirdi. [182]

Atâî (1045/1635), Birgivî'nin Sokullu'ya yaptığı nasîhatın te'sirinin memlekette müşahade edildiğini kaydederse de, [183] bu görüşmenin neticesi hakkında Birgivî'nin muâsırlarından olan Ali b. Bâlî (991/1583) şöyle demektedir: "Birgivî Mehmed Efendi, Sadrazam Mehmed Paşa'nın huzuruna girip ona, zalimlerin ve haksızlıkların yok edilmesi için, keskin kılıçlardan daha keskin sözler söyledi ve o meclisi va'z incileriyle doldurdu. Fakat doğruya çağırana hayat hakkı yoktur." [184]

Diğer taraftan II. Selim'in mektupla Birgivî'yi İstanbul'a da'vet ettiği ve Birgivî'nin buna mektupla cevap verdiğinden bahsedilmektedir. [185]

İmdi, sizden mercû olan oldur ki, cümleden el çeküb, kapunuz bekidüb gelenlere: Biz sâhib-i emir degilüz. Begler, sipahîler ise; anlar içün vezîr nasbolunmuştur. Kudât ve müderrisîn ise; anlar içün kâdîasker vaz' olunmuştur. Havâdis istiftâsı için müftî vaz'olunmuşdur. Bizim bunlardan biri vazîfemiz degildür, deyû red idesüz.

Pâdişah Hazretine da'vat olundukda varub, düşdüğüne göre, ba'zı emr-i ma'rûf ve nehy-i münker söylemek üzere kasr idesiz. Kendü nefsiniz ıslâhına meşgul olub bakıyye-i ömr-i nefsi, halvet ve tâatde geçüresiz. Dünyâya bir dahî gelmezsiz ki, tâ o vakıt tezevvüd idesiz. Ehlin ve ıyâlin dünyası içün dîninizi yıkmayasız. Ecnebîler kande kaldı. Bu nasîhati kabûl iderseniz dîniniz ma'mûr olduğundan mâadâ, dünyânız dahî ma'mûr olur. Vezir dahî muhabbet ider. Zira şirketten kurtulur; istiklâl hâsıl olur." (Bk. Birgivî, Mektûb, vr. 229 b - 230 a).

182- M.Ali Aynî, a.g.e., s.108; E. Yüksel, a.g.m., 181-3.

183- Atâî, a.g.e., s. 180.

184- Ali b. Bâlî, a.g.e., II, 276.

185- E. Yüksel, a.g.m., s. 183;p M. Hulûsi İşler, a.g.e., s. 20.

d) İlmî Münâkaşaları:

Birgivî, karakteri itibâriyle sert ve cesur bir tiptir. [186] O, şeriatı korumak için, her bid'atın şiddetle aleyhinde bulunmuş ve **mevki hatırı için, dîne karşı olan lâubâliliklere göz yummamıştır.** Muâsırlarından Âlî (1008/1599)'ye göre Birgivî, hakîkatı açıklamada bir yalın kılıç gibi idi ve **sanki o, emr-i ma'rûf ve nehy-i münker için yaratılmıştı.** [187] Birgivî, şeriatten kıl kadar inhirafı bile hazmedemiyerek, yazdığı risâlelerde, bilhassa para vakfının, para ile Kur'an okumanın ve her hangi bir ibâdet mukâbilinde ücret almanın haram olduğunu ilân etmiştir. Bunun üzerine, zamanın bazı âlimleriyle, hayli dedikoduya sebeb olan bir münâkaşaya girişmiştir. Karşısına hasım olarak çıkan ve o zamanın meşhur kadılarından bulunan Bilâlzâde Mehmed, [188] cevâben yazdığı risâlelerde [189] Birgivî'nin fikrini cerhetmeğe çalışmış ve işe karışan Şeyhulislâm Ebussu'ûd Efendi [190] (982/1574)de, Birgivî'nin ortaya attığı bu meselelerden vakıfların zarar göreceğini ileri sürerek, Birgivî aleyhine fetvâ vermiştir. Bunun üzerine Bilâlzâde, işi daha ileri götürerek, Birgivî'yi riyâkârlıkla itham etmiştir. [191]

Halbuki Birgivî'nin bu muhalefetleri, iddia edildiği gibi [192]

186- Mehmed Sofuoğlu, İmam-ı Birgivî, Hayatı ve Eserleri, s. 14

187- Âlî, Künhü'l-ahbar, 479 ab.

188- Bu zâtın tercüme-i hâlini tesbit mümkün olmadığı gibi, Birgivî'ye karşı yazdığı risâlelerini de bulamadık. Ancak, 967/1560'da yapılmış "Tercümetü rubi'l-âdât min İhyâi'l-ûlûm" adındaki bir tercüme, Sül. Ktb. Ayasofya kısmı nr. 0.1720'de kayıtlıdır. Bu eserin Bilâlzâde'ye ait olması ihtimâli vardır. (OM., II, 227).

189- Bilâlzâde'nin bu risâlelerinin, Ebussu'ûd Efendi'nin irşâdıyla yazıldığı söylenmektedir. (Bk. Yusuf Z. Yörükan, Bir Tenkîd, Ankara Ü. İlâhiyat Fak. Dergisi, III, 145).

190- Hakkında şu eserlere bakılabilir: Abdullah Aydemir, Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, nr. 195, Ankara, tarihsiz; Nimet Bostan, Ebussu'ûd Efendi (Ecdadı, Evlâdı ve Akrabaları), İst. Ün.Ed.Fak. Tarih Bölümü Bitirme tezi, İst. 949/950, İst.Ü.Ktb. Tez No: 1878.

191- Kasım Kufralı, Birgivî, II, 634; M.Ali Aynî, a.g.e., s. 106-7

192- Yusuf Ziya Yörükan, a.g.m., s. 145.

kıskançlıktan değil, bilâkis kendisinin samimî kanaatlerinin ifâdesiydi. Bu hususta, Ebussu'ûd Efendi hakkında bir araştırma yapmış olan Abdullah Aydemir, Ebussu'ûd Efendi ile Birgivî Mehmed Efendi arasındaki para vakfı ile ilgili ihtilaftan bahsederken şöyle diyor: "Ebussu'ûd Efendi gibi, 30 yıl fasılasız olarak Şeyhülislâmlık yapan, sultanlar tarafından sayılıp hürmet edilen bir kimsenin, gayet tabiî olarak muarızları bulunacaktır. Makam sahibi olanların muarızları, daha ziyade o makamda gözü olanlardan çıkar. Müslümanların din ve dünyasını ilgilendiren hususlarda hemen her gün fetva veren, kitaplar te'lif eden bir âlimin zikrettiğimiz cinsten ayrı muarızları da vardır.

Bunlar daha ziyade hak ve hakîkat âşığı olup, bir mes'elenin vüzûha kavuşması için çırpınan tiplerdir. Bunların bir millet içinde varlığı, sevindirici bir haldir. Tenkîdleri uyarıcıdır, faydalıdır. Ebussu'ûd Efendi'nin kendileriyle ihtilâf hâlinde bulunduğu kimseler, ekseriya bu ikinci cinstendir. Bunların başında Birgili Mehmed Efendi (ö.981) gelir." [193]

Aslında para vakfı hakkındaki ihtilâf, yalnızca Birgivî tarafından çıkarılan bir ihtilâf değildir. [194] Ebû Hânife (150/767)'nin talebeleri arasında görülmüş olan bu ihtilâf, 10/XVI. asırda Osmanlı Ülkesinde tekrar canlanmıştı. Meşhur Şeyhülislâm İbni Kemal Paşa (940/1533-4), para vakfının cevazı hakkında bir risâle kaleme aldı. [195] Sokullu Mehmed Paşa gibi devlet adamları da dahil olmak üzere, para vakf edenlerin çoğaldığı görüldü. [196] Fâiz muamelesine yol açtığı için bu işe muhalif olan Çivizâde Mehmed Efendi, (954/1547-8), Rumeli Kazaskeri iken

193- Abdullah Aydemir, a.g.e., s. 20-21.
194- E.Yüksel, a.g.e., s. 41; aynı mlf. a.g.m. 181-2.
195- Atsız, Kemalpaşaoğlunun Eserleri, ŞM, VI, 111.
196- Para Vakıfları, Selâmet Mecmuası, Yıl, 1962, Ekim; Mehmet Şimşek, Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münâkaşalar, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1985, XXVII, s. 207; Ahmet Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 153-158.

bu fikrini açıkladı. Kanûnî, o'nun fikrine uyarak, zenginleri para vakfetmekten, kadıları da bunun tescilini yapmakdan meneden bir ferman çıkardı. Çok geçmeden Çivizâde öldü. Bundan sonra, mes'ele, Ebussu'ûd Efendi'den soruldu. O, mes'elenin cevazı hakkındaki rivâyeti tercih etti. Bu defa Kanûnî 955/1548-9 yılında sancak kadılarına, Ebussu'ûd ve aynı kanaatteki ulemânın fetvâsına dayanarak ve yapılan hayratın harab olduğunu ileri sürerek, daha önceki fermanını yürürlükten kaldıran bir ferman yayınladı. [197] Ebussu'ûd Efendi de sosyal ve iktisâdî düzeni sağ-

197- Kanûnî'nin mezkûr fermanı şöyledir:
"Mefâhiru'l-kudât ve'l-hukkâm, meâdinü'l-fadli ve'l-kelâm ve memâlik-i mahrûse sancakları kâdîleri! -Zîde fadlühüm!- Tevkî-ı Refî-ı Hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki: Bundan akdem derâhîm ve denânîr vakfı husûsunda, sâbıkan kâdıasker olan merhum Mevlânâ şeyh Muhammed, rivâyet-i zaîfedir; ekser-i müctehîdin adem-i sıhhat üzerine zâhib olub ve tescîli dahî mümkün değildür ve makûlîleri dahî ekser muâmele-i şer'iyye ve şartıyye imdikleri sebebden bâb-ı ribâ meftûh olmak lâzımgelür, deyû, pâye-i serîr-i âlem-i mısra arz itmeğin, Memâlik-i mahrûsemde kimesne derâhîm ve denânir vakf etmeye deyû ve kudat dahî tescîl itmeyubler deyû fermân-ı şerîfim sâdir olmağın, ba'z-ı berât-ı ahkâm-ı şerîfe irsâl olunmuşdu. Hâliyen, memâlik-i mahmiyetü'l-eknâfımda şimdiye degin vâkî olan akçe vakfının mütevellileri ve vâkıfının veresesi, bu haysiyet ile vakıf akçe ekl u bey' ittikleri sebeb ile, nice mesâcid ve meâbid vesâir vücûh-ı hayrât harab ve muattal olub ve eshâb-ı hayrât, ekseri vakf itmek içün gafâret kâdir olmağın, taklîl-i hayrâta bâis olduğun şâyi oldığı ecilden, sâbıkan kâdîaskerim fetvâdan mütekâid olan a'lemü'l-ulemâi'l-ızâm mevlâna Abdülkâdir -edâmallâhü teâlâ fedâilehû- ve a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn mevlânâ Ebussu'ûd el-Müftî -zîdet fedâilühû- ve a'lemü'l-ulemâil mütebahhirîn Muhammed ve kâdîaskerlerim -edâmallâhü teâlâ fedâilehümâ- ve sâbıkan Anadolu kâdîaskeri olan mevlânâ Muhammed -zîdet fedâilühû- vesâir mevâl-i izâm -kesserallâhü teâlâ emsâlehüm ilâ yevmi'l-Kıyâmeti-, merhûm-ı müşârun ileyh hilâfına müttefik olub, derâhim ve denânîr vakfının sıhhatine lüzûmuna fetva virüb ve bunun emsâlinden rivâyet-i zaîfe amel olundukda zarar yoktur, didikleri Rikâb-ı Hümâyûn'a mufassalan arz ve haysiyyet-i umûr-ı dîn ve takvîyet-i şer-i müstakîm sünnet-i seniyye-i şâhâne ve âdet-i merdıyye-i pâdişâhım olduğu ecilden, fermân-ı celîlü'l-mikdârım, bu minvâl üzre sâdir oldu ki, memâlik-i mahrûsemde kadîmü'l-eyyâmda câri olduğu üzre, cânîb-i hayrâta mâil olub, vakf itmek isteyen erbâb-ı hayrât akçeden ve floriden her kangısı ihtiyar iderlerse vakf eyleyeler, buyurdum ki hükm-i şerîf-i lâzımu'l-ittibâ' herbirinize varıcak, bu emr-i hümâyûnu taht-ı kadânuzda olan âmme-i halka tenbîh ve ilân edesiz ki, erbâb-ı hayrâttan her kim, akçe ve altun vakfitmek isterse, vakf ide. Sonra, eger derâhim ve eger denânirdir; mevâli-i izâm tarîkını tebyîn ve ta'yîn idüb fetvâ virdikleri üzre, evvelâ malından ifrâz idüb, sonra her nesneye vakfit-

lamak gayesiyle tercih ettiği bu cevaz yolunu, delilleriyle açıklamak üzere bir risale yazdı. [198]

Hal böyle iken, selef-i sâlihînin bakıyyesi diye tavsif edilen [199] Birgivî, gözünü budaktan sakınmayan bir cesaretle; Allah kelâmını bir kazanç vasıtası yapan Kur'an okuyucularının tutumunu, para vakfını, v.s. gibi ihtilâf konusu olan mevzuları izah için, 967/1560 da "İnkâzü'l-hâlikîn" adını verdiği bir risâle yazdı. [200] Birgivî, para vakfıyle ilgili fikrini şöyle açıklıyordu:

"Pes, zamanımız kâdîleri Züfer kavli üzre lüzumuna hükm itdüm, didükleri, bâtıldur; aslâ nâfiz degildür. Farz itsek ki, Züfer, vakfın lüzumuna kâyil olsa; zamanımız kadıları, kazâyı rişvet ile ahz iderler. Ekalli, berâte akçe virürler. Anun rişvet olmadan gayri mahmili yokdur. Kütüb-i fetvâda mestûrdur ki, kadâyı rişvet ile ahz iden kimesne kâdî olmaz; hükmü nâfiz olmaz. Bundan da tenezzül itsek, gerçek kâdîler olsalar; sicillün ve vakfnâmenün ücretinden ecr-i misilden artuk alurlar. Girû hükümleri nâfiz olmaz.

Bundan da tenezzül itsek, **masrafı beyan sahîh** ve şer'î olmayıcak vakıf, bil'ittifak bâtıldur; hükm-i kâdînin fâidesi olmaz. Çün vakıf sahih olmayıcak, ol akçenin zekâtı lâzım olur. Öldük-

---

mek isterse, olnesneye vakfidüb, teslîm ile'l-mütevellîde tescîl maslahatı içün, Eimme-i Selâse'nin katlarında derâhim ve denânir vakfı sahih olmaduğuna binâen, girû vakf etdigi akçe kendü mesârife sarf iderin deyü taleb ide. Mütevelli dahî, imam Züfer'den Ensârî rivâyeti üzre, sıhhat-i vakfe nazar idüb, iptaline rıza virmedikten sonra, hâkimü'l-vakt, bu rivâyet üzre sıhhat-ı vakfa hükm idüb, bu sebebden sıhhat, mücmeun aleyhâ olmuş olub, sirâcü'l-ümme ve mecmeu'l-eimme Hazret-i İmam-ı A'zam Kûfî rahmetullâhi aleyh mezhebi muharrer vakf eyledim deyup, mütevellîye teslim itmekle, vakıf lâzım olmaduğuna binâen, rücû ve giru mülküne avdet kasd idüb ve hâkim-i vakt dahî, İmâmeyn-i Hümâmeyn Hazret-i İmâm Ebû Yûsuf ve Hazret-i Muhammed mezhebleri üzerine, lezmine hükm eyliye. Hâliyen bu kavl ile amel idüb, min ba'd, bu kavl-i muhâlife amel itmeyeler. Tahrîran fî evâhıri rabiu'l-evvel, senete hamsin ve hamsîne ve tis-ı mietin, bi yurt Karapınar."

198- Atsız, Ebussu'ûd Bibliyografyası, s. 56.

199- Davud b. Muh. el-Karsî, Şerhu'l-izhar, Sül.Ktb. Fatih, 4933, 1 b.

200- Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 36.

de vârise intikal ider. Bunları itmezler. Vâkıf bunlara sebep olduğu içün, âsim olurlar." [201]

Bununla beraber Birgivî, Kur'ân-ı Kerîm'in çıkarlara âlet edilmesine karşı çıkarken, Kur'an ve fıkıh öğretilmesi için ücret almanın, zarûretten dolayı câiz olduğunu tasrîh etmektedir. [202]

Birgivî, İnkâzü'l-hâlîkîn risâlesindeki fikirlerine karşı çıkılınca, bu hususları açıklamak için, bu eserine bir de hâşiye yazdı. [203] İhtilâfın sürmesi üzerine, 972/1565'de gaflet uykusundakileri uyandırmak ve söylediklerini anlamayanlara anlatmak için **"İkâzü'n-nâimîn ve ifhâmü'l-kâsırîn"** adında bir risâle daha yazdı.

Deniyor ki, Ebussu'ûd Efendi, Birgili Mehmed Efendi'yi evine dâvet edip, ona halk arasında fitne çıkarmaması için tavsiyede bulundu. Fakat Birgivî, kanâatinden dönmedi. Sonra Ebussu'ûd Efendi, Birgivî'nin fikrine muhâlif olarak fetvâ çıkardı. [204] Ancak Birgivî'nin "Vakf-ı menkûl ve nükûda olan risâlelerinin hilâfına Ebussu'ûd Efendi'nin iftâsı, fesâd-ı âmmeden ihtirâza menbîdir. Yohsa cerh-i mahz değildir." [205] diye itiraz ettiği görüldü. Şeyhulislâm Ebussu'ûd Efendi'nin para vakfının câiz olduğuna dâir fetvâsı üzerine Birgivî, 979/1571'de **"Es-Seyfü's-sârim=Keskinkılıç"** adını verdiği risâlesini yazdı. Risâlenin baş tarafında: "Vasiyetsiz yahut ölüme bağlanmaksızın para vakfetmenin iptâli için bir risâledir. Zira lüzumunda zamanımızın Şeyhülislamı Ebussu'ûd Efendi, risale yazıp, çok yerinde yanlış yaptığından, bunun ne yüzden reddedileceğini göstermek lâzım geldi. Tâki onu görenler güvenip, sevap ararken günah işlemiyeler. Ve hâkimler ona aldanıp, onun hükümlerine sığınmayalar. Zira güvenmeye elverişli değildir. Ve kıyamet gününde onlara özür olmaz. Usûl ve fürûa aykırı, ma'kul ve menkulle bir

201- Birgivî, İnkâzu'l-hâlikîn tercümesi, vr. 57b-58b.
202- Birgivî, İnkâzü'l-hâlikîn, s. 47-8.
203- Birgivî, Hâşiyetü İkâzi'n-nâimîn, s. 65, 67.
204- Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 179.
205- İzzetzâde Abdülaziz, a.g.e., vr. 101b.

çelişkidir. Ben onu halk için fitne sayarım ve her gücü yetenin de bozması gerekli bir dinî sakınca olarak görürüm. Lâkin sanmam ki ona kimse el atsın, ya bilgisizlikten, ya korkaklıktan ötürü. Öyle ise bana bunu önlemek lâzım oldu. Tâki bunu bilip de sakladığım için, bana yüklenecek olan lânetten ve bu konuda karşıma çıkan engelden sakınmış olayım" [206] der ve Ebussu'ûd Efendi'nin mezkûr risâlesindeki ifadelerini teker teker ele alarak redde başlar.

Birgivî'nin nakletmiş bulunduğumuz sözlerinden ve es-Seyfü's-sârim'in sonundaki ifadelerinden anlaşılıyor ki, onun bu tür davranışları, kıskançlıktan değil; aksine ilmî kanâatinin ve samîmiyetinin sonucudur. [207]

Burada şunu söyliyebiliriz ki, **Birgivî** hemen her meselede olduğu gibi, **bu meselede de idealist bir müslüman olarak hareket ediyor. Ebussu'ûd Efendi ise, pratik hayatla daima haşir neşir olduğu için; cemiyet problemlerinin çözümlenmesinde realist davranmaktadır.** [208]

Bu iki âlim arasındaki ihtilaftan söz ederken, Kâtip çelebi şöyle diyor: "Ünlü kadılardan Bilâlzâde Mehmed Efendi, Ebussu'ûd Efendi tarafından, Birgili risâlesini reddederek, adı geçen konularda tartışmaları ve cevaplaşmaları ve her iki tarafın kavgaları, Tabakât-ı Sadriyye ve Celâliyye [209] mertebesine ermişti. Ebussu'ûd Efendi merhum, bir karışıklık çıkarmaktan geri du-

206- Kâtip Çelebi, Mizanü'l-hak, s. 106.

207- Birgivî'nin bu halini, şu rivâyet daha güzel açıklar: Birgivî, Şeyhülislâm'ın cüz okuma ve para vakfı hakkındaki fetvalarını reddettiği için, Padişah seni cezalandırır diye kendisini korkutanlara şu cevabı vermişti: "En çok verecekleri ceza, şu üç şeyden başkası olamaz: Ya öldürürler; ki, bu şehidliktir. Yahut hapsederler; o ise, uzlet ve halvet demektir. Her ikisi de iki yoldur. Ya da sürgün ederler ki, bu da hicret ve (onlara salatü selâm olsun) peygamberlerin sünnetidir ve ben bunlardan sevab umarım." (Bk. Sül.Ktb. Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 132a)

208- Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 182.

209- Sadreddin Şîrâzî ile Celâleddin Devvânî'nin Şerhu'l-Cedîd li't-Tecrîd ve Şerhu'l-Metâlî'a yazdıkları hâşiyelerde fikir ayrılığına düşmüşler ve birçok defalar bu konular üzerinde yazışmışlardır. Kâtip Çelebi bu iki ihtilâfı birbirine benzetmiştir.

rup, son gelen bilginlere uyarak, buna aykırı fetva verdiğinden, Bilâlzâde fırsat bulup; merhumun bir karşılık beklemeden, sevap kazanmak için ileri sürdüğü iddiayı, **"muhalefet et, tanınırsın"** düsturuna uyarak, kendini gösterip ortaya çıkmak için riyakârlığa yordu ve kötü, kıskanç bir adamın yapacağı gibi onu kötüledi...

Birgili Mehmed Efendi **merhum, şerîat ilimlerinde inceden inceye araştırıcı ve hakikatı bulma ardında koşan bir kimse olup,** kimi şeyhlerden işittiğime göre, **aklî ilimlerden mantık fennini çok iyi öğrenmiş ve ömrünün yarısını ona vermişti.** Lâkin başka felsefî ilimler meşrebine uygun olmadığından, kitaplarında bunları inkâr etmiş, insanların örf ve âdetlerini tanımak için tarih de okumamış, şerîate bağlı ve dindar bir kimse olduğu için, söylenen konularda ve sûfîlerin zikir sırasında sallanıp dönmelerinde ve basılmış paraların ayarlarının düşürülmesi dolayısıyla halkın işlerinin bozulmasında, meşrebinin gereğini, Tarîkat-i Muhammediye adlı kitabında yazmış." [210]

Kâtip Çelebi'nin de dediği gibi, Birgivî insanların alışkanlıklarını değiştiremedi. Sonra merhumun talebeleri ve kendisine uyanların çoğu, onun yolunu tuttular; bir kaç konuda ifrat ve tefrite gittiler. [211]

Emrullah Yüksel, bu iki âlim hakkındaki kanâatini şöyle ifade ediyor: L. Massignon, Hammer'in Osmanlı Tarihi'ne atıfta bulunarak, Ebussu'ûd ve Birgivî arasındaki ve fakîh Kadızâde ile Sivâsî Efendi arasındaki mücadelede Birgivî'yi, fakîh Ebussu'ûd'un tam karşısında ve tasavvufun temsilcisi olarak gösterir. Fakat hakîkât şudur ki, **bazı noktalarda anlaşmazlıkları olmasına rağmen ikisi de büyük birer fıkıh âlimidirler.** [212]

e) Tasavvufla İlgisi ve Bazı Mutasavvife Karşısındaki

210- Kâtip Çelebi, Mîzânü'l-hak, s. 105-6.
211- Kâtip Çelebi, Mîzânü'l-hak, s. 106-9
212- Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 77.

Tutumu:

Bazı yayınlarda [213] Kanûnî devrindeki müslümanlık anlayışından bahsedilirken İmam Birgivî, sûfiyâne temâyüle bîgâne kalan ulemâ zümresi arasında ve koyu bir tasavvuf ve tarîkat düşmanı olarak gösterilmiştir.

Halbuki, İmam Birgivî'nin zâhidâne yaşayışı [214] ve tasavvufa dâir eserleri dikkatle incelenirse, onun tasavvufa hiç de yabancı olmadığı görülür. Diğer taraftan Birgivî Mehmed Efendi, **"zâviye eshabından"** bir zâtın oğludur ve Şeyh Abdullah-ı Karamânî'den mücâzdır. [215]

Tasavvufa İntisâbı:

İmam Birgivî, müderrisliğinin yanıda camilerde va'z ederek ve eser yazarak halka dinin emirlerini duyurmağa çalışıyordu. Çünkü müslümanlar arasında Kitap ve Sünnet'e uymayan davranışlar ve bir takım bid'atlar yaygın hale gelmişti. Birgivî, bid'atlar hususunda, halktan ümidsizliğe düşüyordu. [216] Bu yüzden bir köşeye çekilip kendi nefsini temizlemeğe çalışmak duygusu gittikçe rûhuna hâkim oluyordu. Nihâyet Kassam-ı askerîlik vazifesinden ayrılarak İstanbul'a gelip Bayrâmiye Tarîkatı şeyhlerinden Karaman'lı Abdullah Efendi'ye [217] intisa-

213- Yusuf Ziya Yörükan, a.g.m., s. 145., Kunt Metin,.. a.g.e., s. 156.

214- Kuşadalı Ahmed Efendi, a.g.e., 148a-149b.

215- Peçevî Tarihi, I, 467.

216- Birgivî, Şerhu'l-erbeîn,. s. 1-4; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 34.

217- Birgivî'nin şeyhinin ismi, ilk kaynaklarda (bk. Ali b. Bâlî, a.g.e., II, 276; Âlî, Künhü'l-ahbâr, 479a) Abdullah; muahhar kaynaklarda (bk. Atâî, a.g.e., s. 180; OM, I, 253; ise, Abdurrahman olarak geçmektedir. Bir esere yazılan açıklamada (bk. Kâtip Çelebi, Mizânü'l-hak, O. Şaik Gökyay, s. 152) bu şeyhin Ezelî zâde diye ün salan Abdurrahman b. İbrahim olduğu kaydedilmiştir.

Ancak ilk kaynakların bu ismi Abdullah diye zikretmeleri ve o devrin terâcim kitaplarında Abdurrahman-ı Karamânî şeklinde bir isme rastlayamayışımız dikkatimizi çekti. Bayrâmî Tarikati silsilenâmeleri üzerinde yaptığımız incelemelerde de Birgivî'nin muâsırı olan meşâyihten Abdurrahman değil Abdullah-ı Akşehrî (v.972/1564-5) ismine rastladık. (Fuat Bayramoğlu, Hacı Bayram-ı Velî, Ankara, 1985, II, Belge no: 145; Özel Kütüphanemdeki Silsilenâme-i Turuk, s. 6). Akşehir'in Karaman'a bağlı bir belde olduğu dü-

betti.[218] Lâkin şeyhi büsbütün dersten ayrılmasına râzı olmadığı için va'z etmeye ve tefsîr-hadîs okutmaya devam etti. Böylece şeyhininin rızasını kazandı. Mehmed Efendi, tasavvufa girince Bayrâmîlere mahsus beyaz bir elbise giydi. O, rûhunu da giydiği elbiseye benzeterek, ma'nevî kirlerden arındırmış ve gerçek beyazlığa kavuşmuştu.[219]

Rivâyete göre Mehmed Efendi, şeyhinin tenbîhiyle kassam-ı askerî iken kazandığı 4000 dirhemi sâhiblerine geri vermek için, Edirne'ye gitti ve oradaki Eski Cami'de oturarak, kendilerinden kassamlık ücreti almış olduğu kimselerin gelmesi için dellâl bağıttı. Gelenlere, kassam defterindeki kayıtlarına göre, paralarını geri verdi. Bulamadığı kimselerin paralarını ise, şehrin fakirlerine dağıttı. Böylece onlarla helallaştı.[220]

Mantık ilmini iyice öğrenmiş olan ve yaratılışı itibariyle de herşeyi hemen kabul edecek bir meşrebde olmayan Mehmed Efendi, tekke hayatında da her mesele için Kitap ve Sünnet'ten delil arıyordu. Bununla beraber hüsn-i niyyet ve tam bir teslimiyetle şeyhine hizmet etti. Zühd ve ibâdet husûsunda olanca gayretini harcadı. Ancak şeyhi, Mehmed Efendi'nin tedris hayatından tamamen ayrılmasına razı olmadı ve bir müddet sonra O'na,

---

şüncesiyle İmam Birgivî'nin intisab ettiği Bayramî şeyhinin Abdullah-ı Akşehrî (Karamânî) olduğuna kanaat getirdik.

Şeyh Abdullah'ın babası Hacı Mahmut isminde bir zattır. Abdullah-ı Akşehrî, Şeyh Bahâeddinzâde'den feyzalmıştır. Kendisi kuvvetli bir hatip idi. Halkı doğru yola sevk için cami kürsülerinde va'z ederdi. Hayır yapmayı ve ictimâi yardımlarda bulunmayı severdi. Bu maksatla Akşehir'de bir zâviye yaptırmıştı. Bugün bu zâviyeden eser kalmadığı gibi adını bilen Akşehirli de yoktur. 972/1564-5'te ölen Şeyh Abdullah zâviyesinin hazîresine gömüldü. Tefsir ve hadîse dair risaleleri ve Şerh-ı Akaid'in îman bahsini izah eden bir kitabı vardır (Atâî, I, 85; İbrahim Hakkı Konyalı, Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir, İstanbul, 1945, s. 643-644).

218- Ali b. Bâlî, a.g.e., II, 276; Âlî, Künhü'l-ahbâr 479ab; Atâî, a.g.e., s. 179-81; OM, 1253; Uzunçarşılı Osmanlı Tarihi, III/1, Kısım, s. 355; E. Yüksel, a.g.e., s. 37; Cenâbî, a.g.e., II, 425ab; İsmail Niyâzî, Şerhu Niyâzi..., s. 36; Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 179.

219- Atâî, a.g.e., s. 179-81; E. Yüksel, a.g.e., s. 37

220- Cenâbî, a.g.e., 425ab; Atâî, a.g.e., s. 179-81; Emrullah Yüksel, a.g.m., s. 179.

müderrisliğe dönmesini; emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker yapmasını ve o güçlü ifâdesiyle insanlara va'z etmesini emretti. [221]

Birgivî'nin tarîkate intisâb ettikten onra, şeyhinin emriyle müderrisliğe dönmesi onun tasavvufî hayata alışamayıp ayrılması [222] ma'nâsına gelmez. Zira önceleri, sadece şerîata bağlı olan müderrislerin, daha sonra sûfî olarak da medresede ders verdikleri bilinmektedir. [223] Bundan başka, Birgivî'nin müderrisliğe döndükten sonraki tesbit ettiğimiz zahidâne hayatı bunu gösterir. Tasavvufî düşüncelerini açıkladığı et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'sini de bu devrede kaleme almış olması, bu fikrimizi te'yîd etmektedir.

Öte yandan, muahhar tercüme-i hal kitaplarının, [224] Birgivî'yi ulemâ zümresi arasında saymasına mukabil, ilk kaynaklar bu tutum içinde değildir. Birgivî'nin tercüme-i hâlini yazan ilk kaynağımız olan el-Ikdu'l manzum fî zikri efâdili'r-Rûm'un müellifi Ali b. Bâlî (934-992/1527-1584), eserinin mukaddimesinde, sohbetleriyle bereketlendiğim, yahut sâdece görmekle şereflendiğim büyük âlimlerin ve seçkin şeyhlerin tarihlerinden bir kısmını sana anlatacağım diye kitabını tanıtmakta ve Birgivî'den bahsederken: "**İlim ve amelin zahmetini çekerek, henüz gençken, olgun şeyhlere katılanlardan biri de, Birgilû diye meşhur olan Şeyh Muhyiddin'dir.**" demektedir. [225] Birgivî'nin diğer bir muasırı olan Âlî (1005/1599) ise, O'nun tercüme-i hâlini ulemâ arasında değil, "**merhûm Selîm Hân zamanında olan Meşâyıh-ı Kirâmlar**" faslında yazmış ve "**Şeyh Muhyiddin**" başlığı altında, "**Kezâlik, meslek-i**

221- Ali b. Bâlî b. Bâlî, a.g.e., II, 276; Atâî, a.g.e., s. 179-81 Peçevî, I, 467; İzzetzâde Abdülaziz, a.g.e., 101 ab; Şemseddin Sami, a.g.e., II, 1284; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 105-106; Esat İleri, a.g.e., s. 9; E. Yüksel, a.g.m., s. 179-80.

222- M. Ali Aynî, a.g.e., s. 106-7; Emrullah Yüksel, a.g.m., 179-80.

223- Hans George Mayer, a.g.m., s. 56.

224- Âtî, a.g.e., s. 179-81; İzzetzâde Abdülaziz, a.g.e., vr. 101 ab; OM, I, 253.

225- Ali b. Bâlî, a.g.e., II, 276.

fukarayâ sülûk ve tebaiyyet ve Hacı Bayramîlerden Şeyh Abdullah-ı Karamânî'den bey'at etmiş ve âhir, Şeyh Birgilî deyû şöhret bulmuş; hayli verâ' ve takvâ ile meşhur..." demiştir. [226]

İlk kaynakların bu tarz ifâdelerinin, Birgivî'nin tasavvufla alâkasının derecesini açıkça ortaya koyacağı kanâatindeyim. Ayrıca Birgili Mehmed Efendi'nin **Kutbu'l-ârifîn ve zuhru'l-vâsılîn"** ünvanlarıyla da yâd edildiğini müşâhade etmekteyiz. [227]

Bununla beraber her hususta şerîattan sapmalara ve bid'atlere müsamaha göstermeyen Birgivî, zamanındaki bazı tasavvuf erbabını da tenkîd etmiştir. Fakat Abdülganî en-Nablusî (1144/1731), Birgivî'nin itirazlarının Ehl-i Sünnet ve cemaatın hülâsası olan sâdât-ı sûfiyyeye değil; tasavvufa nisbet iddia ettikleri halde, onun ehli olmayanlara müteveccih olduğunu açıkça ifade etmektedir. [228] Birgivî'nin, tenkîd ettiği mutasavvıfları **"müteşeyyıh=şeyh geçinen"** şeklinde anması da [229] yukarıdaki ifadeyi te'yid eder.

İmam Birgivî, Bâyezîd-i Bistâmî (261/874) ve Cüneyd-i Bağdâdî (298/910-11) gibi ileri gelen tasavvuf erbâbını hürmetle anar ve kendi zamanındaki tenkîd ettiği mutasavvifeye karşı da bunların sözlerinden deliller getirir. Bundan başka eserlerindeki ifâdeleri de, onun gerçek tasavvuf ehline karşı olmadığını, bilâkis, tasavvufun sâfiyetinin korunması için mücâdele verdiğini gösterir. [230] Zîra o devirde bir çok taklidçi ve câhil şeyhler halkı aldatıyorlardı. Sünnet-i seniyyeye aykırı bid'atler çoğal-

---

226- Âlî, Künhü'l-ahbâr, 477 b; 479 ab.

227- Seyyid İbrâhim b. Muhammed, Hadîkatü'n-necât, Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Emânet Hazînesi, nr, 796, vr. 4ab.

228- Abdülganî en-Nablusî, el-Hadîkatü'n-nedeniyye şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye, I, 155.

229- Birgivî, Tarîkat, s. 199.

230- Birgivî, Tarîkat, s. 11, 22, 141, 151, 164, 168, 169, 184, 198, 199, 208; aynı mlf., Mihakkü'l-mutasavvifîn, Hacı Selim Ağa ktb. nr. 1271 (40 b.-41 b).

mıştı. İşte bu haller, İmam Birgivî'nin rûhunda şiddetli bir infial uyandırmıştı.

Bu durum karşısında onun en büyük emeli, halka doğru yolu göstermek ve umûmun ahvâlinin düzeldiğini görmek idi. Birgivî'ye göre bunun en emîn yolu, Peygamber (S.A.V.)'in yolunu tekrar herkese bildirmekti. Onun et-Tarîkatü'l Muhammediyye ve's-siyratü'l-Ahmediyye adındaki kitabı işte bu emelin mahsûlüdür.[231]

231- Birgivî, Şerhü'l-erbeîn, s. 2-3; aynı mlf., Tarîkat, s. 2; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 106-7.

Birgivî, et-Tarikatü'l-Muhammediyye'nin mukaddimesinde şöyle diyor: "Hamd, gökler ve yer var olduğu, karanlık ve aydınlıklar birbirini takibettiği müddetçe; bizi vasat bir ümmet ve diğer ümmetlerin en hayırlısı kılan Allah'a; salât ve selam da, kendilerine nübüvvet ve hikmetler bahşedilenlerin en efdaline ve niyet ve huylarda O'na tâbî olan âline ve ashâbına olsun!

Bundan sonra; muhakkak ki, akıl ile nakil birbirine uygun, Kitab ile Sünnet de yekdiğerine mutâbık olarak bildirirler ki, dünyâ fânîdir; zeval ve harâbı sür'atlidir. Onun izzeti zillet, ni'metleri nikmet ve içecekleri de bir seraptan ibârettir.

Âhiret hayatına gelince, işte gerçek hayat ve yaşama odur. O hayat, ehl-i imândan müttakîler için hazırlanmıştır. O hayatını izzeti devamlı ve ebedî, nimetleri temiz ve sermedîdir. İçecekleri günahlardan ve çirkin sözlerden arınmıştır. Orada büyük çadırlarda muhafaza edilmiş, kirlerden ve elemlerden temizlenmiş, yumuşak tenli bir çok hûriler vardır ki, onlar yâkût ve mercan gibidirler. Onlara daha önce ne bir insan, ne de bir cin dokunmuştur. O gün, bazı yüzler vardır ki Rablerine bakarlar; parlak ve aydındırlar. Rableri katında hoşnutluğa ermiş, gönülleri huzur ve sükûnet bulmuştur. O'ndan râzı ve O'na şükredicidirler.

İşte bu, en üstün nimet ve lezzetin, muradına erip kurtulmanın ve en büyük saadetin ta kendisidir.

Şüphesiz ki, bu nimetler ancak, akîdelerde, sözlerde, huylarda ve işlerde evvelkilerin ve sonrakilerin efendisi, peygamberlerin sonuncusu olan Efendimiz'e uymakla elde edilir.

Muhakkak ki şeytan, insanın apaçık düşmanıdır. Sarsılmaz bir gayretle insanı, bu nimetlere kavuşmaktan alıkoymağa çalışır. O, ancak kendi hempalarını, Cehennemliklerden olsunlar diye çağırır. Binaenaleyh; ona karşı korunma tedbîrinizi alın ve onu düşman bilin. Zîra o helâk edici bir köpektir. Onun en büyük arzusu; îmanı çalmak ve ateşlerde ebedî kalmağa sebebolmaktır, bunu yapamadığı zaman kulu açıkça tâatten çıkarmak ve kahredici bir zulme saptırmaktır. Onun emellerinin en aşağı derecesi ise, hayırlı işlerden oyalayıp alıkoymak, derece ve mertebelerden aşağı düşürmektir. O, daha büyüğünü yapmaktan ümit kesmedikçe, bu kadarlığına râzı olmaz.

Onun şerrinden tekrar tekrar Allah teâlâ'ya sığınırız.

Nihâyet, Birgivî'nin mutasavvifeye olan itirazlarının durumunun daha iyi anlaşılması için; o devirde, **sûfîliği bir gelenek telakki ederek, dîni hakîkatler ne olursa olsun, kalbî heyecanlarına mağlûb olan tasavvuf mensublarının bulunduğunu** [232] **hatırlamalıyız.**

Yine o devirde, mutasavvifeden, şeyhülislâmların fetvâlarıyla i'dâm edilen kimselerin mevcûdiyeti ve devrin şeyhulislâmı Ebussu'ûd Efendi'nin de, sûfiye âdâbının bazılarını kabul, bazılarını reddeylediği; aynı zâtın fetvâlarında, Birgivî'nin bu husustaki şikâyetleriyle benzerlik gösteren ifâdelerin yer aldığı düşünülürse, Birgivî'nin tasvîb ve tenkîd ettiği tasavvuf erbâbı tefrîk edilmiş olur. [233]

Hülâsa, Birgivî, **dîne, devlete ve millete zararlı gördüğü her davranışa karşı çıkmıştır.** Bu onun ilmî şahsiyetinin bâriz vasfıdır. Muâsırları arasında Birgivî'nin şikâyetçi olduğu hususlardan şikâyet eden, başka müelliflerin de bulunması [234] ve bu hususların çok geçmeden pâdişah fermanlarına da mevzû teşkîl etmiş olması, [235] herhalde onun gerçekçi bir tutum içinde bulunduğunu gösterir.

Hak'kı ve ebedî hayatı isteyen mü'mine, şeytanın ne birinci, ne de ikinci emeli gizlidir. Ancak tehlikeli bir durum kalıyor ki, o da işlerin birbirine karışması ve doğru ile yanlışın ayırdedilememesi yüzünden, şeytanın şüpheye düşürmesi, şaşırtması ve körü körüne ibâdet eden cahillere ve gaflete dalmış âlimlere nüfuz etmesi, şeytanın bu iki emelinden başka olan şerlerdendir. Böylece câhilleri ve âlimleri gurura sevkeder. Onlar da iyilik yaptıklarını sanarak, ifrâta kaçar veya tefrite düşerler.

Bu sebeple ben, TARÎKAT-I MUHAMMEDİYYE'yi yazmak istedim ve SİYRET-İ AHMEDİYYE'yi açıklamayı sevdim. Tâ ki, her sâlik kendi amelini buna arz etsin; böylece, doğruyu bulan hatâya düşenden; necât bulan da helâk olandan seçilip ayrılsın..." (Bk. Birgivî, Tarîkat, s. 2-3).

232- Yusuf Ziya Yörükan, a.g.m., s. 145-6.

233- Atâî, a.g.e., s. 65, 89; M. Cavid Baysun, Ebussu'ûd Efendi, IA, IV, 94-95; M. Ertuğrul Düzdağ, Ebussu'ûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, s. 83, 88, 196.

234- Âlî, Mevâidü'n-nefâis, s. 73, 75, 78, 192, 193; Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, Tenbîhü'l-muğterrîn, s. 12 v. dd.; Hasan Aksoy, Şemsi Sivâsi ve Mevlidi, s. 5, 16; M. Ertuğrul Düzdağ, a.g.e., s. 70, 71, 133, 134.

235- Ahmed Refik, Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, s. 34-5, 68-9.

Netice olarak diyebiliriz ki, **hayatını vakfedercesine ilim ve ibâdetle meşgul gördüğümüz [236] İmam Birgivî, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde, kemâlin zevâle yüz tuttuğu bir devrede, ilmî, içtimâî ve hattâ iktisâdî sahalarda meydana gelmeye başlayan yıkılış sarsıntılarını, daha o zaman sezebilen ve bunun mücadelesini cesûrâne verebilen, ilmiyle âmil ve fazlıyla kâmil bir âlimdir.**

8- BİRGİVÎ'NİN TESİRLERİ ve 17. ASIRDA BİRGİVÎ'NİN TARAFDÂRLARI KADIZÂDELİLER (veya FAKÎLER) İLE BAZI SÛFÎLER ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIK

Şüphesiz ki, Osmanlı ulemâsı arasında İmam Birgivî, eserleri ve fikirleriyle, ilmî-dînî sâhada en çok tanınan ve te'siri görülen âlimlerimizdendir. O'nun eserleri, Türkiye'de henüz matbaanın kurulmadığı bir zamanda, ömrünü kendilerine hasrettiği talebeleri vâsıtasıyla yayılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, İmam Birgivî'nin talebeleri de, kendisi gibi hayatlarını ilme vermişler; tedrisle ve ilmi yaymakla meşgul olmuşlardı.

Meselâ, 17 ve 18. yüzyılda Balıkesir'de göze çarpan ilmî faaliyetler, bir hayli ilerlemişti ve medreselerde devrin büyük âlimleri ders veriyorlardı. [237] Bunu aslen Balıkesir'li olup da Birgivî'den okuyan ve memleketlerine dönen talebelerin mevcûdiyetine [238] bağlıyabiliriz. Küçük Kadızâde diye anılan Mehmed Efendi'nin [239], Balıkesir'de Birgivî'nin talebelerinden

236- Kuşadalı Ahmed, Tercüme-i Evrâd-ı Birgivîyye, Sül. Ktb. Düğümlü Baba, nr.449 (148 a. - 149 b.)
237- Nuriye Akman, a.g.e., s. 19.
238- Birgivî, Mektup, Sül. Ktb. Yazma Bağışlar ks. nr. 1269, vr. 230 a.
239- Balıkesir'li Doğancı Mustafa Efendi adında bir kadı'nın oğludur. Adı Şeyh Mehmed Efendi'dir. Memleketinde Birgili Mehmed Efendi'nin öğrencilerinden, türlü konuların ilk bilgilerini okuduktan sonra, İstanbul'a gelip Dursunzâde Abdullah Efendi'nin muîdi oldu. Sonra bir zaman Tercüman Tekkesi şeyhi Ömer Efendi'nin hizmetinde bulundu. Aksaray Murad Paşa Camii'nde ders verip, Birgilizâde Fazlullah Efendi yerine, Sultan Selîm vâizi oldu. Evinin yanındaki mescidde va'z ve ders vermekle ün almıştı.

öğrenim görmüş olması, bu tahminimizi teyid eder.

Kadızâde'nin İstanbul'a gelip meşhur bir vâiz olması, bu arada sûfîlerle olan tartışmaları, ayrıca İmam Birgivî'nin oğlu ve talebesi olan Fazlullah Efendi (1032/1622-23)'nin İstanbul'a gelip ilmî faaliyetlerini sürdürmesi ve nihayet Fazlullah Efendi'nin oğlu ve talebesi olan İsmetî Mehmed Efendi (1076/1665-66)'nin de Semâniye müderrisi ve sonunda kazasker olması, zaten bilinen ve tanınan Birgivî'nin eserlerinin ve fikirlerinin, Osmanlı ilim muhitlerinde daha fazla müessir olmasının sebeplerinden sayılabilir. Nitekim, şark ve garb ilim dünyâsında tanınan ve Osmanlıların Suyûtî'si olarak vasıflandırılan Kâtip Çelebi (1017/1609/1067/1657) [240] nin yetişmesinde, bunun bâriz bir örneğini görmek mümkündür.

Kâtip Çelebi, kendisinin ilim yoluna girişinin, adı geçen Kadızâde'nin teşvîki ve te'siri ile olduğunu şöyle ifade ediyor: "Şeyh-ı mezbûr (Kadızâde), ilm u fadlile meşhur, fasîhu'l-lisân, azbu'l-beyân, va'z-ı müfîd, ders-i sedîd, neşr-i ilimle meşgul, vücûdu bereket ve meclisi bâis-i nüzûl-i rahmet idi. Vücûdunu halk nef'ine vakfeylemiş idi. Çok kimesne şuğlüne ve tahsiline bâis ve derekât-ı cehilden necâta sebeb-i hâdis olmuş idi. Râkımu'l-hurûf'un ibtidâ-ı şuğli, bunların terğîbi ile olup, nice zaman derslerini istimâ eyledik." [241] ... bu risâlenin yazarı (....), otuz sekizde (1628/1629)" ordu ile İslâmbola geldi. Yukarıda adı geçen Kadızâde'nin ünsaldığı zaman olduğundan, bir gün Fatih Sultan Mehmed-yeri uçmak olsun- camiinde va'zına uğradı. Merhûmun ifadesi düzgün olup, tesirli sözler söylerdi. Ve işiten mutlaka va'zını dinlerdi. Çoğu söyledikleri halka, şerefli olan ilmi öğretme ve bilgisizlikten kurtulmaya çalışmak için şevk verme yolunda idi. Sanki o zaman onun gönlünü ele aldı,

---

1045/1635-36'da, yaşı elliyi geçkin, ünlü bir kişi olduğu halde, Ayasofya vâizi iken öldü. (Bk. Kâtib Çelebi, Mizânü'l-hak... s. 108).

240- Orhan Şaik Gökyay, Kâtib Çelebi maddesi, İA, 436.

241- Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 182.

çalışıp öğrenmek semtine çekip götürdü, gitti." [242] Kadızâde'den tefsîr, İhyâu'l-Ulûm [243], Şerhu'l-Mevâkıf, Dürer [244] ve et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'yi okuduğu bilinen [245] Kâtib Çelebi üzerinde, hocasının tesiri muhakkaktır. Kadızâde'nin, Birgivî'nin talebelerinin talebesi olduğunu ve Kâtib Çelebi'nin de hocasının tesirinde kaldığını ve ondan et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'yi okuduğunu dikkate alırsak, Kâtib Çelebide İmam Birgivî'nin tesirinin bulunduğu, delilleriyle ortaya çıkmış olur.

İmam Birgivî'nin Osmanlı toplumundaki tesîrini anlamak bakımından, o'nun talebelerinin yetiştirdiği Kadızâde ile, Abdülmecid Sivâsî Efendi (1049/1639) arasında cereyan eden tartışmalara bir göz atmamız gerekir:

17. Asrın ortalarına doğru, Osmanlı Devletinde bir grup âlim, devletin çeşitli alanlarda geri kalışını, bir takım bid'atların çıkıp yaygın hale gelmesine bağlıyorlardı. Bunlar, fikirlerini vaazlarıyla halka intikal ettiriyorlardı. Bu vaizlerin başında Küçük Kadızâde vardı ki, bunlar, Birgivî'nin fikirlerini müdafaa ediyor ve o'nun et-Tarîkatu'l-Muhammediyyesi, onların el kitabı halinde bulunuyordu. Bu vâizler grubu, bazı sûfiyenin sema' ve devrânını raks hükmünde sayıp, raksın ise, haram olduğunda icma bulunduğunu ve bunun men edilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Bu sebeple bir kısım sûfîlerle aralarında karşılıklı olarak sözlü ve yazılı olmak üzere münakaşalar başladı. [246] Kadızâde Mehmed Efendi, vâizlerin ileri geleni olduğu için, bu isim taraftarlarına ad olmuştu. Bunların karşısında ise Şems-i Sivâsî'nin

242- Kâtip Çelebi, Mîzânü'l-hak, s. 112.

243- "İmam Gazzâli'nin en ünlü eseri, Asıl adı İhyâ-ı Ulûmid'din'dir. Bilginlerin mevizadan saydıkları bu kitab, fıkıh ile tasavvufu birleştirerek, medrese ile tekke arasında bir ahenk kurmuştur." (Kâtib Çelebi, Mîzân, s. 147. Çıkma 223).

244- Molla Hüsrev (885/1480)'in fıkha dair meşhur eseri.

245- Orhan Şâik Gökyay, a.g.e., VI, 632.

246- Kâtib Çelebi, Mizânu'l-hak, s. 109; aynı mlf., Fezleke, II, 155, 183, 383; H. Gazi Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, s. 125, vd; Emrullah Yüksel, a.g.e., s.

İstanbul'daki halifesi, Sultanahmed vâizi, Sivas'lı Abdülmecid Efendi vardı. Bu sebeple bunun taraftarı olanlara da Sivâsîler denmişti.

Bu tartışmalarda, karşılıklı olarak her iki taraf, iddialarını isbat yolunda müstakil risâleler yazdıkları gibi, Kadızâdelilerin kaynak kabul ettikleri İmam Birgivî'nin et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'si de tenkid konusu oldu. Abdülmecid Sivâsî Efendi'nin yerine halife olan Abdül'ahad Nûrî Efendi (1061/1651) 'nin isteği üzerine, bu kitabı cerhetmek maksadıyla meydana getirilen şerhlerden, Birgivî'nin eserlerinden, et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'nin şerhleri hakkında bilgi verirken bahsetmiştik. Onların dışında te'lif olunan şerhleri ise, umûmiyetle et-Tarîkatu'l-Muhammediyye benimsenerek meydana getirilmiştir.

İki taraf arasındaki bu tartışmaların konusunu, esas itibariyle şu meseleler teşkil etmekte idi :

1- Müsbet ilimlerin, matematiğin tahsili meşrû mudur, değil midir?

2- Hızır aleyhisselâm sağ mıdır, değil midir?

3-Ezan, na't-ı nebevî, mevlid gibi şeylerin makamla ve güzel sesle, okunması câiz midir, değil midir?

4- Tarîkat erbâbının devran ve semaları meşrû mudur, değil midir?

5- Cuma hutbeleri okunurken, bir hürmet ifâdesi olarak Peygambere "sallallahü aleyhi ve sellem" ve ashâba "radıyallahü anhu" demek lâzım mıdır, değil midir?

6- Sigara ve kahve haram mıdır, değil midir?

7- Hz. Peygamberin baba ve annelerinin imanlarının derecesi nedir?

8- Firavunun imanla ölüp ölmediği meselesi.

9- Muhyiddin İbn el-Arabî hakkında ne düşünüldüğü?

10- Hüseyin'in şehâdetine sebeb olan, Yezîd'e lânet edilip

edilmemesi meselesi.

11-Bid'atlar hakkında ne düşünüldüğü?

12- Kabirleri ziyâret meselesi.

13- Cemaatla nafile, berat, kadir ve regaib namazları kılınıp kılınmaması meselesi.

14- Büyüklerin elini, eteğini öpmek ve selâm almakta eğilmek meselesi.

15- Emr bi'l-Ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker meselesi.

16- Rüşvet meselesi. [247]

Bu meselelerde Sivâsî Efendi, aklî ve mantıkî olan tarafı tutarak, aşağı yukarı şu cevapları vermiştir : Müsbet ilimler tahsil edilir. Hızır hayattadır. Ezan ve mevlîd'in güzel sesle okunması mümkündür. Semâ ve devran câizdir. Peygambere ve eshâbına gereken saygının gösterilmesi lâzımdır. Sigara ve kahve haram değildir. Peygamberin babası ve annesi îmanlı olarak ölmüşlerdir. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Şeyh-i Ekber nâmı ile bilinen büyük bir İslâm mutasavvıfıdır. Peygamber zamanından sonraki iyi ve güzel âdetler kabul edilebilir. Ve böyle meselelerde her şeyin aklî ve mantıkî olanlarını yapmak lâzımdır.

Kadızâde ile Sivâsî arasındaki bu tartışma devam etmiş, ama hiç bir zaman fiilî bir mücadele haline gelmemiştir. Tartışmalar söz ve yazıdan ibaret kalmıştır. [248]

IV. Murad, kendi bazı icraatını destekliyen Kadızâde'yi tutmasına rağmen, Sivâsî Efendi'ye de gereken saygıyı göstermeye devam etmiştir. Kadızâde, 1045/1635 yılında öldükten sonra, onun yolundan giden bazı vâizler de, aynı şekilde saraya nüfuz etmişler ve haram olduğu kesin delillerle bilinmeyen bazı şeylerin haram olduğunu ve bunları yapanların kâfir sayılması gerektiği yolundaki fikirlerini söylemekte devam etmişlerdir.

247- Naimâ, Tarih, VI, 228-230; Kâtib Çelebi, Mîzânü'l-hak, s. 14-109; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 73-75.

248- Hüseyin G. Yurdaydın, a.g.e., s. 127.

Yukarıda adı geçen Kadızâde Mehmed Efendi'den sonra, bu vâizlerin en mücadelecilerinden biri de Üstüvânî Mehmed Efendi (1017-1072/1608-1668)'dir. Kendisi Şam'lı olup, İstanbul'a gelmiş, Ayasofya Camii'nde direk dibine oturup, direğe yaslanarak va'z ettiği için, Üstüvanî adıyla şöhret kazanmıştı. Konuşmalarına, saraya mensub Baltacı ve Bostancılar da devam etmişler; Üstünvanî Efendi, bunlar aracılığıyla saraya nüfuz imkânını bulmuş, padişah hocası bulunan Reyhan Efendi, kendisini korumuş ve "padişah şeyhi" ünvanı ile İstanbul'da ün kazanmıştır. Üstünvânî'nin fikirleri bir öğrencisi tarafından yazılarak "Risâle" haline getirilmiştir.

Bu mücadele sonraları fiilî bir safhaya intikal etmiş ve saraydan alınan cür'etle Kadızâdeliler, tekkeleri basmaya ve dervişleri dağıtmaya başlamışlardır. Vezîr-i Azam Melek Ahmed Paşa, âciz kalmış, onun bu durumundan faydalanan Kadızâdeliler, diğer tekkeleri de basmaya karar vermişlerdir. Kadızâdelilerin bu halleri, gittikçe daha kötü bir şekilde devam ederek, devlet işlerine müdahale şeklini almış; bu hal Köprülü Mehmed Paşa (1072/1668)'nın vezîr-i azamlığına kadar devam etmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadrazamlığının ilk günlerinde, Fatih Camii'nde Kadızâdelilerin hâdise çıkartmaları üzerine Sadrazam, derhal elebaşlarına haber göndermiş, nasihatta bulunmuş, fakat sözü dinlenmemiştir. Bunun üzerine, Köprülü, durumu padişah'a arzetmiş ve olay çıkanların öldürülmesi hususunda emir almıştır. Bu emri almasına rağmen Köprülü, öldürme yönüne gitmemiş, Üstüvanî Efendi ile, Türk Ahmed ve Divane Mustafa adlarıyla şöhret yapmış diğer iki vâizi, 1656 yılında Kıbrıs'a sürmüş, tekkeleri ve şeyhleri bunların elinden kurtarmıştır. [249]

Kadızâdeli ve Sivâsîler münakaşasında, her iki taraf, karşı tarafa cerh sadedinde eserler yazdıkları gibi, iki tarafa itidal tav-

249- Hüseyin G. Yurdaydın, a.g.e., s. 127-9.

siye eden kitaplar da te'lif edilmiştir. Nitekim Kâtib Çelebi'nin Mizanü'l-hak fî ihtiyari'l-ehak (=En doğruyu seçmede doğruluk terazisi) adıyla meydana getirdiği kitabı, tamamen ve özellikle o devrin günlük meselelerine yani, Kadızâdelilerle Sivâsîler arasında münâkaşa konusu olan meselelere tahsis edilmiştir. Bu eserinde Kâtib Çelebi, o günün meselelerine bir çözüm getirmek ve doğru yolu göstermek istemiştir. [250]

Kadızâdelilerle Sivâsîler arasındaki münakaşalara şâhid olmuş bulunan Atâî (ö. 1045 / 1635) ise, Birgivî'nin risâlelerinden bahsederken, Kadızâdeliler hakkındaki düşüncesini şöyle ifade ediyor: "Zemânemüz mukallidlerinden bazı süfehâ, ol rîsâlelerle dest-res bulmağın, nüsha-i kimyâ ve gençnâme-i dârâya vâsıl olmuş, denlü arz-ı mubâhât u surûr ve neşr-i mukaddemât-ı fadl-ı mevfûr idûb, hamîr-i mâye-i riyâ ve kârnâme-i mekrü değa itmekten hâlî değillerdir. Dergâh u bîgâh cem'iyetlerde, kendüleri teşhîr ve gûr-ı erbâb-ı hûşu ta'zîr eyleyüb, mazhar-ı nefrîn u nüfûr olurlar...." [251]

Bu tartışmaların konularından olan cuma hutbeleri esnasında, peygamber (S.A.V.)'in ve eshâbın (R.A.) isimleri geçtiği zaman, hatiplerin susup; müezzinlerin yüksek sesle ve nağmelerle salâvat getirip, radıyallahu anh demelerinin günümüzde mevcut olmadığına bakılırsa, Kadızâdelilerin münakaşaları ve dolayısıyla Birgivî'nin tesiriyle, bu geleneğin terkedilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Birgivî'nin, hakkında bir risâle kaleme aldığı namazlardan ve bilhassa cuma ve bayram namazlarından sonra musafaha edilmesi hususunda da biraz dedikodu olduğunu, lâkin o kadar ifrât ve tefrît olmayıp, halkın birazının vazgeçtiğini, yine Kâtip Çelebi haber veriyor. [252]

Hemen hemen bütün 17. asır boyunca devam eden Kadızâdeli-Sivâsî münakaşalarının ve o devrin Osmanlı

250- Kâtib Çelebi, Mîzânü'l-hak, IV. 122-3.
251- Atâî, a.g.e., s. 181.
252- Kâtib Çelebi, Mîzânü'l-hak, s. 75.

ulemâsının durumunun teferruatıyla ortaya konulabilmesi için, en azından, tesbit edilen Tarîkat-ı Muammediyye şerhlerinin taranması gerektiğine dâir kanaatimizi de ifade etmek isteriz.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ VE TE'SİRLERİ

Birgili Mehmed Efendi'nin eserlerinin büyük bir kısmı, te'liflerinden itibâren, günümüze kadar hemen her devirde, çokça yazılıp okunmuştur.

Biz burada İmam Birgivî'nin eserlerinden bahsederken, müellifimizin te'sirini tesbite yardımcı olacağı düşüncesiyle, imkân nisbetinde bu eserlerin şerh ve tercümelerine de işâret edeceğiz.

A- TÜRKÇE ESERLERİ

1- Vasiyetnâme

a) Mahiyet ve önemi : Bizzat müellifi tarafından hazırlanan bir ad verilmediğinden bu eser, **"İlmihal"** yahut **"Risâle-i Birgivî"** [253] şeklinde anılmaktaysa da baştaraflarında vasiyet

---

253- M. Sofuoğlu, İmam Birgivî Hayatı ve Eserleri, s. 6.

kelimesi geçtiği ve içinde müellifin bazı vasiyetleri yer aldığından "**Vasiyetnâme**" diye meşhur olmuştur. İmam-ı Birgivî'nin bu eseri, itikada, ibadete ve ahlâka dâir herkes için lüzumlu [254] meseleleri, güvenilir kaynaklara dayanarak özetleyen bir ilmihâl kitabı niteliğinde olması sebebiyle, âlimler yanında; Türkçe olarak kolay anlaşılır bir dille yazılmış olması ve halkın günlük dinî ihtiyaçlarına cevap vermesiyle de halk nazarında mûteber ve meşhur olmuştur.

"Süleymâniye Camiinde Cuma gününde vâiz ve gecesinde Hâs Bağçe'de nâsıh; Köprülü Dârü'l-hadîs'inde muhaddis ve türbesinde dersiâm olan ve Arabzâde diye meşhur Abdülvehhâb b. eş-Şeyh Abdurrahman" 1091/1680'de Birgivî Vasiyetnâme'si hakkında bir medhiye kaleme alarak, eserin muhtevâ ve önemi hakkında şöyle demiştir: "Çün medâr-ı şehâdet-i ukbâ ve sebeb-i saltanat-ı kusvâ, te'sîs-i îmân ve tefrî-i envâ-ı istikâmet olmuştur. Pes, her mükellefe lâzım oldu ki, tevhîd-i îmandan sonra, envâ-ı istikâmet ki, umûr-ı selâsede, yâni i'tikadda ve ahlâkda ve a'mâlde istikâmettir; bunları tahsîl ide. Tâ ki, maksad-ı aksâya vusûl ve matlab-ı a'lâya neyille müşerref olalar. Binâen alâ hâzâ, bu kitâb-ı müstetâbın câmii ve hıtâb-ı bâ savâbın nâkıli, ilm ü fetvâda asrının ferîdi, ve zühd ü takvâda dehrinin vahîdi olan Birgivî Mehemmed Efendi, rahimehullâhü teâlâ, bu metâlib-i selâseyi tahsîle mukaddime ve hukûk-ı islâmiyeyi tekmîle vesîle olsun içün, ehl-i sünnet ve cemaat i'tikâdın beyan eden, kütüb-i kelâmiyenin mu'teberatından olan, Akâid-i Nesefî ve Mevâkıf ve Mekâsıd ve bunlar gibi mesâil-i i'tikâdiyyeyi nakil ve ahlâk-ı zemîmeden kalbi tahliye ve ahlâk-ı hamîde ile tahliyenin tarîkın beyan iden, kütüb-i ahlâkın mu'teberâtından olan İhyâ-i Ulûm ve gayri gibiden mesâil-i hulukıyyeyi nakil ve ahkâm-ı fer'iyye-i ameliyyeyi beyan iden kütüb-i fıkhiyye-i Hanefiyyenin mu'teberâtından olan Kâdîhân ve Hulâsa ve gayriler gibiden, ümmü'l-ibâdât olan salât ve şerâitinden olan vudû' ve

---

254- Birgivî, Cilau'l-kulûb, s. 2-3.

gusle müteallika ve havâtîne mahsusâ olan hayz ve nifâsa müteallika olan mesâil-i şer'iyyenin ehemm-i mühimmâtından olan mesâil hakkında, akvâl-i kaviyyeyi nakl tarîkiyle bu Risâle-i şerîfeyi tasnîf ve umûma nefi' mülâhazasıyla Lisân-ı Türkîde te'lif etmiştir." demiştir. Arabzâde daha sonra, Vasiyetnâme'nin, aydınlanmak isteyenlere bir ışık, Allah'ın rızasını kazanmak isteyenler için de en büyük bir iksîr olduğunu söylemiş ve gerçekten bu, kıymetli bir eser ve güzel bir çalışmadır, diyerek okunmasını ve gereğiyle amel edilmesini teşvik etmiştir. [255]

Kâtip Çelebi ise, bu eser hakkında şunları yazıyor: "Bu bir risâledir ki; onu Türkçe yazmıştır. Onunla avâma, kadınlara ve çocuklara menfaatı şâmil kılmıştır. Zira o, müellifin çocuklarına, akrabalarına ve bütün mü'minlere vasiyetleri zımnında, Ehl-i sünnet ve'l Cemaat mezhebi üzere, itikad, ibâdet ve ahlâk esaslarını kısaca içine alıcıdır. Onu takrîben 970 senesinde tamamlamıştır. [256]

Maraş'lı Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö.1145/1732-33) ise, mübtediye önce anlayabileceği kadar îman ve ehl-i sünnet akâidi, ahlâk ve namaza dair bilgiden farz olan mikdarın telkin edilmesi gerektiğini; bunların hepsini açıklayan eserin de Birgivî Muhammed Efendi'nin Türkçe Risâlesi olduğunu söyler ve bu risâleyi mübtedîlere tavsiye eder. [257]

İbrahim Hakkı Erzurûmî (v. 1195/1781) olgunlaşmak iste yenlere tavsiyelerinden birinde şöyle der: "Ey Aziz! Ehlullah demişler ki, kemal yolunun sâliki olan tâlib, bu makamda (nefs-i emmârenin birinci makamı) ancak akîdesini düzeltip ehl-i sünnet ve cemaat mezhebine uydurur, iyi abdest alır, namazına dikkat eder, ilm-i halinde, meselâ "Birgivî vasiyetnâmesi" ile kana-

255- Arabzâde, Vasiyetnâme hakkında Medhiyye, Topkapı Sarayı Müzesi, Emânet Hazinesi ktb. nr.815, vr. 8 a - 11 b.
256- KâtipÇelebi, Keşf, I, 850.
257- Saçaklızâde Mehmed Efendi, Tertibü'l-ulûm, Sül. ktb. Hafid Ef. nr. 285, vr. 63 a.

at edip onunla âmil olur, gider." [258]

Mehmed Sofuoğlu ise, Birgivî Vasiyetnâmesinden bahsederken şöyle diyor: "Bütün ilmî ve dînî eserlerin Arapça olarak yazıldığı bir devirde, Birgivî'nin böyle **Dînîn en mühim zarûriyâtını, kolayca ve kısa zamanda, geniş halk kitlelerine öğretmek maksadiyle, halkın dilinde, yani Türkçe yazması, yeni bir zarûret ve anlayışın neticesidir. İ. Birgivî, cemiyetin ihtiyacını candan hissetmiş, bir takım asılsız şeylerin ve hurafatın halk arasında yayılarak, kafalara yerleşmesine engel olmak, aynı zamanda İslâmiyetin ümit ve hareket menbaı olan prensiplerini ve asıllarını kafalara, gönüllere nakşetmek için, eserini Türkçe yazmıştır. İlm-i Kelâm tarihinde yeni bir hamlenin mümessili** olarak gösterilen Birgivî, işte bu eseriyle, ilm-i Kelâm sahasında müessir ve meşhur olmuştur." [259]

b) Vasiyetnâme Üzerine Yapılan Çalışmalar :

"Musannif hattıyla olan nushasının Enderun-ı Hümâyûn'da mevcud" olduğu söylenen [260] Birgivî Vasiyetnâmesi hakkında bir çok âlim çalışma yapmıştır ki, tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

- Bizzat müellifi Birgivî tarafından, arkadaşları ve talebelerin isteği üzerine Arapçaya çevrilmiştir. [261]

- 1216 / 1801 senesinde vefat eden Şeyh Ali Sadrî el-Konevî tarafından yine Türkçe olarak şerhedilmiştir. Osmanpazarı Müftüsü Şumnu'lu İsmail Niyâzî b. Abdullah (ö. 1275/1859)da, bu şerhi yine Türkçe olarak şerhetmiştir. [262]

Vasiyetnâme'nin, gerek yalnızca Şeyh Ali Sadrî el-Konevî'nin şerhi, gerekse İsmail Niyazî'nin şerhiyle birlikte, es-

258- Erzurûmî İbrahim Hakkı, Mârifetnâme, İstanbul, 1330, s. 464 (sadeleştiren: Faruk Meyân, İstanbul, 1400/1981, s. 705).
259- Bk. Mehmed Sofuoğlu, a.g.e., s. 61.
260- Tarihsiz olarak, İmamzâde'nin Dürr-i Yektâ'sı kenarında tabedilen Vasiyetnâmenin sonu. Topkapı Sarayı Kütüphanesinde yaptığım araştırmada -maalesef- müellif nüshasında rastlayamadım.
261- BB, s. 32.
262- Kâtip Çelebi, Keşf, I, 850; BB, s. 5; Emrullah Yüksel, a.g.e., 63.

ki harflerle baskıları olduğu gibi, 1958 yılında da yeni harflerle İstanbul'da baskısı yapılmıştır. [263]

- Konevî'nin şerhi üzerine Abdurrahman b. Abdullah el-Ermenekî bir hâşiye yazmış ve bu hâşiye, mezkûr şerhin kenarında 1268/1851-52'de "Tophane-i Âmire İstihkâm alayları Litoğrafya Destgâhlarında" tab' olunmuştur.

- Bahtî adlı biri tarafından, 1052/1642-43'de Vasiyetnâme manzûm hale getirilmiş ve **"Manzûme-i Birgili"** diye tanınmıştır. [264] Bahtî, nazmedişinin sebebi olarak, hocasının, Birgili'nin Risâlesini çocuklara okuttuğunu, hattâ ezberlettiğini; mensûr olarak ezberlenmesi zor olunca ezberletmeyi terkettiğini; bunun üzerine kendisi bu işi kolaylaştırmak için Risâleyi nazmettiğini söylüyor. Manzûmenin bir nüshası, Sül. Ktb. Fatih kısmında nr. 5379 (136 b - 188 a)'dadır.

- Kadızâde Ahmed b. Muhammed İslâmbolî (1197 / 1782) tarafından yapılan şerh. Bu şerh de eski ve yeni harflerle bir kaç kere basılmıştır ki, son baskısı 1390 / 1970 tarihindedir. [265]

- Teşrîfatçıoğlu Ebubekir tarafından, hicrî 1200'lerde (Milâdî 1885-6) Türkçe olarak şerholunmuştur. [266]

- Şeyh Beypazarlı tarafından, yine Türkçe olarak **"Nasîhatü'l-müslimîn"** adıyle şerhedilmiştir. [267]

- Mehmed b. Mustafa el-Hanefî tarafından (1160 / 1747)'de **"Zübdetü'l-Hakâik"** adıyle yapılan Türkçe şerh. Şârih daha önce mufassal bir şerh yazmaya başladığını, ancak bunu isteyen herkesin elde edemiyeceğini görünce "Mesâil-i lâzimeyi metne zammetmek vechi üzere.... bir şerh-i muhtasar" meydana getirmiştir. Bu şerhin nüshaları Sül. Ktb. İzmirli İsmail Hakkı ks. nr. 4244 (1 b - 91 b) ve İbrahim Efendi ks. nr. 496 (187 b - 308

263- Bk. Osman Öztürk-Bekir Topaloğlu, Cumhuriyet Devrinde İslâmî Eserler Bibliyoğrafyası, s. 120.
264- BB, s. 5; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 63.
265- Bk. Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 63.
266- BB, s. 5; E. Yüksel, a.g.e., s. 63.
267- BB, s. 5; E. Yüksel, a.g.e., s. 63.

a)'da mevcuttur.

- Ahmed Efendi el-Kürdî'nin şerhi. Bu şerhin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine ktb. nr. 214'dedir.

- Vasiyetnâme, ayrıca Toktamışoğlu tarafından Kazan Türkçesine de çevrilmiştir. [268]

- Yukarıda adı geçen tam şerhlerden başka, bazı âlimler de Vasiyetnâme'nin bazı ifâdelerini şerhetmişlerdir. Bunlardan Müstakimzâde Süleyman Efendi (ö. 1202/1787-88), "Eğer benden küfür hatâen sâdir olduysa tevbe ettim." sözünü Türkçe olarak (nüshaları: Topkapı Sarayı Müzesi, Yeniler Ktb. nr. 347 (59 b); Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732-33)'de "Varlığı kendindendir; gayriden değildir. Varlığının evveli ve âhiri yoktur" ifadesini Arapça olarak şerhetmişlerdir. (İkincisinin bir nüshası Millet Ktb. Ali Emirî ks. (Arabî) nr. 4354 (90 a)'da vardır.)

- Vasiyetnâme, Fransız müsteşriklerinden Garcin de Tassy tarafından "EXPOSITION DE LA FOI MUSULMANE" (=İslâm İmânının Açıklaması) adıyla notlar ve izahlarla birlikte Fransızcaya çevrilerek, 1822'de Paris'te yayınlanmıştır. Bu tercüme hakkında Journal Asiatique 1822'de etraflı bilgiler vermiştir. Bunu ihtiva eden sayı T.B.M.M. Ktb.'de bulunmaktadır. [269] Bu tercüme, 1874'de Paris'te yeniden basılmıştır. Fakat eksiktir. Ayrıca Brüksel'de 1704'de tercümesi yapılmış ve Echialle Müfti'nin "Religion ou Théologie des Turcs" (=Türklerin Din ve İlahiyâtı) adındaki kitabıyla beraber basılmıştır. Fakat bu tercüme, Muhammed b. Pîr Ali'nin kitabının tam karşılığı değildir.

Birgivî'nin Risâlesi, İstanbul'da müteaddid defalar basılmıştır. İlk baskısı 1218/1803'de müellif nüshasından alınarak, Üsküdar'da Matbaayı Âmire'de; son baskısı ise 1964'de Lâtin harfleriyledir. [270]

268- BB, s. 5; E. Yüksel, a.g.e., s. 63.
269- Mehmed Sofuoğlu, a.g.e., s. 61-62.
270- BB, s. 5; E. Yüksel, a.g.e., s. 64; Mehmed Sofuoğlu, a.g.e., s. 61-62.

2- İnkâzü'l-hâlikîn Tercümesi :

Birgivî bizzat, 967/1559-60 yılında Arapça olarak kaleme aldığı **İnkâzü'l-hâlikîn** adlı eserini Türkçeye çevirmiştir. [271] Müellif, tercüme ediş sebebini şöyle açıklıyor: "... Bundan evvel Kur'ân-ı Azîmi okutmak; sevabını okudana olmak şartıyle câiz değil idüğün isbât ve izhâr içün **İnkâzü'l-hâlikîn** adlı bir risâle tasnif etmiş idük. Mes'eleyi anda tamam tahkîk ve tetkîk etmiş idük. Lâkin Arabî ve nev-i itnâb müştemil olduğu ecilden, eaz-zi ihvânımız ve esdak-ı hullanımız -Razakahullâhü teâlâ mâ erâde ve belleğahû ilâ aksâ mâ yürâd - bu risâle ihtisar olub, Türkî ile tercüme olunsa, nef'i âm olurdu, didiler,

Bu kelâm nefsinde hak-ku sıdk olduğu ecilden, bu ucâle ta'cîl olundu..." [272]

3- Fetvâlar :

Çoğu Türkçe olmakla berâber, aralarında bir kaç tanesi de Arapçadır. İmâmet, namazı küçümsemek, namazı terketmek, hatîb hutbede iken salavât getirmek ve radıyallahu anh demek, musâfaha, sekte, ezân, Kur'an, cemaat, keffâretler, namazın kazası, müezzin tekbîri, namazda kırâet, nâfile namaz, riyâ, kabristan, siyah renk, hatm, cemaatı terkeden, muâmele-i şer'iyye, lahn, secde, kelâm-ı dünya, nikâh, zekât, duâ, istiğfâr, sıla, ilmihal, emr-i bilma'rûf, bilâ tegannî cehir, selâm, hac gibi konuları içine almaktadır.

Süleymaniye Ktb.'de nüshaları olduğu gibi; [273] Topkapı Sarayı, emanet Hazinesinde nr. 815 (12 b 33 b)'de de bir nüshası vardır.

4- Mektub :

II. Selîm'in hocası Atâullah Efendi (979/1571-72)'nin Birgivî'den "bir Arabîce risâle" yazmasını istemesi üzerine,

271- BB, s. 12; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 64.

272- Birgivî, İnkâzü'l-hâlikîn Tercümesi, Sül. Ktb. Yazma Bağışlar, nr. 1269, vr. 84 b.

273- BB, s. 12-13; E. Yüksel, a.g.e., s. 65.

Birgivî'nin yazdığı cevabdır. Birgivî bu mektubunu Mütevellîzâde Ahmed Efendi [274] ile göndermiştir. [275]

Mektub, Kanûnî'nin ve annesinin Ravza-ı Mutahhara'ya vakfettikleri kıymetli eşya hakkında, Ebussu'ûd Efendi'nin fetvâsına reddiye mahiyetindedir. Bu sebeble, **Reddü'l-Birgivî li fetvâ Ebussu'ûd** adıyla da bilinir. [276]

Mektub'da bundan başka İmam Birgivî'nin şahsî durumuyla ilgili bilgiler bulunduğu gibi, aynı zamanda Atâullah Efendi'ye nasîhatları da yer alır.

Mektub'da arâzî meselesiyle ilgili olarak "... bâb-ı sâlişde zikrolunmuştur" [277] şeklindeki ifade, Birgivî'nin 27 Şaban 980 Çarşamba (=31 Aralık 1972) gecesi bitirdiği et-Tarîkatü'l-Muhammediyye kitabı hakkında kabul edilirse -ki gerçekten de et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'nin üçüncü babında arâzî meselesinden bahis vardır- [278] , Mektub'un da bu tarihlerde yazıldığını söyleyebiliriz.

Mektub'un Sül. Ktb.'de iki nüshası mevcud [279] olduğu gibi, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde nr. 8219'da da 1195/1780'de Ali el-Murtazâ b. Ömer tarafından istinsâh edilen bir nüshası vardır.

5 - Şerhu Lügati Feriştehoğlu : Süleymaniye Ktb. Dârulmesnevî kısmı no 569'da bulunan tek nüshasının başında (vr. 1 a) şu ifâde yer almaktadır : "Feriştehoğlu lügatını Birgili Muhammed Efendi şerhidüp cemî-i müşkilâtını hallidüp ve hatâ olan mahalleri beyan itmiştir. Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsia." Arapça'dan Türkçe'ye bir sözlük olan eserin sonunda kullanılan kaynaklara ait remizlerin açıklaması vardır.

274- Tercüme-i hâli için bk. Cahid Baltacı, a.g.e., 584
275- Birgivî, Mektub, Sül. Ktb. Yazma Bağışlar, nr. 269, vr. 229 b. - 230 a.
276- BB, s. 13; E. Yüksel, a.g.e., s. 66.
277- Birgivî, Mektub, vr. 229 b.
278- Birgivî, Tarîkat, s. 216.
279- BB, s. 13; E. Yüksel, a.g.e., s. 66.

6- Vesâyâ'l-müteallika bi'l-muhtadar ve'l-meyyit :

Ölmek üzere olan ve ölen kimse ile ilgili tavsiyelerden ibârettir. Bir nüshası, Sül. Ktb. Hacı Mahmud Efendi Ks. nr. 1042 (1 b -3 b)'dedir.

B - ARAPÇA ESERLERİ

I- İTİKAD, İBÂDET ve MEV'İZEYE DÂİR :

1 - Er-Risâletü'l-i İ'tikâdiyye :

Birgivî Vasiyetnâmesi'nin, müellifi tarafından Arapçaya tercümesidir. Müellif, Vasiyetnâmesini, ezberlenmesini kolaylaştırmak için, dostlarının isteği üzerine Arapçaya çevirmiştir. Kendi ifâdesine göre tıpkı tercüme değildir. [280]

Tesbit edilen iki nüshasından, Kılıç Ali Paşa nr. 1035'de eserin aslının Farsça olduğu yazılmışsa da, istinsah hatâsı olmalıdır. Zira diğer nüshasında aslının Türkçe olduğu zikredildiği gibi, ayrıca "Birgivî Muhammed Efendi'nin zebân-ı Türkiyyede meşhûre olan risâlesinin Arabiyyesidir." kaydı mevcuttur. [281]

Diğer taraftan bu eserin nüshaları, "İlmihal Kitabının Arapça Tercümesi" ve "Akâid Risâlesi" şeklinde iki ayrı eser olarak gösterilmişse [282] de, yapılan nüsha karşılaştırmasında aynı eser olduğu görülmüştür.

2 - Emâlî :

Emâlî [283] tarzında fünûn-ı âliyeden bahseden bir risâledir.

280- Birgivî, er-Risâletü'l-İtikâdiyye, Sül.Ktb. Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1182, vr. 93 b.

281- Birgivî, a.g.e., gösterilen yer.

282- BB, s. 32, 33.

283- Emâlî: Talebe-i ulûm, mütebahhirînden bir âlimin huzûrunda, ol âlimin bir veya bir kaç fenden söylediği kavâid ve mesâil, vesâireyi lisânından zuhûru gibi sebt u imlâ ettikleri halde, o imlâ edilen şeye (Emâli) derler. (Bk. Ahmed Rifat, Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, I, 256).

284 Bu risâlenin nüshasını tesbit mümkün olmadı.

3- Kitâbü'l-irşâd fi'l-akâid ve'l-ibâdat :

İ'tikad ve ibâdete dâir olan bilgilerin özeti mahiyyetinde olan bu kitâbın bir nüshası, Sül. Ktb. Lâleli ks. nr. 3706 (296 a - 316 a)'da; diğeri ise, Mehmed Ârif - Mehmed Murad ks. nr. 174 (1 b - 19 a)'dadır. [285]

Müellif bu eserini, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe mezhebi üzerine irşâd isteyenleri irşâd etmek ve öğrenmek isteyenleri ikna etmek için yazdığını ve ona el - **İrşâd** adını verdiğini söylemektedir. el-İrşâd, şu bölümleri ihtivâ ediyor:

- Mukaddime.

- Birinci kitab; i'tikad meseleleri hakkındadır.

- İkinci kitab, dört bâbdır :

1 - Namaz,

2 - Oruç,

3 - Zekât,

4 - Hac.

- Sonuç kısmında ise fıtır sadakası, kurbanlar ve bazı haram ve mubah meseleler işlenmektedir. [286]

4 - Şerhu Âmentü :

İmânın altı şartının kısa bir şerhinden ibârettir. Yazma nüshaları Sül. Ktb. Reşîd Efendi ks. nr. 1051 (76 b - 79 b); Süleymâniye ks, nr. 1071 (1 b - 4 a) (1159 / 1746'da istinsah edilmiş) ve Nûruosmâniye Ktb. nr. 4362 (71 b - 73 b)'de mevcuttur. [287]

284- Atâî, a.g.e., s. 108; SO, IV, 121; OM, I, 254; Şemseddin Sâmî, a.g.e., II, 1284.

285- BB, s. 33; Brockelman, GAL, Suppl, II, 658; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 50.

286- Birgivî, Kitâbü'l-irşâd fi'l-akâid ve'l-İbâdât, Sül. Ktb. Mehmed Ârif - Mehmed Murad ks. nr. 174 (1 b - 19 a).

287- BB, s. 34; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 51.

5 - Risâletü't-tevhîd :

İmam Birgivî bu risâlesinde (Lâ ilâhe illellah)'ın mânâsını mantık metodlarıyla açıklamıştır. [288]

Tesbît edilen iki nüshasından birinin **Risâletü't-tevhîd;** diğerinin **Lügazu'l-Birgivî** adıyle iki ayrı risâle şeklinde gösterilmesi [289] herhalde bir zühul neticesi olmalıdır. Zîra nüshalar karşılaştırıldığında, Sül. Ktb. Âşir Efendi nr. 463 (51 a)'daki nüshanın risâlenin metni; Bağdadlı Vehbi nr. 2165 (126 b - 130 a)'dakinin ise bir başkası tarafından bu metne yazılan bu şerh olduğu görülmektedir.

Birgivî'nin bu risâlesi ayrıca bir çok âlim tarafından da şerhedilmiştir ki, tesbît ettiklerimiz şunlardır:

- 1150/1737–38'de Ali b. Abdülfettah'ın yazdığı şerh. Bir nüshası Sül. Ktb. Reşid Efendi ks. nr. 1017(220 b. - 222 b) dedir.

- Ebû Saîd Hâdîmî (1113-1176/1701 - 1762)'nin şerhi. Bir nüshası Reşid Efendi nr.1017 (217 b. - 219 b) dedir.

- Maksûd Efendi el-Erzurûmî (veya el-Kürdistânî)'nin şerhi. Yazmaları: Sül. Ktb. Esad Efendi ks. nr. 3668 (111 a - 111 b) de ve Millet Ktb. Ali Emîrî (Arabî) nr. 4354 (194a).

- 1151/1738-39'da Mûsâ b. Ahmed en-Niğdevî'nin yazdığı şerh. Nüshaları: Sül. Ktb. Çelebi Abdullah ks. nr. 396 (112 b - 116 b); Reşîd Efendi ks. nr. 1017 (207 a - 209 b) ve Hasan Hüsnü Paşa ks. nr. 409 (34 b - 39 b).

- Erzurum Müftüsü Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1173/ 1759-60)'nin şerhinin [290] bir nüshası Sül. Ktb. Esad Efendi ks. nr. 3668 (106 a - 111 a)'dadır.

- Ebu'l Hasan es-Sindî el-Medenî tarafından, Medîne'de 6 Rabîu'l-evvel 1182/3 Ağustos 1768 tarihinde el-Füyûdâtü'n-ne-

288- BB, s. 34, 91; E. Yüksel, a.g.e., s. 51, 62.
289- E. Yüksel, a.g.e., 51, 62; BB, s. 34, 91
290- OM, I, 404.

beviyye fî halli'l-Elğâzî'l-Birgiviyye adiyle yazdığı şerhin bir nüshası Sül. Ktb. Hasan Hüsnü Paşa ks. nr. 409 (110 b - 118 b)'de mevcuttur.

- Manisa'lı Halîl Naîmî (ö. 1230/1815)'nin şerhi. [291]

- İbrâhim el-İznikmîdî'nin şerhinin bir nüshası Sül. Ktb. Hasan Hüsnü Paşa ks. nr. 409 (30 b - 34 a)'dadır.

6- Şerhu şurûti's-salât :

Dinin emirlerinin yerine getirilmesi hususunda son derece titizlik gösterdiği bilinen İmam Birgivî, bu eserinde namazın şartlarını açıklamış ve hadîs-i şerifte **"Dinîn direği"** [292] diye vasfedilen namazın, şartlarına uygun kılınmasını gaye edinmiştir.

Kitabın bulunabilen yazma nüshaları şunlardır: Sül. Ktb. Fatih nr. 1715 (27 yaprak); Hacı Mahmud Efendi nr. 987 (37 yaprak olup, 1260/1844'de istinsah edilmiştir) ve Süleymaniye 1031 (113 b - 134 a) (1098/1686'da istinsah edilmiştir). [293]

7 - Mu'addilü's-salât :

975/1567-68'de te'lif olunan ve bizzat müellifi tarafından bu isimle anılan eser [294], namazın ta'dîl-i erkânı hakkındadır. Müellif Birgivî, ta'dîl-i erkânı ihmâl etmenin bir münker olduğuna işaret ettikten sonra, eserin te'lif sebebi ve muhtevâsı hakkında şu bilgiyi veriyor: "Bu ihmal, acı bir belâ, büyük bir musîbet oldu. İslâm ülkelerini dolaştı ve insanlar arasında yaygınlaştı ve bu yapılanların doğru olmadığını ve dîne aykırı olduğunu söylemeyi terkettikleri için, bu duruma rıza gösterenler de, işleyenlerle eşit oldular.

Beni bir dînî gayret tuttu ve dînî esasları koruma düşüncesi beni harekete sevketti de, ta'dîl-i erkânın vâcîb olduğunun delil-

291- Bursalı Mehmed Tahir, Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyıh, ulemâ..., s. 118, OM, II, 47.

292- el-Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, II, 31.

293- BB, s. 39; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 51.

294- Birgivî, Tarikat, s. 194; Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1737; BB, s. 34.

lerini ve onu terketmenin sakıncalarını açıklayacağım bir risâle yazmağa karar verdim. Tâ ki, ben, bu münkere rıza gösterenlerden olmayayım ve bu risâle de, benden bütün müslümanlar için bir öğüt, Âlemlerin Rabbi'nin rızasını kazanmak için bir vesîle ve kıyâmet günü için bir azık olsun.

Ayrıca bu hususta kendisine muhalefet etmek uygun düşmeyen bir kimsenin (Atâullah Efendi'nin) işâreti vâki oldu. Bu sebeble işe giriştim ve kulların Rabbi'ne tevekkül ettim.

Bu risâleyi şu şekilde tertîb ettim:

Mukaddime : Kitab ve sünnette ta'dîl-i erkânla ilgili deliller.

Tenbîh : Tâ'dîl-i erkânı terketmenin âfetlerine dâir uyarı.

Hâtime : Gördüğüm diğer iki münker: İmama mütâbeat ve saf düzeninin sünnetlerine muhalefet". [295]

Birgivî, ömrünün sonlarında yazdığı et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'de, bir çok kimselerin ta'dil-i erkâna ve tecvîde riâyet etmediklerinden şikâyet etmekte ve Muaddilu's-salât'ı tavsiye etmektedir. [296]

Muaddilu's-salât, İmam Birgivî'nin çok okunmuş olan eserlerinden biridir. Sâdece İstanbul Kütüphanelerinde yazma nüshaların doksan kadar olması, buna delildir. [297] İstanbul'da tarihsiz olarak, Birgivî'nin diğer risâleleriyle birlikte baskısı yapılmıştır. [298]

Bu eserin tesbit ettiğimiz şerh ve tercümeleri ise şunlardır:

- 1063/1652-53'de Seyyid İbrâhim b. Muhammed tarafından **"Hadîkatü'n-necât tercümetü Muaddilu's-salât"** adıyla tercüme edilmiş ve Türkçe olarak şerhetmiştir. Bir nüshası, Sül. Ktb. Mihrişah ks. nr. 109'da 88 varaktır. Diğer nüshası, Topkapı

295- Birgivî, Muaddilu's-salât, s. 116-7; Niğdevî, a.g.e, s. 12.
296- Birgivî, Tarîkat, s. 33, 194.
297- BB, s. 34-39.
298- BB, s. 34; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 51.

Sarayı, Emanet Hazinesi Ktb. nr. 796'dadır.

- Hasan b. Mustafa'nın Arabça yazdığı şerhin bir nüshası Sül. Ktb. Giresun ks. nr. 111 (89 b - 224 a)'dedir.

- Niğde'li Musâ b. Ahmed'in **Muvaddıhu'l-Muaddil** adlı şerhi, İstanbul'da 1309/1891'de tab' edilmiştir.

- Erzurum'lu Bekir Efendi tarafından yazılan şerhin 1157/1744-45'de istinsah edilen bir nüshası, Sül. Ktb. Düğümlü Baba nr. 449 (207 b - 265 b)'da vardır.

- Abdülkâdir el-Bankûkî tarafından yazılan şerh. [299]

- Güzelhisârî İsmail Efendi'nin şerhinin [300] bir nüshası, Sül. Ktb. Yazma Bağışlar ks. nr. 1006'dadır.

- Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdurrahman b. Abdülhâdî es-Sindî (ö. 1182/1768'den sonra)'nin **Menhelü'l hüdât ilâ Muaddili's-salât** adlı şerhi. [301]

- Of'lu Muhammed Emin b. el-Hasan tarafından bazı kısımlar atlanarak "Tercüme-i ta'dil-i erkân" adıyle Türkçeye çevrilmiştir. Bu tercüme mütercimin diğer risâleleriyle birlikte 1308'de basılmıştır.

- Mehmed Emre tarafından yapılan en son tercüme ise, İstanbul'da Çile Yayınları arasında 1396/1976'da yayınlanmıştır.

8 - Risâletü sücûdi's-sehv :

Müellif, bu risâlenin, sehiv secdeleriyle ilgili meselelerin hepsini ihtiva ettiğini söylüyor. [302] Bu risâlenin bir nüshası Sül. Ktb. Mehmed Ârif - Mehmed Murad ks. nr. 174 (20 b - 30 a)'dadır.

9 - el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrâtı ve't-tefrît :

Bu risâle, **Risâletün fî ihtimâmı emri'd-Dîn** adıyla da bi-

---

299- Bağdadlı İsmail Paşa, Îdâhu'l-meknûn, II, 509.
300- Kasım Dobraca, a.g.e., II, 543.
301- Kasım Dobraca, a.g.e., II, 546.
302- Mehmed Sofuoğlu, a.g.e., s. 76.

ïinmektedir.[303] Ayrıca Ebussu'ûd Efendi (982/1574)'nin eserleri arasında sayılmış [304] olmakla beraber, Birgivî Mehmed Efendi'nin olması ihtimâli kuvvetlidir. Sül. Ktb. Esad Efendi ks. nr. 615 (107 b) deki nüshada risâlenin yazılış sebebi ile ilgili olarak; Osman Efendi isimli birinin riyâkâr, dîni istihfâf eden, zikir v.s.de lahn ve tegannîyi helâl sayanlar hakkında bir risâle yazdığı ve orada mürâîyi ve dîni istihfâf edeni mutlak olarak tekfîr ettiği ve cehrî zikri haram saydığı, bunun üzerine Birgivî'nin bu risâleyi kaleme aldığı kaydedilmiştir. Gerçekten de risâlenin baş tarafında şöyle deniyor: "Ey sâlih kardeş! Bu risâleni mütâlea ettim. Yüce Allah dîn işine önem vermeni, sünnetleri ihyâ etmeni ve bid'atleri inkâr etmeni artırsın. Muhakkak ki, zikirlerde tegannî ve lahni inkâr etme hususunda iyi bir iş yaptın. Çünkü o ikisi bid'atlerin en kötülerinden, münkerlerin en çirkinlerindendir. Lâkin benim bir nasîhatim var ki onu sâdık bir dosttan kabul eyle". [305]

Yukarda zikredilen ve devrinin ihtilâf sebebi olduğu anlaşılan meseleleri konu edinen risâlede Birgivî, daha mutedil bir tutum takınarak : "... Gerçeği arayan, bu hallere bakınca şaşırır kalır. Zira bazı kimseler teganninin bütün dinlerde haram olduğunu ileri sürüp, onu helâl sayanın hattâ helâl olmasını temennî edenin bile kâfir olacağını söylediler. Bazıları da onun Şerîat-ı Muhammediye'de câiz olduğunu söylediler. Lahn de böyledir ki, İbnu Kemal gibi bazı Şeyhulislâmlar, tefrîte düşüp, onu helâl sayanın hattâ işleyenin küfrüne fetvâ verdiler. Ali Cemâlî gibi bazıları da, ifrata kaçarak, zikirlerinde lahn'ın ve tegannî'nin mubah olduğuna fetvâ verdiler. Bu sebeble, yer yüzünde büyük bir fitne - fesat meydana geldi. Doğrusu, orta yolu tutmaktır. Kabul etmek için lâyık olan tutum: Önce insaf ile konuşmak ve hiçbirinden bir şey gizlemeden iki tarafın delîlini takrîr edip,

303- Birgivî, el-Kavlü'l-vasît..., Sül. Ktb. Esad Efendi ks. nr. 696, 39 b.
304- BB, s. 60.
305- Birgivî, el-Kavlu'l-vasît, Millet Ktb. Ali Emîrî (Arabî) nr. 3448, vr. 101 b.

sonra tercihde muteber olan sebeblerle birini tercih etmek; diğerini de bir tarafa zulmetmeksizin, sahîh te'villerle te'vîl etmekdir. Daha önemli olanla meşgûliyetim olmasaydı, bu hususta muknî bir risâle yazardım. Fakat bizim gayemiz, illetlerini zikretmeden, bana göre muhtar olan görüşü söylemektir ki, benim fetvâma itimâd edenler onu alsınlar." [306] diyor.

Bu risâlenin Birgivî'nin son risâlesi olduğu söylenmektedir. [307]

Risâlenin yazma nüshaları, Süleymâniye Ktb. Esad Efendi nr. 615 (107 b - 110 a) ve 696 (39 b - 43 b) Mehmed Ârif - Mehmed Murad ks. 174 (143 a - 146 a); Reşid Efendi 1218 (75 b - 77 b) [308], Millet Ktb. Ali Emîrî (Arabî) 3448 (101 b - 103 b).

10 - Ahvâlü etfâli'l-müslimîn :

İmam Birgivî, bu eserini oğlu Muhammed Halim'in küçük yaşta vefat etmesi üzerine yazmıştır. Müslüman çocuklarının Âhiretteki halleriyle ilgilidir.

İstanbul'da tarihsiz olarak, müellifin diğer eserleriyle birlikte taşbasması yapılan bu risâlenin el yazması nüshâları, Sül. Ktb. Pertevniyal Vâlide Sultan nr. 477 (409 b - 429 a) ve Pertev Paşa nr. 604 (5 b - 29 a)'da mevcuddur. [309]

Mehmed Emre'nin **Müslüman Çocukların Halleri** adıyle yaptığı tercüme, İstanbul'da Çile Yayınları arasında 1396/1976 yılında yayınlanmıştır.

11 - Risâletü'n fî ziyâreti'l-kubûr :

Risâle, kabir ziyareti hakkındadır. Devrin insanlarının kabirlere kubbe vs. yapmalarına ve diğer bazı aşırı davranışlarına aksülamel olarak telif olunmuştur. Müellif, eserini, İbnu'l-Kayyim el-Cevzî (751/1350)'nin İğâsetü'l-lehfân fî mesâyidi'ş-Şey-

306- Birgivî, el-Kavlü'l-vasît..., Millet Ktb. Ali Emîri (Arabî) nr. 3448 (102 b - 103 a).
307- BB, s. 40.
308- BB, s. 40; E. Yüksel, a.g.e., s. 52; Brockelman, GAL, Suppl, II, 658.
309- BB, s. 40; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 53.

tan adlı kitabından ve diğer kitablardan iktibaslar yaparak meydana getirmiştir.

Müellifimizin diğer risâleleriyle birlikte İstanbul'da iki defa tab' edilen bu risâle, Ahmed Şahin tarafından tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır. [310]

Ancak şu iki sebebden dolayı, risâlenin Birgivî'ye âdiyetini şüphe ile karşıladığımı ifade etmek isterim:

a) Bu risâle, ilk kaynaklarda müellifin eserleri arasında zikredilmez.

b) Birgivî, ömrünün sonlarına doğru yazdığı et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'nin ilgili bahislerinde bazı risâlelerine atıfta bulunduğu halde, kabirlerle ilgili bahiste, bu risâlenin ismini zikretmemektedir. [311]

Risâlenin tesbît edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Sül. Ktb. Esad Efendi ks. nr. 3780; [312] Hacı Selim Ağa Ktb. nr. 1271 (9 b - 15 a).

12 - Nûru'l-ahyâ ve tuhfetu'l-emvât :

İlk kaynaklarda Birgivî'nin eserleri arasında sayılmayan, ancak muahhar eserlerde o'na izâfe edilen [313] bu kitab, genellikle ibâdet mevzularından bahseder. Bu isim esere müellifi tarafından verilmiştir. [314]

Eserin tesbit edilebilen tek yazma nüshası Millet Ktb. Ali Emîrî (Arabî), nr. 786'da 70 varak olup 1196/1781'de istinsah edilmiştir. [315]

13 - Risâletün fî tafdîli'l-ganiyyi'ş-şâkir ale'l-fakîri's-

310- Osman Öztürk - Bekir Topaloğlu, İslâmi Eserler Bibliyografyası, s. 63.
311- Birgivî, Tarîkat, s. 219.
312- BB, s. 41; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 54
313- Ahmed Rifat Ef., a.g.e., I, 93-94; Bağdadlı, Hediyyetü'l-ârifîn, II, 252; M. Sofuoğlu, a.g.e., s. 73; Şemseddin Samî, a.g.e., II, 1284; BB, s. 41. E. Yüksel, a.g.e., 54.
314- Birgivî, Nûru'l-ahyâ..., Millet Ktb. Ali Emirî (Arabî) nr. 786, vr. 2 a.
315- BB, s. 41; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 54-55.

sâbir:

Şükreden zenginin, sabreden fakirden üstünlüğünü gösteren bir risâledir.

Tesbit edilebilen tek nüshası; Sül. Ktb. Reşid Efendi nr. 985 (56 b - 58 b)'de olup, Güzelhisar'lı Bekir Efendi mecmuasından alınarak 1195 / 1780'de istinsah edilmiştir. [316]

14 - Cilâü'l-kulûb :

7 Zilhicce 971/17 Temmuz 1564 Pazartesi günü te'lifi tamamlanan bu eser, muhtevâsı itibâriyle mev'izeye dâirdir. Eser, II. Selim'in hocası Ataullah Efendi'nin isteği üzerine yazılmıştır. [317]

Müellif, eserinin şu hususları ihtivâ ettiğini söylüyor: [318]

- Dünyadan yüz çevirip, âhiretin istenmesi;
- Umumî olarak nasîhat ve va'zlar;
- Kitabın yazılmasını isteyen Efendi ile ilgili olan hususlar;
- Ölümün hatırlanması;
- Vasiyetlerden lüzumlu olanlar;
- Hâlet-i ihtizarda sünnet ve müstehab olan işler;
- Ölülere fayda veren işler;
- Hâtime, Allah teâlâ'nın rahmetinin genişliği.

İstanbul'da iki defa tab'edilen eserin müellif nüshası, Sül. Ktb. Şehid Ali Paşa ks. 1477 numarada 60 varakdır. Yalnız İstanbul Kütüphamelerinde el yazmalarının sayısı 70'dir. [319]

Bizzat müellifi tarafından Cilâü'l-kulûb ismiyle anılan [320] bu kitab, İshak b. Hasan Tokadî (1100/1688-89) [321] tarafından

---

316- BB, s. 41; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 55.

317- Birgivî, Cilâü'l-kulûb, s. 3; aynı mlf. a.g.e., Sül.Ktb. M. Arif - M. Murad nr. 174, 51 ve 52 varaklar arasındaki şukka.

318- Birgivî, Cilâü'l-kulûb, s.3..

319- BB, s. 55-59; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 55.

320- Birgivî, Cilâü'l-kulûb, s. 3; aynı mlf. Tarîkat, s. 124, 177, 219.

321- Hayatı ve eserleri için bk: OM, I, 231.

Dıyâü'l-kulûb; Abdüsselâm el-Kayserî tarafından da Şifâü'l-kulûb adıyle şerhedilmiştir. Bunlardan başka Muhammed b. Emir Edimevî'nin de bu esere bir şerhi vardır. [322]

II - FIKHÎ ESERLERİ

1 - Ferâiz Risâlesi ve Şerhi :

Birgivî Mehmed Efendi, yaptığı işlerin ilmî ve sağlam olmasını arzulayan bir kişi idi. O'nun meslekî hayat bahsinde anlattığımız kassâm-ı askerîlik vazifesi, mîras taksîmi, dolayısıyla Ferâiz ilmi ile ilgili bir iş idi. Bu sebeble adı geçen resmî vazifesindeki tecrübelerinin ışığında, bu risâleyi meydana getirdiği söylenebilir.

Risâlenin yazma nüshaları : Sül. Ktb. Reşid Efendi ks. nr. 291 (62 b - 108 b), Hafid Efendi ks. nr. 456 (25 a - 30 b), Esad Efendi ks. nr. 3589 (72 a - 77 a) (Baş tarafı eksik) ve Bağdadlı Vehbi Efendi ks. nr. 601'de 19 yapraktır. [323] Bu son nüsha, Ferâiz risâlesine, yine Birgivî tarafından yazılan şerhdir. [324]

2 - Talîkât ale'l-İnâye :

Merginânî (ö. 593/1196-97)'nin Hidâye adlı eserinde Bâbertî (ö. 786/1384-85)'nin el-Inâye adındaki şerhine ta'lîkattır. Mevzuları, temizlik, oruç, hac, nikâh, imân, şer'î cezalar, hırsızlık, şirketler v.s.dir.

Yazma nüshaları : Sül. Ktb. Hasan Hüsnü Paşa ks. nr. 466 (1 b - 27 b) ve Murad Molla Ktb. nr. 806 (70 varak) [325]. Son nüsha 976/1569'da Halil b. Hacı Lütfullah tarafından istinsah edilmiştir.

322- OM, I, 254; Brockelman, a.g.e., II, 654; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 55.
323- Brockelman, GAL, Suppl, II, 658; BB, s. 52; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 47.
324- BB, s. 52.
325- BB, s. 52; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 48.

3- Hâşiyetü'l-Îdâh ve'l-Islah :

Büyük âlim ve müdekkiklerden biri olan şeyhu'l-İslâm Kemalpaşazâde (940/1534), "Sadru'ş-şerîa Ubeydullah el-Muhibbî'nin **Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l Hidâye** adındaki fıkhî eserinin yanlışlarını düzeltmek düşüncesiyle "**Islâhu'l-Vikâye**'sini; 29 Şevval 928/1522 21 Eylül pazar günü de bunun şerhi olmak üzere **Îdâhu'l-ıslâh** adındaki eserini te'lîf etmişti. [326]

Îdâhu'l-Islâh'ın, 28.7.1983'de Tunus Milli Kütüphanesinde gördüğüm nüshasının (no:105) müellif hattı olması ihtimali vardır.

Birgivî Mehmed Efendi ise, asırlarca İslâm âlimleri tarafından kabul gören **Hidâye** ve **Vikâye**'nin Kemalpaşazâde tarafından tenkîd edilmesini doğru bulmadı ve onun yanlışlarını göstermek maksadıyla, bu risâlesini kaleme aldı. Birgivî', Kemalpaşazâde'nin düştüğü hatâları göstermeye kâfi geleceğini söyleyerek, Îdâhu'l-Islâh'ın Kitabu't-tahâre bölümünü tahşiye etmekle iktifâ etti. [327] Yine Birgivî Mehmed Efendi, Kemalpaşazâde ile ihtilâflı olduğu anlaşılan Bahâeddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi (953/1546) arasında da muhakemede bulundu. [328]

Esâsen, İbrâhim Halebî (946/1539) ve Celalzâde Sâlih Efendi (v. 973/1565) tarafından da yine birer hâşiye ile bu hususta tenkîd edilmiş [329] olan Kemalpaşazâde, pek tenkidkâr bir zât idi. O, en meşhur âlimlerin eserlerine hâşiyeler yazar, onları tenkîd eder; ince nükteler ve faydalar keşfederdi. "Allâme Ebu'l Hasenât Muhammed Abdulhayyel-Lüknevî, İbn-i Kemâl'in bu garip rûhî hâlâtını güzelce anlamış olduğundan, el-Fevâidü'l-be-

---

326- Atsız, Kemalpaşazâde-Oğlu'nun Eserleri, ŞM, VI, 96; İsmet Parmaksızoğlu, Kemalpaşazâde, İA, VI, 561-564.

327- Birgivî, Hâşiyetü'l-Îdâh, Millet Ktb. Ali Emîrî (Arabî) nr. 583, vr. 1 b - 2 a.

328- Kâtip Çelebi, Keşf, II, 2022.

329- İbrâhim Halebî, Îdâhu'l-İslâh Hâşiyesi, Sül. Ktb. Düğümlü Baba nr. 446 (21b-33a); OM, II, 278.

hiyye ünvanlı eserinde diyor ki: İbn-i Kemâl'in musannefatından olan Îzah ve Islâh adlı kitabını mütâlaa ettim; muhakkik, müdekkik bir zat. Sadrü'ş-şerîa'nın (Vikâyesiyle) şerhine i'tirazlar, îradlar serdedip durmuş, bu hususta kendisini pek haris buldum, fakat bunların ekseri gayri vârid..." [330]

Birgivî Mehmed Efendi'nin bu hâşiyesinin nüshaları : Millet Ktb, Ali Emîrî (Arabî) 583 (21 b - 45 a); Sül. Ktb. Düğümlü Baba 446 (1 b - 20 b); Serez 3897 (63 b - 75 b), Şehid Ali Paşa 2846 (23 b - 39 a), (1002/1594 istinsahlı). [331]

4 - Risâle fi'l-müsâfaha :

Birgivî bu risâlesini, devrindeki insanların, cuma, bayram ve beş vakit namazı müteakip musafaha yapmayı, terki câiz olmayan bir sünnet telâkkî etmeleri karşısında, bunun meşru olmadığını anlatmak için yazmıştır. [332]

Yazma nüshaları : Sül. Ktb. Hâlet Efendi 815 (40 b - 41 b) ve Şehid Ali Paşa 2728 (141 b - 144 a) (1058/1648 istinsahlı).[333]

5 - Risâletün fî ahkâmi'l-arâdi'l-uşriyye ve'l-harâciyye :

Arâzilerin öşrî ve harâcî oluşu; dolayısıyla bunların vergisi üzerine yazılmış bir kitaptır. Bir nüshası Sül. Ktb. Hacı Mahmud Efendi ks. nr. 1238 (105 b - 113 b) dedir. [334]

6 - İnkâzü'l-hâlikîn :

Bizzat müellifi tarafından bu şekilde isimlendirilen risâle, ülkede yaygın hâle gelmiş olan Kur'ân-ı Kerîm'in parayla okunmasına karşı çıkmak ve bu hâli ortadan kaldırmak düşüncesiyle te'lif edilmiştir. [335] 967/1560'da yazılan [336] İnkâzü'l-hâlikîn,

---

Not: İbn-i Kemâl'in bu eserine ta'likat yazanlar için bk: Keşf, I, 109.

330- Ö. Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, II, 636.

331- BB, s. 53; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 48.

332- Birgivî, Risâle fi'l-musafaha, Şehid Ali Paşa 2728, 143 b.

333- BB, s. 53; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 49

334- BB, s. 53; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 48

335- Birgivî, Tarîkat, s. 165.

336- Birgivî, İnkâzü'l-hâlikîn, s. 39.

mukaddime, maksad ve sonuç bölümlerinden müteşekkildir.

Ciddi bir tetkîk ve tahkîkin neticesi olarak meydana getirilmiş bulunan ve mevzuu itibâriyle devrinin aktüalitesiyle ilgili olan bu risâle, bir takım ilmî münâkaşalara sebeb olmuştur. Bu münâkaşalarda Birgivî'nin karşısında Bilalzâde Mehmed Efendi'nin yer aldığı bilindiği gibi, [337] bu hususta Seyrekzâde (945-1008/1538-1599)'nin de Birgivî'ye muhalif olduğu, hattâ ona karşı risâle yazmış olma ihtimâli vardır. [338]

İnkâzü'l-hâlikîn, bizzat müellifi Birgivî tarafından tercüme edildiği gibi, Tarîkatçı Emîr diye tanınan Seyyid Mustafa b. Seyyid Abdullah (ö. 1143/1730-31) tarafından da, 1112/1700'de **İncâü'l-hâlikîn** adıyla Türkçe olarak tercüme ve şerhedilmiştir. [339]

Müellifin diğer risâleleriyle birlikte İstanbul'da tarihsiz olarak tabedilmiş bulunan İnkâzü'l-hâlikîn'in, İstanbul Kütüphânelerinde yazma nüshaları mevcuttur. [340]

7 - Hâşiyetü İnkâzi'l-hâlikîn :

Birgivî'nin, bizzat kendisinin ismini zikrettiği [341] bu risâle, Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası'nda **"Kur'an okumaktan ücret alınmayacağı hakkında ikinci risâle"** adı verilen [342] risâledir. Birgivî Mehmed Efendi bu risâlede İnkâzü'l-hâlikîn'e gösterilen tepki karşısında lüzum gördüğü hususları daha geniş açıklamıştır.

Yazma nüshası, Sül. Ktb. Serez ks. nr. 3832 (1 b - 3 a)'dedir. [343]

8 - Îkâzu'n-nâimîn ve Îlhâmu'l-kâsırîn :

337- Atâî, a.g.e., s. 180-81. Sül. Ktb. Hacı Mahmud nr. 4597, vr. 82 b.
338- Ali b. Bâlî, a.g.e.,
339- Tarîkatçı Seyyid Mustafa, İncâü'l-hâlikîn, Sül. Ktb. İbrâhim Efendi ks. nr. 407 (1 b - 66 a).
340- BB, s. 46-49; Brockelman, GAL., Suppl, II, 654.
341- Birgivî, Hâşiyetü Îkâzi'n-nâimîn, s. 64, 68.
342- BB, s. 49.
343- BB, s. 49; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 47.

Birgivî, bu risâlesini, namaz, oruç, Kur'an okuma, tehlîl, tesbîh, tekbir ve salavat getirme gibi, sırf bedenî ibâdetlerin sevabının karşılığında, başka kimseye verilemiyeceğini, karşılığı âhirette alınacak olan bu ibâdetlerin, dünya çıkarlarına âlet edilemeyeceği hususunda, daha önce **İnkâzu'l-hâlıkîn**'deki iddia ve isbatlarını anlayamayanlara anlatmak ve gaflettekileri uyandırmak için kaleme almıştır. Birgivî, mevzuu ile ilgili birçok delillerden bir kısmını, İnkâzu'l-hâlikîn'de anlattığı için burada, gerçeği arayan ve insaf sahibi kimselere kesin bilgi vermek istediğini ifâde ediyor. [344] Eser, Şevval 972/Mayıs 1565'de te'lif edilmiştir. [345]

Tarihsiz olarak diğer risâleleriyle birlikte İstanbul'da iki defa taşbasması yapılan bu risâlenin, 44 yazması tesbit edilmiştir. [346]

Ebussuûd Efendi'ye cevab olmak üzere yazıldığı söylenmektedir. [347]

9 - Hâşiyetü İkâzi'n-nâimîn :

Bu risâlede Birgivî, kendisine yapılan itiraz ve tenkidleri, 16 madde hâlinde tesbit edip, bunlara cevaplar vermektedir.

Bu hâşiye, Birgivî'nin diğer risâleleriyle birlikte tabedilmiştir. Bu matbû hâşiye ile; "Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası'nda, **Kur'ân okumaktan ücret alınmayacağı hakkında birinci risâle**" şeklinde tanıtılan risâle karşılaştırılınca; ikisinin de aynı olduğu anlaşılmıştır.

Hâşiyenin bir yazma nüshası, Sül. Ktb. M. Arif M. Murad ks. nr. 174 (116 b - 119 b)'dedir. [348]

10 - es-Seyfu's-sârim fî ademi cevâzı vakfi'l-menkûli ve'd-derâhim :

344- Birgivî, İkâzu'n-nâimîn, 108-109.
345- Atsız, a.g.e., 43; E. Yüksel, a.g.e., s. 46.
346 Atsız, a.g.e., 43-5; E. Yüksel, a.g.e., s. 46.
347- Kâtip Çelebi, Keşf, I, 214.
348- BB, s. 49.

Ebussu'ûd Efendi'nin, para ve menkul vakfının sahîh olduğunu isbat için yazdığı risâleye, Birgivî'nin cevâbıdır ve 9 Zilkade 979/24 Mart 1572 tarihinde bitirilmiştir. [349] Birgivî Mehmed Efendi bu risâlesinde, Ebussu'ûd Efendi'nin risâlesindeki iddiaları teker teker ele alarak reddeder.

İmam Birgivî'nin mezkûr risâlesi matbû olduğu gibi, Ebussu'ûd Efendi'nin adı geçen risâlesi de, yanlışlıkla Birgivî'ye izâfe edilerek **Risâletün fî vakfi'l-menkul** adıyla, Birgivî risâleleri arasında tabedilmiştir.

11 - Zuhru'l - müteehhilîn ve'n-nisâ fî târîfi'l-ethâri ve'd-dimâ' :

Kadınların özel halleriyle ilgili olup derin araştırma mahsûlüdür. Müellif bu risâleyi yazmak için ömrünün yarısını harcadığını söyler. [350]

Birgivî'nin diğer risâleleriyle birlikte İstanbul'da tarihsiz olarak tabedilmiştir. Müellifimizin en çok okunan risâlelerinden biridir. İstanbul Kütüphanelerinde 46 yazma nüshası vardır. [351]

Zamanla tedrîs edildiği anlaşılan [352] bu risâleyi İzmîrî Muhammed b. Velî ve İshak b. Tokadî (1100/1688-89) Zehâiru'l-âhire adıyla [353] şerhettiği gibi, Hanefî fakîhlerinden meşhur İbn-i Âbidîn (Şam, 1198/1783-84 - Şam, 1252/1836-37) tarafından da, müellif Birgivî ve eser hakkında takdirkâr ifâdeler kullanılarak, **Menhelü'l-vâridîn min bihâri'l-feydı ala Zuhri'l-müteehhilîn fî mesâili'l-hayd** adıyla bir şerh yazılmıştır.

Birgivî'nin bu risâlesinin, mütercimi meçhul iki tercümesinden biri, Sül. Ktb. Serez ks. nr. 3900 (19 b 67 b)'de; diğeri Bayezid Devlet Ktb. nr. 2250'dedir. Alasonyalı Mehmed Cemal

349- Birgivî, es-Seyfu's-sârim, s. 164, 195; Kâtip Çelebi, Keşf, II, 1017; Peçevî, a.g.e., I, 53; Atsız, Ebussuûd Bibliyoğrafyası, s. 56.
350- Birgivî, Zuhru'l-müteehhilîn, s. 134.
351- BB, s. 49-52; E. Yüksel, a.g.e., s. 47.
352- Mustafa b. Halil şerhu Zuhri'l-müteehhilîn, Sül. Ktb. Reşîd Efendi ks. nr. 1008 (52 b - 71 b).
353- Sül. Ktb. Kasîdecizâde ks. nr. 233; OM, I, 237.

Öğüt'ün Kadın İlmihali adıyla yaptığı tercümenin ilk baskısı, İstanbul'da 1947'de; sadeleştirilmiş üçüncü baskısı, da yine İstanbul'da Bahar Yayınları arasında tarihsiz olarak yayınlanmıştır.

III- KUR'AN-I KERÎM'LE İLGİLİ ESERLERİ

1- Tefsir:

Tefsîr usûlüne dâir kısa bir açıklamadan sonra, Fâtiha sûresinin tamamının ve Bakara sûresinin 99. âyetine kadar olan kısmının tefsiridir. Birgivî tefsiri hakkında şöyle deniliyor: "Bu faziletli âlim, Sure-i Bakara'nın yarım cüz'üne kadar bir tefsîr yazmış, tam bir tefsir yazmağa muvaffak olamamıştır. Yazmış olduğu mahdud sahifelere nazaran tefsîri, lisâniyyât itibariyle kıymetli bir eserdir. Bunda dakik mazmunlardan, lâtîf işâretlerden, derin görüşlerden daha ziyade, nahiv ve sarfa ait kaideler göze çarpmaktadır. Kaazi Tefsîrinden daha muhtasardır, öyle bâzılarının iddia ettiği gibi, Kaazî tefsirine tefevvuk edecek bir tarzda değildir." [354] İmam Birgivî'nin Tefsir'deki metodu Yaşar Düzenli tarafından incelenmiştir. [355]

Yazma nüshalarından bazıları : Sül. Ktb. Fatih 230 (1 b - 55 b), Esad Efendi, 69, 112 yaprak. [356]

2- Birgivî'ye ait olduğu söylenen Yûsuf Sûresinin tefsîri olan **Ahsenü'l-kasas,** İstanbul Üniversitesi Ktb. Ay. 4139 numarada 176 yapraktan müteşekkil olup 1155/1742 de istinsah edilmiştir. [357]

3 - ed-Dürrü'l-yetîm :

Birgivî, zamanında bir çok insanları Kur'an-ı Kerîm'i

354- Ö. Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, II, 451.

355- Yaşar Düzenli, İmam Birgivî ve Tefsirdeki Metodu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987.

356- BB, s. 81; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 57.

357- Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 57

tecvîdsiz okuduklarını gördüğü için, tecvîd kaidelerini toplayan bir eser yazıp bu ismi verdi. [358] Eser, 974 Cemaziyel evvelin başında (1566 Kasım ortası) te'lif olunmuştur. [359]

23 yazma nüshasından bazıları şunlardır: Millet Ktb. Ali Emîrî (Arabî) 52 (1 b - 9 b), Sül. Ktb. Esad Efendi 615 (39 b - 42 a).

İstanbul'da 1280/1864'de; İzmir'de de 1301/1885'de başka müelliflerin risâleleriyle birlikte basılmıştır. [360]

Meşâyıh-ı Halvetiye ulemasından Ahmed Fâiz er-Rûmî Saruhanî (ö. 1041/1631-32)'nin **ed-Dürru'l-yetîm** şerhi [361] gayri matbudur. [362] 1243/1827-28'de vefat eden Edirne'li Eskicizâde Ali Medhî Efendi'nin tercüme ve şerhi [363] ise Matbaa-i Âmire'de tarihsiz olarak tabolunmuştur.

4- Risâletün fî beyân-ı rusûmi'l-mesâhıfi'l-usmâniyyeti's-sitte :

Hz. Osman zamanında yazdırılıp devrin büyük merkezlerine gönderilen meşhur altı mushafın yazısı ile alâkalı bir risâledir.

Bazı yazma nüshaları: Sül.Ktb. Hacı Mahmud Efendi ks. 299 (1 b - 8 a), (1190 / 1775 istinsahlı); 390 (22 varak); Lâleli ks. 250 (1 b - 15 a). [364]

IV - HADİSLE İLGİLİ ESERLERİ

1 - Şerhu'l-ehâdîsi'l-erbeîn: :

Birgivî, 976/1560'da te'lif ettiği İnkâzü'l-hâlikîn'de, Erbeîn

358- Birgivî, Tarîkat, s. 33, 165.
359- Kâtib Çelebi, Keşf, I, 737; BB, s. 81; Emrullah yüksel, a.g.e., s. 57.
360- BB, s. 81; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 57.
361- Kâtib Çelebi, Keşf, I, 737; Bursalı Tahir, OM, I, 26.
362- OM, I, 26.
363- OM, I, 242, 255.
364- BB, s. 83; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 57.

şerhine atıfta bulunduğuna göre [365], bu eser mezkûr tarihden önce yazılmıştır. Birgivî'nin bizzat kendisinin intihâbettiği 40 hadîsin şerhidir. Binâenaleyh, bu şerhin, Erbeîn-i Nevevî'nin şerhleri arasında sayılması bir zuhûl eseri olmalıdır. [366]

İmam Birgivî bu eserini tavsiye ediyor ve eserin tertîbini şöyle açıklıyor:

"Ey hakîkat arayıcısı! Bu risâleyi ciddiyetle ve kuvvetle al ve onunla amel et. Çünkü, kim ondakilerle amel ederse, peygamberlerin en üstününün şefâatına nâil olur; büyük fazîlet hattâ yüz şehid sevâbını elde eder. Hem yüce Allah'dan o kimsenin bütün günahlarını bağışlamasını umuyorum. Şüphesiz ki o, yarlıgaması bol ve rahmeti çok geniş olandır.

Sonra bu risâleyi, cennet kapılarının sayısına benzetmek için sekiz kısma ayırdım. Tasnif ederek, okutarak, öğrenerek, mütâlaa ederek, dinleyerek, yazarak bu risâlenin yoluna girenlerin, cennetlerin yoluna girmiş olacağı hakkında hüsn-i zan besliyorum.

Ve bu risâlenin yoluna sülûk edenlerin Dâru's-selâm cenneti'nin yüksek derecelerine erişmelerini, Allah teâlâ'nın rahmetine, Habîbi'nin (aleyhisselâm) şefâatına kavuşmalarını, yüce Mevlâ'dan, hâlis bir niyyetle ve bütün samîmiyetimle niyaz ediyorum.

Sekiz kısmın her birinin baş tarafına, ona delâlet eden bir kelime yazdım. Şöyle ki;

Birinci Kısım : Hadîsin râvîleri ve fazîletleri. Kelimesi: Rivâyet.

İkinci Kısım : Hadîsin lügaten, şer'an ve isti'mâlen müfredâtının îzâhı. Kelimesi : Lügat.

Üçüncü Kısım : Hadîsin i'râbı. Kelimesi : İ'râb.

365- Birgivî, İnkâzü'l-hâlikîn, s. 40.
366- Brockelman, GAL, Suppl, I, 683.

Dördüncü Kısım: Hadîsin Beyan ve Meânî ilimlerine göre özellik ve meziyetlerinin açıklanması. Kelimesi : Belâgat.

Beşinci Kısım : Hadîsin mânâsı ve şerhi. Kelimesi : Şerh.

Altıncı Kısım : Hadîsin ibâresi, delâleti, işâreti veya iktizâsı ile istihrâc olunan fayda ve hükümler. Kelimesi : Tefrî'.

Yedinci Kısım : Hadîse vârid olan soru ve cevaplar. Kelimesi : Suâl.

Sekizinci Kısım : Hadîse münâsip faydalar. Kelimesi: Fâide.

Allahım! Bu risâlenin hayır ve selâmetle tamamlanmasını kolay kıl. Onu her türlü gösterişten ve diğer kara lekelerden uzak eyle. Ve onu; hakkında "Hiç şüphesiz büyük bir ahlâk üzerindesin sen." [367] "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.!" [368] buyurduğun zat hürmetine, vech-i Kerîm'in için hâlis kıl. Şüphesiz ki, sen Raûf ve Rahîmsin. Yakınsın; dua edenlerin duasını kabûl edicisin. Binâenaleyh, bu suçlu, günahkâr, âsî, fakîr, hakîr, zelil, hastalıklı, taş yürekli kulu, ona dua edenleri ve bütün mü'minleri mağfiret eyle. Âmîn (=Duamızı kabul eyle!) Ey merhametlilerin en çok merhametlisi!" [369]

İmam Birgivî, burada ifâde ettiği üzere, yazmayı murad ettiği kitabını yazamamış olmasına dâir üzüntüsünü, ömrünün sonlarında yazdığı anlaşılan bir mektubunda da belirtmiştir. Mektubda ifâde edildiğine göre, yazmayı düşündüğü kitap, o zamanda yaygın olan münkerâtı içine alacaktı. Pâdişahların, vezirlerin, Dîvan erbâbının, kadıların, müftülerin, müderrislerin, talebelerin, mescidlerin, çarşıların, v.s. münkerâtını delilleriyle genişçe açıklayacaktı ki, bir kimsenin herhangi bir hususun münker olup olmadığında şüphesi olsa, bu kitaba mürâcaat ederek gerçek durumu öğrenecekti. [370]

367- el-Kalem sûresi, âyet: 4.
368- el-Enbiyâ sûresi, âyet: 107.
369- Birgivî, Şerhu'l-erbeîn, s. 4-5.
370- Birgivî, Mektub, Sül. Ktb. Yazma Bağışlar, nr. 1269, (2286-2296).

Müellifimizin tavsiye ettiği üzere Şerhu'l-erbeîn, tedrîse elverişli bir kitap olup dînî bilgilerin yanında Arapçayı da detaylarıyla öğretmek gayesini gütmektedir. Yazma nüshalarının, nisbeten çok sayıda bulunuşu [371] ve kazandığı şöhreti [372] bu kitabın medreselerde tedris edildiğini düşündürmektedir.

İmam Birgivî 7 hadîs-i şerifi şerhetmiş; kalan 33 ünü ise, Mekke kadısı iken ölen Muhammed Akkirmânî, (ö. 1174/1761) aynı metod üzere, tamamlamıştır. [373] Bu hâliyle Şerhu'l-erbeîn, 1289/1872, 1323/1905, [374] 1316/1898 [375] yıllarında olmak üzere üç defa İstanbul'da, 1295/1875 de Tunus'da ve 1321/1903 de de Mısır'da [376] tabedilmiştir.

Eser, Bab-ı Âlî Tahvîl Kalemi hulefâsından Mustafa Cemî tarafından **Burhânü'l-müttekîn** adıyla tercüme edilmiş ve bu tercüme 1290/1874 de tabedilmiştir ki, dilimizde bu nevi'den tercümelerin hacimce en büyüğüdür. [377]

Burhânü'l-müttekîn'in yalnızca Birgivî'nin şerhettiği kısmı, **"Burhânü'l-müttekîn Tercümesi"** adıyle İstanbul'da 1976 da Hız Yayınları arasında neşredilmiştir.

Şerhu'l-erbeîn'den başka, **"Risâle fî şerhi hadîsi inneme'l-âmâlû bi'n-niyyât"** diye bir eserinden bahsediliyorsa da [378], bu risâlenin Şerhu'l-erbeîn'in birinci hadîsinin şerhi olması ihtimali vardır.

2 - Risâletün fî usûli'l-hadîs :

Birgivî, bu risâlesini, muhtemelen İbnu'l-Hacer el-Askalânî

371- BB, s. 85-87.
372- Abdülkâdir Karahan, İslâm - Türk Edebiyatında kırk Hadîs, s. 263- 4.
373- OM, I, 254; BB, s. 85; E. Yüksel, a.g.e., s. 58.
374- BB, s. 85; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 58.
375- Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s..77.
376- Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s..77.
377- Abdülkâdir Karahan, a.g.e., s. 262-4.
378- Sadık Cihan, Osmanlı Devrinde Türk hadiscileri tarafından, Kırk Hadis dışında muayyen sayıda derlenen hadis mecmuaları ve bir hadis üzerine yazılan risâleler; Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, sy. 2, s. 168.

(Zilhicce 852/Şubat 1449)'nin **Nuhbetü'l-fiker** adlı kitabını okuturken, [379] talebelerinin ihtiyâcı ve isteği üzerine yazmıştır. [380]

İmam Birgivî'nin bu risâlesine 1151/1738-39'da Mısırda iken bir şerh yazmış olan Dâvûd-ı Karsî (1160/1747)'ye göre bu risâle, tertîb ve lüzumlu istilâhları toplama bakımından, hadîs usûlü risâlelerinin en güzelidir. [381]

Öyle görülüyor ki, bir dârü'l-hadîs müderrisi olan İmam Birgivî, Arab gramerine dâir eserlerinde uyguladığı, ihtisar edici, kolaylaştırıcı ve öğretici metodunu usûl-i hadîse âid bu risâlesinde de uygulamıştır.

Risâlenin yazma nüshaları mevcud olduğu gibi, 1275/1859, 1288/1872 ve 1326/1910'da ve daha çok defalar tabedilmiştir. [382]

Bu risâle üzerine Davûd-i Karsî'nin mezkûr şerhinden başka, Harpûtî Yusuf Şükri Efendi (1299/1881-82) tarafından mufassal bir surette tahşiye ve 1293/1876'da tabedilmiştir. [383] **"Üstâzü'l-kül"** Şehrî Mustafa Şevket Efendi (1292/1875) tarafından, yine Davûd-i Karsî'nin şerhine yazılan hâşiye ise, 1298/1880-81 ve 1321/1903-1904 yıllarında yayınlanmıştır. Davûd-i Karsî'nin şerhi, 1277/1860-61'de Galata Kadısı bulunan Babakale'li Abdülaziz Ahmed Efendi tarafından **Mukarribüt't-tâlibîn** adıyla tercüme edilerek tabettirilmiştir. [384]

3 - Kitâbü'l-îmân ve Kitâbü'l-istihsân :

İmam Birgivî'nin iman ve ibâdete müteallik eserleri arasında gösterilen [385] bu iki kitabını -her ne kadar isimleri, zikrettiği-

---

379- Dâvûd-i Karsî, Şerhu Usûli'l-hadîs li'l-Birgivî, 6.
380- Birgivî, Risâletün fî usûli'l-hadîs, s. 93-4.
381- Dâvûd-i Karsî, a.g.e., s. 4.
382- BB, s. 87-8; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 58,
383- OM, I, 255; I. Lütfi Çakan, 1876-1976 arası Türkiyede Hadis Çalışmaları Bibliyografyası, (Kitaplar) İslâm Medeniyeti Dergisi, IV. sy. 3, s. 36.
384- OM, I, 339, 384.
385- BB, s. 33, Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 50.

miz gibiyse de-, aşağıdaki sebeblere istinâden Hadîs'e ait eserlerinden saydık:

a) İmam Birgivî, ömrünün sonlarına doğru gözlerine ârız olan zayıflıktan bahsederken "yoğise, yazıdan ferâgat eylemişdik. **Hattâ ehâdis-i şerîfe cem'i sülüsân olmuş iken mecal olmayub kalmışdur."** [386] demektedir ki, bu ifâdesi kendisinin bir hadîs mecmuası tasnifiyle meşgul bulunduğunu ve bunu üçte iki nisbetinde de tahakkuk ettirdiğini gösterir.

Ancak bu ifâdeden çalışmasının yarım kaldığı anlaşılıyorsa da; Kitabu'l-imân'ın sonunda temme kaydı bulunduğu gibi, dokuz babdan müteşekkil [387] olan Kitâbu'l-istihsân'da dokuz bab işlendikten sonra **"Temme Kitâbu'l-istihsân mea ebvâbihi't-tisa"** = Kitâbü'l-istihsan dokuz bâbıyla beraber tamam oldu." kaydı bulunduğuna [388] göre; Birgivî'nin "Ol kerîm u Rahîm'in lütf u ihsânından" beklediği kuvvet, gözlerine geri gelmiş ve eserini tamamlamaya imkân bulmuştur.

b) Müellif nüshasına sonradan ilave edilen fihristin başlığı meâlen şöyledir: "Bu, şeyhimiz Şeyh Takiyyuddin Muhammed el-Birgivî'nin, peygamberimiz Muhammed (s.a.v.)'in hadîsine dâir telif ettiği Kitabu'l-İman veKitabu'l-istihsan'ın fihristidir. Ve bu (nüshâ) O'nun hat-tı şerîfiyledir." [389]

c) Bu iki kitab sadece, bu mevzularla ilgili hadisleri ihtivâ ediyor. Müellif, bu hadisleri şerhetmeksizin, mevzularına göre tasnif etmiştir. [390] Esâsen "... muahhar devrin hadis kitaplarının hemen hepsinde umumiyetle hadisler, mevzularına göre, sıralanmıştır." [391]

d) Birgi'ye gitmeden önce tefsir ve hadisle iştigali bilinen

386- Birgivî, Mektûb, vr. 228 b; ayrıca özel kitaplığımızdaki İmtihânu'l-ezkiyâ, vr. 1 b.
387- Birgivî, K. Îman ve K. İstihsan, Nuruosmaniye Ktb. nr. 1194, vr. 159 b.
388- Birgivî, a.g.e., vr. 412 a.
389- Birgivî, K. İman ve K. İstihsan, Nuruosmaniye Ktb. 1194, Fihrist başlığı.
390- Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 49-50.
391- TH. W. Juynbol, "Hadîs" İA, V/1, 51.

[392], ömrünün son on küsur yılını Birgi'de Atâullah Efendi Darü'l-hadîs'inde muhaddis olarak geçiren ve hemen her mevzuda âyet ve hadisten delil arayan İmam Birgivî'nin bir hadis mecmuası tasnif etmesi, uzak bir ihtimal değildir.

Ayrıca; İmam Birgivî, henüz 970/1562-63'de, meşhur Vasiyetnamesini yazarken bile, halkın çok muhtaç olduğu i'tikad ve Kitabu'l-istihsan [393] meseleleri üzerinde duruyordu. [394] Ömrünün sonuna doğru bitirdiği anlaşılan [395] bu eserlerinde ise, bu meselelerin hadisten delillerini serdetmiş olduğu söylenebilir.

İmam Birgivî'nin bu iki eserinde, 70 civarında hadis kitabından derlediği hadisler **"ehâdîs-i gayr-i mükerrere"** ve "gayr-ı mevdûa"dır. [396]

Kitâbu'l-îmân dört babdır:

1. Bab : İmân ve İslâm'ın zâtına taallûk eden meseleler hakkında.

2. Bab : Kadere îmân hakkında,

3. Bab : Öldükten sonra dirilme ve onunla ilgili meselelere imân hakkında,

4. Bab : Nübüvvet ve onunla ilgili olanlara îmân hakkında.

Kitâbu'l-istihsân ise dokuz bâba ayrılır:

392- Atâî, a.g.e., s. 179-181.

393- Mübarek dinimizde helâl-haram, mübah, mekruh, müstahsen veya gayri müstahsen olan şeyleri, bir kısım fıkıh kitaplarımızda "Kitâbu'l-kerâhiyye ve'l-istihsan", "Kitabu'l-hazr-ı ve'l-ibâha", "Kitabu'z-zühdi ve'l-vera", "Kitabu'l-et'imeti ve'l-eşribeti" gibi ünvanlar altında yazılı bulunmaktadır. (...)

İstihsan, lügatte bir şeyi güzel saymak, güzel sanmaktır. Usûl-i Fıkıh Istılâhınca "Zâhiren kıyası bırakıp, nâsın ihtiyacına daha muvâfık olanı almaktır. (Ö. N. Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli, s. 425-6).

394- Birgivî, Risâletü'l-îtikâdiyye, Sül. Ktb. Kılıç Ali Paşa, 1035, 816, 82 a; ayn mlf. İmtihân, Kuşadası Müftülüğü Ktb., nr. 353 vr. 1b; a.g.e., Özel nüshamız, vr. 1 b.

395- Birgivî, Mektub, vr. 228 b - 229 b.

396- Nuruosmaniye Ktb. 1195 numaradaki nüshanın baş tarafında boş ilk on varakdan: 1 a.

1. Bab : İlim hakkında,

2. Bab : Ahlâk-ı zemîme ve ahlâk-ı hasene hakkında,

3. Bab : Kitâp ve sünnete bağlılık ve amellerde ifrat ve tefritten sakınmak hakkında,

4. Bab : Dilin amelleri hakkında,

5. Bab : Uzuvların işleri hakkında,

6. Bab : Yeme içme hakkında,

7. Bab : Giyinme ve süslenme hakkında,

8. Bab : Tıp v.s. hakkında,

9. Bab : Cemiyet ve uzlet hayatı hakkında.

Ayrıca bu bablar bir çok fasıl, nevi' ve cinslere ayrılarak tafsîlata geçilmektedir.

Her iki kitabın müellif hattı, bir cild içinde olup, Nuruosmaniye Ktb. nr. 1194'de 412 varaktır. Bu nüshada vr. 9 b. kenarında, Beşir Ağa mührü altında "Bâ hat-tı Birgivî Muhammed Efendi" kaydı vardır.

Nüshanın müellif hattı olduğunu bu kayıt gösterdiği gibi, Cilâü'l-kulûb'un müellif nüshası olan Sül. Ktb. Şehid Ali Paşa nr. 1477'deki nüshasının yazısıyla karşılaştırılmasından da anlaşılmıştır. Kitabın müellif yazısıyla olan fihristinin bir sahifesi mevcut olup, üzerine kağıt yapıştırılmış ve fihrist bir başkası tarafından ilâve edilmiştir.

Nuruosmaniye Ktb. deki diğer nüsha ise, nr. 1195 (8+456 yaprak)'da olup 1103/1691-92'de Birgili'nin yazısından istinsah edilmiştir. [397]

Âtıf Efendi Ktb. nr. 596 (2+245 yaprak)'daki nüsha Kitabu'l-imân, 597 (339 yaprak)'daki ise Kitabu'l-istihsan olup ikisi bir takım teşkil eder. 597 numaralı nüsha 1110/1698-99'da istinsah eden Şeyh Abdullah b. Şeyh Müstekîm b. Şeyh Mûsâ b.

397- BB, s. 33; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 50.

Şeyh Hamza b. Şeyh İbrahim, bu nüshaların istinsâhı ile ilgili olarak "Takıyyuddîn İmam Birgivî'nin şerefli hattıyle cem'ettiği bu hadîs-i şerifleri, merhûm Bâyezîd han Sultan Câmii'nde vâiz olan Şeyh Osman Efendi, birinci cild olan Kitâbu'l-imân'ın başından, Kitabu'l-istihsan diye isimlendirilmiş olan ikinci cildden, salavât-ı şerîfenin fezaili bahsine kadar yazdı. Ben de yüce Allah'ın yardımıyle, yine müellif hattından, ikinci cildi tamamladım." [398] demektedir.

V - TASAVVUFÎ ESERLERİ

1- et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-siyratü'l-Ahmediyye :

a) Mahiyet ve Önemi : Kâtip Çelebi'nin müellif hattından nakline göre eser, 17 Şaban 980 (24 Aralık 1572) Çarşamba gecesi tamamlanmıştır. [399] İmam Birgivî'nin bu eserini, yer yer i'tikadî, ahlakî ve fıkhî meselelere de değinmesinden dolayı, adı geçen kitap nevilerinden herhangi biri arasında saymakta güçlük çektik. Ancak, tesbit edebildiğimiz ve aşağıda sıraladığımız sebebler yüzünden, bu meşhur eserini, tasavvufî eserleri arasında yazmayı uygun bulduk:

1- Birgivî'nin talebelerinden olduğu bilinen ve bu esere bir şerh de yazmış olan Akşehir'li Hocazâde Abdünnasîr (990/1582)'in torunu Abdüllatif Efendi'nin talebelerinden biri, hocasından naklen adı geçen şerhin yazılışı ile ilgili hatırayı naklederken şöyle diyor:

"... O muharrir (yani Hocazâde) Şeyh Şemseddin Muhammed el-Birgivî'yi ziyaret etmek istedi. O ise; o günde et-Tarîka

---

398- Birgivî, Kitabu'l-istihsan, Atıf Efendi Ktb. nr. 597, vr. 339 b.

399- Kâtip Çelebi, Keşf, II, 1111; M. Sofuoğlu, a.g.e., s. 18-9.
Not: et-Tarîkatü'l-Muhammediyye sonlarındaki: "Bugün tarih 980'e ulaşmıştır." ifadesi de bunu te'yid eder. (Bk. Birgivî, a.g.e., s. 214).

kitabının tasnifiyle meşguldü. Bu yüzden günlerce ziyaretçiyi karşılamaya çıkmadı. Sonra dışarı çıkınca, onun âlim, fâzıl, kâmil bir kimse olduğunu gördü. Bunun üzerine özür diledi ve şöyle dedi: "**TARÎKAT İLMİ**'nde, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye diye adlandırılmaya lâyık bir kitabın tasnîfiyle meşgul idim. Binaenaleyh sen onu oku ve muğlak yerlerini açıkla". [400]

Bu rivâyet, müellifimizin maksadını açıkça ortaya koymaktadır.

2- Birgivî, diğer eserlerinde görülmeyen bir tarzda, bu eserinde bizzat kendi tavsiyelerini yazarken muhatabına "**fe aleyke eyyühe's-sâlikü...**" şeklinde hitab etmektedir, [401] ki, "**Sâlik**"in [402] tasavvufî ıstılahlardan olduğu bilindiği gibi, Tasavvuf da şu şekilde ta'rîf edilmektedir.: "**Tasavvuf, zâhiren ve bâtınen âdâb-ı şer'iyye ile beraber vukuftur. O ahlâk-ı ilâhiyyedir. Bazen, sıfât-ı ilâhiyyenin tecellisi için, ahlâkın mekârimini yapma ve değersizinden ictinâb etme karşılığında söylenir** ki, doğrusu da odur. Çünkü, o en kâmildir." [403]

3- Müellifin, et-Tarîkatü'l-Muhammediyyesi'nin bazı yerlerinde olduğu gibi, şu ifadeleri de [404] bu kanaatimizi te'yid edici mahiyettedir: -

"Ben Tarîkat-ı Muhammediyye'yi yazmak istedim ve siyret-i Ahmediye'yi açıklamayı arzu ettim. **Tâ ki, her sâlik kendi amelini buna arzetsin**; böylece doğruyu bulan, hatâya düşenden; necât bulan da, helâk olandan seçilip ayrılsın..." [405]

4- Bu eser, muhtelif kitap tasniflerinde tasavvuf kitapları

400- Hocazâde, Şerh bi'l-kavl ale't-Tarîka, Sül. Ktb. Serez, 1581, 1 b - 1 a. Ayrıca Bk. Abdulganî Nablusî, a.g.e., I, 3.

401- Birgivî, et-Tarîka, s. 32, 41, 46, 76, 79, 91, 122.

402- Sâlik: İlim ve tasavvuru ile değil, sadece hâli ile makâmâta yürüyen kimsedir ki, kendisine hasıl olan ilim, onu dalâlete sevkeden şüphelerin vürûdundan koruyan "ayn" olur. (Bk. Seyyid Şerîf Cürcânî Tarîfât, s. 78.)

403- Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Istılâhatü's-sûfiyye el-vâride fi'l-Fütûhâti'l-mekkiyye, s. 186.

404- Birgivî, et-Tarîkat, s. 32, 41, 128.

405- Birgivî, Tarîkat, s. 3.

arasında sayılmıştır. [406]

5- Mevzuları itibariyle Tarîkat-i Muhammediyye İmam Gazalî'nin İhyâu'l-ulûm'u ile benzerlik gösterir. İhya ise, tasavvufî kitaplar arasında şöyle tanıtılmaktadır; "..... bu tarîkatin ricâli dahî, kendi tarîkatlerinin âdâbını keşîde-i semt-ı te'lif ettiler.

Bazıları vera' ve takvâya ve ahz u terkde iktidâ üzerine muhasebe-i nefse dâir kitaplar yazmışlardır.

Nitekim, Muhâsibî, Kitab-ı Rıâyet'nde bu usûle riâyet etmiştir.

Bazıları da âdâb-ı târîkat ile ehl-i tarîkın zevk, vecd ve hallerine dâir kitablar yazmışlardır. Nitekim İmam Kuşeyrî Risâle'sini ve Sühreverdî Avârifu'l-meârifi'ni bu minval üzere yazmışlardır.

İmam Gazâli İhyâ-i ulûm'unda iki kısmı cem'idüb anda ahkâm-ı vera' ve iktidâyı sonda âdâb ve usûl tarîkını beyan ve beynlerinde deveran eden usul ve ıstılahatı şerh-u iyan etmişdir..." [407]

Görüldüğü gibi, müellifimiz zamanın tasavvuf erbabına [408] ve gâfil âlimlerine, takibedilecek Tarîkat-ı Muhammediyye'yi göstermek istemiş ve bu eserinin, Hak yolunun yolcusu her "Sâlik" için, âdetâ bir mihenk taşı olmasını murâd etmiştir.

Bütün müslümanlara faydalı olması düşüncesiyle Arapça yazılan et-Tarîkatu'l-Muhammediyye'nin kaynaklarını, Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, 38 hadis kitabı; mu'teber fıkhî, kelâmî ve tasavvufî kitaplar teşkil eder. İmam Birgivî'nin sahib olduğu hitâbet kâbiliyeti yanında, devamlı olarak tedrîs ve va'zla meşgul olduğu da düşünülürse, eserin, nasıl bir ilmî sağlamlığa, ifâde düzgünlüğüne ve heyecâna sâhib olduğu anlaşılabilir.

406- Abdullatif b. Muhammed Riyâzîzâde, Esmâu'l-kütüb, a.g.e., s. 56; Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesinin matbu kataloğu, s. 24.

407- Esseyyid Abdülhakîm, er-Riyâdu't-tasavvufiyye, s. 19-20.

408- Birgivî, Tarîkat, s. 22, 32.

Gerçekten de, bu kitap, yazıldığından itibaren hemen her devirde, ulemâ ve halk arasında büyük bir î'timâda mazhar olmuş, [409] pek çok eserin kaynakları arasında yer almıştır. [410]

"Çok faydalı ve el üstünde tutulan bir kitap olarak bilinen" [411] et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, yalnız Türkiye'de değil Arap dünyasında da tanınmış; [412] başta Aliyyu'l-Kârî olmak üzere, bir çok Mekke, Medine ve Mısır âlimi bu kitâba medhiye yazmışlardır. [413] Meşhur Kâtib Çelebi, İmam Birgivî'nin bu eseri için: "O, faydalı ve muteber bir kitaptır" [414] derken, Babadağlı İbrahim Efendi (1148/1736): "Tarîkat-ı Muhammediyye, âlimler tarafından baş tâcı edilmiş bir eserdir." şeklinde, kendi kanaatını açıkladıktan sonra başka, âlimlerin kitap hakkındaki kanaatlerinden nakillerde bulunuyor. [415]

Tarîkat-ı Muhammediyye şârihlerinden Seyyah Hekim diye meşhur olan Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (ö. 1080/1669-70 den sonra) Tarîkatı Muhammediyye hakkındaki kanâatini şöyle özetliyor: "Zira bu kitab-ı müstetabdır ki, bunun içinde bu kadar yüz âyet-i kerîme ve ehâdîs-î şerîfe olduğundan mâadâ, eimme-i dînin kütüb-i şer'iyyeden mühim olan mesâil-i müftâ

409- "Muameleci Şeyh Mustafa Efendi (v.1106/1694) ...otuz üç kere dahî Tarîkat-i Muhammediyye'yi tedrîs ile hatmetmişidi..." (Uşşâkîzâde, a.g.e., s. 693) ; Muhammed Nurî, a.g.e., s. 1'-4. Ayrıca zamanımızda Hüsrev Aydınlar Efendi (1883-1953)'nin de bu kitabı on defa okuttuğunu talebesi olan Emin Sarac hocamdan duydum. "Yine talebelerinden emekli vaiz Abdülhalim Akkul da çokca okuttuğunu söyledi.

410- Gümüşhanevî Ahmed Ziyaeddin, Levâmi'ul-ukûl, V, 119; M. Ali Aynî a.g.e., s. 105 - 151; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslâm İlmihâli, s. 557; Hasan Basri Çantay, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I, 52 (134 numaralı dipnot), II, 837(124 numaralı dipnot), III, 1004 (78 nr. dipnot) s. 440 - 443; Mehmed Zahid Kotku, Mü'minlere Vaazlar, s. 332; M. Yaşar Kandemir, örneklerle İslâm Ahlâkı; 440; Ali Turgut, Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları, s. 9.

411- Kâtip Çelebi Mîzânu'l-hak, s. 153.

412- M. Ali Aynî, a.g.e., s. 109; Mısır'da ikinci baskısı, 1960 yılında yapılmıştır.

413- Bu medhiyeler için bk. Sül. Ktb. Fatih, 2729 (175 b, Millet Ktb. Ali Emîrî (Arabî) nr. 1834) vr. 1 b.

414 - Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1111.

415- Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 70.

bihâ ile müzeyyen ve akâid-i Ehl-i sünnet ile memlû, ümmet-i Muhammed'e nâfi', tarîk-i Hakka bürhan olup, eimme-i dînin mezheblerine ve mu'tekadlerine mugâyir bu kitabda bir mes'ele yoktur." [416]

Birgivî'nin bu eseri, Türkiye'de bugün bile, pek çok vâizin el kitabı olmuş, bazı Yüksek İslâm Enstitülerinde Ahlâk derslerinde yardımcı ders kitabı olarak okutulmuş [417] ve 13 den fazla baskısı yapılmıştır. [418]

Yalnız İstanbul kütüphanelerindeki, değişik tarihlerde istinsah edilmiş 200'den fazla olan Tarîkat-ı Muhammediyye nüshaları ise, bu eserin geçmişte nasıl rağbet gördüğünün başka bir delilidir. [419]

İşte bu kadar rağbet ve makbûliyete mazhar olan İmam Birgivî'nin et-Tarîkatü'l-Muhammediyye isimli kıymetli eseri, bütün şerh, hâşiye ve tercümeleriyle memleketimiz camilerinde senelerce tedrîs olunmuştur. [420]

Bugün de yer yer görüldüğü üzere, "memleketimizin her tarafında hocalar, ikindiden sonra, bu eseri ders okutur gibi, sırası ile tedris ederler, bundan hem talebe, hem de halka bir va'z ve nasihat edilmiş olarak istifade edilirdi. Bu halin Rumelinde, Sırbistan'da ve Anadolu'nun muhtelif çevrelerinde ve bilhassa İstanbul'da bu sûretle devam ettiği ma'lumdur. Bu da Türkiye'de bu kitabın haiz olduğu kıymeti ve ehemmiyeti göstermektedir." [421]

Tarîkat-ı Muhammediyye, özet olarak şu konuları ihtiva eder:

416- Seyyah Hekim, Burhânü't-Tarîka, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Ktb., nr. 360, vr. 3 a.
417- Celal Yıldırım, Tarîkat-i Muhammediyye Tercümesi, s. 3; E. Yüksel, a.g.e., s. 70.
418- BB, s. 15.
419- BB, s. 16 - 32.
420- M. Sofuoğlu, a.g.e., s. 21.
421- M. Sofuoğlu, a.g.e., s. 21, 20 nolu dipnot.

- **MUKADDİME**

- **BİRİNCİ BAB :** Kitab ve sünnete sımsıkı sarılmak, kötü âdetlerden ve bid'atlerden sakınmak, amellerde iktisad ve orta hareket ederek ifrât ve tefrîtten kaçınmak hakkında.

- **İKİNCİ BAB :** Şerîat-ı Muhammediyye'de önemli üç husus:

a) İ'tikadı tashih edip Ehl-i sünnet mezhebine tatbîk etmek,

b) Öğrenilmesi farz-ı ayın, farz-ı kifâye, yasak ve mendup olan ilimler,

c) Takvâ, kötü huylar ve onlardan kurtulmanın ilaçları hakkında.

- **ÜÇÜNCÜ BAB :** Bir takım münasebet ve benzerliklerinden dolayı, takvâdan zannedilen meseleler ve insanların işledikleri bâtıl bid'atler hakkındadır. [422]

Netice olarak denilebilir ki, Birgivî bu eserinde, Kur'an-ı Kerîm'den ve Sünnet-i Seniyyeden hareketle; Ehl-i Sünnet i'tikadı sınırları içinde müslümanların Tasavvufu nasıl anlamaları ve yaşamaları lâzım geldiğini açıklamış, bid'at-ı seyyieleri mahkûm etmiştir. Özet olarak da, Ehl-i sünnetin, Hanefî-Mâtürîdî anlayışla, i'tikad esaslarını ortaya koymuştur. [423]

b) et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'nin Şerh ve Tercümeleri

Birgivî'nin Tarîkat-ı Muhammediyye'si, üzerinde en çok çalışılan eserlerden biridir. [424] Çeşitli zamanlarda; bilhassa, 17. asırda Sivâsîlerle Kadızâdeliler arasında cereyan eden münâkaşaların te'siriyle, gerek muhâlif, gerek muvâfık, bir çok değerli âlim, bu eser üzerinde şerh, tercüme, ihtisar, hadislerinin tahrîci v.s. şeklinde tedkikler yaparak, muazzam şerhler meyda-

422- Birgivî, Tarîkat, fihrist.
423- Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 70.
424- Mehmed Sofuoğlu, a.g.e., s. 19.

na getirmiştir. [425] Bunların isimlerini ve eserlerini şöylece sıralayabiliriz:

1- Bizzat Birgivî Mehmed Efendi'nin arzusu üzerine, talebelerinden Akşehir'li Hocazâde Abdünnasîr (990/1582)'in Birgi'de yazdığı şerh. [426]

2- Aslen Tire'li olup İstanbul'da vefat eden ve Ayşî diye tanınan Mehmed Efendi (1016/1607-8) tarafından Tarîkat-ı Muhammediyye hulâsa edilmiş olup **"Telhîsu't-Tarîka"** adı verilmiştir. [427]

3- 1057/1647 senesinde vefat eden Mekke'li Şeyh Muhammed b. Ali b. Muhammed Allanu's-Sıddîkî el-Bekrî, el-Mevâhibu'l-fethiyye ale't-Tarîkati'l-Muhammediyye adiyle bir şerh yazmış ve Birgivî'yi tasdik etmiştir. [428]

4- 17. Asırda Kadızâdelilerin en çok okuyup okuttukları eserlerden biri, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye idi. Bu sebeble, Kadızâdelilerin muhâlifi olan Sivas'lı Şeyh Abdül'ahad Nûri Efendi (1061/1651), [429] eli kalem tutan dostlarından, bu kitapta kendilerine muârız olan meselelerin mesnedlerinin cerhedilmesini istedi. Bu vesileyle aslen Mısırlı olup, Bayrampaşa İmâmı diye tanınmış olan Mehmed Ağa Camii İmamı Ali b. Hasan b. Sadaka, 1057/1647'de **İdrâku'l-hakîka fî tahrîci ehâdîsi't-Tarîka** adında faydalı bir eser meydana getirerek et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'nin hadîslerini tahric etti. [430] Kâtip Çelebi bu şerh hakkında şöyle diyor: ".. Şeyh-i merhum, Kitab-ı mezbûru tezyîf murad idüp, kendi tarafında okur yazar kimseleri ol husûsa teklif iderdi. Ol zümreden biri, Kitâb-ı mezbûrun hadîslerini tahrîc tarîki ile tezyif kaydına düşüp, fenni değil iken

425- Keşf, II, 1111.
426- Hocazâde Abdunnasîr, Şerh bi'l-kavl ale't-Tarîka Sül. Ktb. Serez, nr. 1581, vr. 1 b - 2 a.
427- Keşf, II, 1111; Mehmed Emre, Cennet Bahçeleri...., s. 15; OM, I, 359.
428- M. Ali Aynî, a.g.e., s. 109.
429- OM. I, 121; Hasan Aksoy, Şemseddin Sivâsî, (Hayatı, Eserleri) ve Mevlidi, s. 3; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, 1 ks. s. 351.
430- Keşf, III, 1111; Ali Süha, Tatar İmam, Resimli Tarih Mecmuası, IV, s. 45.

azîm dağdağaya uğradı." [431] Bu şerhin nüshaları Sül. Ktb. Çorlulu Ali Paşa nr. 82; Kılıç Ali Paşa nr. 184 ve Reşid Efendi nr. 1237'de mevcuddur.

5- Adı geçen Abdül'ahad Nûri Efendi'nin teşvîkiyle, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'ye şerh yazanlardan biri de, Muhammed b. Molla Ebû Bekir b. Molla Muhammed b. Molla Süleyman el-Kürdî (1066/1656)'dir. [432] Kâtip Çelebi 1063/1652-53 yılı olaylarından bahsederken "İbtâl-i Şerh-i Tarîkat" başlığı altında şu bilgiyi veriyor: "... Mezbûr Kürd dahî, Şeyh'in sevk u tergîbine aldanub, bir şerh zımnında, Kitâb-ı mezbûru red ve cerh eylemek kasdın itdi. Lâkin Birgili Efendi'nin hulûs-i bereketi ile, şerh-i mezbûr mecrûh ve merdûd oldu. Zira Kadızâdelüler, şerhde tecsimeye müteallik Ehl-i Sünnet akâyidine muhâlif sözler bulup, taraf-ı saltanattan Şeyhu'l-İslâm Behâî Efendi'ye ibtâline işâret-i aleyh vâki oldukda, Safer'in onbirinci günü akd-i meclis olunup, vücûh-i ulemâdan bir kaç kimse, şârih-i mezbûr huzûr-ı Mollâya gelûb, ol Kürd muâteb ve nefy-i beled ile muâkab olduktan sonra, şerhin üzerine ibtal mânâlarını yazdılar. Mezbûr, Abdül'ahad pâresine atılup, burun isterken kulaktan çıktı. Vazifeleri kesilüp şehirden sürüldü." [433]

6- Ramazan Mahfî b. Muhammed Karahisârî'nin **Şerhu't-Tarîka'sı**, 1066/1656'da tamamlanmıştır. [434]

7- İmam Birgivî'nin torunu olan Kazasker İsmetî Mehmed Efendi (1076/1665), dedesinin kitabından Arapça bilmeyenlerin de istifâde edebilmesi için, 1065/1654 yılında onu Türkçeye çevirmiştir. [435] Ayrıca, aynı zamanda 17. asrın meşhur şâirlerinin arasında da yer alan İsmetî Mehmed Efendi, Tarîkat-ı Muhammediyye hakkında, uzunca bir Türkçe manzum medhiye kaleme

---

431- Kâtip Çelebi, Fezleke, II, 383.
432- Keşf, II, 1111; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 116; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 69.
433- Kâtip Çelebi, Fezleke, II, 383.
434- Ramazan Mahfî b. Muhammet Karahisarî, Şerhu't-Tarîka, Sül. Ktb. Kılıç Ali Paşa, nr. 600, vr. 425 b.
435- Keşf, II, 1111; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 113; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 69.

almıştır. [436]

8- **Şerhu't-Tarîka ve tenvîru'l-hakîka** : 1080/1669-70'de yazdığı şerhe bu ismi veren şârih Bosna'lı Mustafa b. Ahmed, eserini, Fazıl Ahmed Paşa (1087/1676)'ya ithaf etmiştir. Müellifin eserini, o devirdeki Kadızâdeli-Sivâsî münakaşaları üzerine kaleme aldığı anlaşılmaktadır. [437]

9- Hicrî 1075 senesine kadar uzun müddet, Fas, Mısır, Şam, Yemen, Hind, Sind, Mekran ve Irak memleketlerini gezdiği [438] için halk arasında **Seyyah Hekim** diye meşhur olan Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Hasan, Tarîkat-ı Muhammediyye'yi tercüme ve Türkçe olarak şerhetmiştir. Seyyah hekim 1080/1669-70 senesinde [439] kitabını tamamlamış ve Burhânü't-Tarîkati'l-Muhammediyye adını vermiştir.

10 - Aslen Âmid (Diyarbakır)'lı olup, 1087/1676-77'de Tire'de vefat eden Ahmed oğlu Şeyh Hacı Receb tarafından **el-Vesîletu'l-Ahmediyye ve'z-zerîatu's-Sermediyye** isminde ulemâca makbul bir şerh yazılmış olup, şârihin vefat ettiği yıl tamamlanmıştır.

İstanbul kütüphanelerinde yazmaları mevcut olan bu şerhin, Matbaa-i Âmire'de iki cild olarak baskısı da yapılmıştır. [440]

11 - İstanbul Kadılığından ma'zûl iken 1104/1692-93'de vefat eden Muhammed b. Muhammed el-Halebî el-Hanefî'nin şerhi. [441]

12- 1130/1718 yılında vefat eden Kayseri'li Remzî Mehmed Efendi tarafından meydana getirilen ve Künûz'ur-rumûz diye isimlendirilen üç ciltlik şerh. Kâtip Çelebi, bu şerhi şârihin,

---

436- Manzûme için bk: Birgivî, Tarîkat, Sül. Ktb. Yozgat, nr. 837, vr. 1 a - 2 a.
437- Bosnalı Mustafa b. Ahmed, Şerhu't-Tarîka ve tenvîru'l-hakîka, Atıf Efendi Ktb. nr. 1433, vr. 1 b - 2 a.
438- M. Ali Aynî, a.g.e., s. 111.
439- Kâtip Çelebi, Keşf, II, s. 1111.
440- Keşf, II, 1111; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 110.
441- Keşf, II, 1111; M. Sofuoğlu, a.g.e., s. 20.

diğer şerhlerden topladığını ve şerhlerin en güzeli olduğunu söylüyor. [442]

13- Aynı âlim tarafından, yukarıda adı geçen şerhi üzerine, üç küçük ciltlik hâşiye. Bu hâşiyesine ise Rumûz'ul-künûz ismini veren müellif, İstanbul'da Seyyid Burhaneddin türbesi civarında medfundur. [443]

14- Kisrevî Mehmed Efendi tarafından yazılan şerh. [444]

15- 1134/1721'de vefat eden İstanbul'lu Süleyman Fâzıl Efendi [445] tarafından, Tarîkat-ı Muhammediyye intihâb edilerek, takvâ hakkında **Miftâhu'l-felâh** adıyla bir risâle meydana getirilmiş olup, bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdadlı Vehbi ks. nr. 2165'dadır. Bu eser, İstanbul'da Abdullah Hulûsî Güzelyazıcı tarafından, 1966 yılında ve Işık Kitabevi tarafından 1977 yılında olmak üzere, iki defa tabedilmiştir.

16 - İsmetî'nin tercümesini tumturaklı bulan Vedâdî, Tarîkat-ı Muhammediyye'yi tercüme etmiş ve münâsib gördüğü ilâveleri de yaparak kitabına **Tekmiletü't-Tarîka** adını vermiştir. Bu eser, 1290/1873-74 ve 1318/1900-1901'de tabedilmiştir. [446]

17 - Tarîkat-ı Muhammediyye'yi düstûr edindiği için, halk arasında Tarîkatçı Emir diye meşhur olan Seyyid Mustafa b. Seyyid Abdullah (1143/1730), Vedâdî'nin Tekmiletü't-Tarîka'sında münâsib olmayan nakiller bulunduğunu söyliyerek, onu düzeltmeye çalışmış ve tamamlayamadığı tercümeye **Muhavvilü't-Tekmile** adını vermiştir. [447]

18- Devrinin en yüksek âlimlerinden sayılan Şeyh Abdülganî en-Nablusî (1144/1731)'nin şerhi, el-Hadîkatü'n-ne-

---

442- Keşf, II, 1111; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 110; M. Emre, a.g.e., s. 13; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 69.

443- Keşf, II, 1111; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 110; Mehmet Emre, a.g.e., s. 13.

444- OM, s. 254; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 69; Mehmed Hulûsi İşler, a.g.e., s. 17; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 113

445- Hayatı ve Eserleri için bk: OM, I, s. 325.

446- M. Ali Aynî, a.g.e., s. 113-4.

447- M. Ali Aynî, a.g.e., s. 114..

diyye şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye'dir.

1290/1873-74 yılında İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de iki cild hâlinde basıldığı gibi; bu baskıdan alınmak üzere I. cildin 400 sayfalık kısmının İstanbul'da İhlâs Vakfı tarafından 1399/1979'da ofset baskısı yapılmıştır.

19- Yine Abdülganî en-Nablusî tarafından, Tarîkat-ı Muhammediyye'deki hadislerin râvîleri hakkında da bir eser vücûda getirilmiştir ki, ismi, **Zehru'l-hadîka fî zikri ricâli't-Tarîka**'dır. Eser, 17 Zilhicce 1096/14 Aralık 1685'de tamamlanmıştır. Müellif nüshası, Şam'da Zâhiyye Kütüphânesinde, umûmî rakam 7191 (1 a - 86 b)'dedir. [448] Bu eserin başka bir nüshası ise, Sül. Ktb. Yahya Tevfîk ks. nr. 182 m (873 b - 1050 a)'dadır.

Abdülganî en-Nablusî bu eserinde, Tarîkat-ı Muhammediyye'de isimleri geçen erkek ve kadın râvîlerin, fakîhlerin, sûfîlerin ve diğerlerinin isimlerini alfabetik olarak sıralayarak tercüme-i hallerini yazmıştır. [449]

20 - **Tekmiletü't-tercüme ale't-Tarîkati'l-Muhammediyye:** Tarîkatçı Emir Tarîkat-ı Muhammediyye'nin yalnızca i'tikad kısmını tercüme etmiş; kalanını tercümeye ömrü vefâ etmemiştir. Bunun üzerine I. Mahmud'un Kızlarağası Hafız Beşîr, saraydaki kütübhâne memuru **Seyyid Muhammed Lübbî**'ye bu noksanının tamamlanmasını emretti. O da eseri 1164/1751 yılında tamamladı. [450]

21 - Maraş'lı Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir (1145/1732-33), Tarîkat-ı Muhammediyye'nin dîbâcesine Arapça bir hâşiye yazmıştır. Bir nüshası, Sül. Ktb. Es'ad Efendi ks.

448- Bize, bu eserin müellif nüshasının yerini bildiren, Abdülganî en-Nablusî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşü hakkında Paris'te doktora tezi hazırlamakta olan Şam'lı Bekrî Alaeddin Bey'e burada teşekkürlerimi ifâde etmek isterim.

449- Abdülganî, en-Nablusî, Zehru'l-hadîka fî zikri ricâli't-Tarîka, Sül. Ktb. Yahya Tevfîk ks. nr. 182 m. vr. 873 a.

450- M. Ali Aynî, a.g.e., s. 115.

nr. 3699 (6 a - 10a)'dadır.,

22- Keşfî diye meşhur Samakov'lu Ahmed b. Ebû Bekir Muhammed b. Rıdvan (1160/1747), biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki şerh yazmıştır. [451] Bir nüshası Sül. Ktb. Hamidiye ks. nr. 660'dadır.

23- Erzurum müftüsü Kadızâde Mehmed Efendi (1173/1759-60), Tarîkat-ı Muhammediyye'nin hasedle ilgili kısmını Arapça şerhetti. Bunun bir nüshası Sül. Ktb. Nâfiz Paşa ks. nr. 1502 (41 b - 45 b)'de mevcuttur.

24- Ebû Saîd Hâdimî (1113-1176/1701-1762)'nin yine Arabça olan mufassal şerhinin ismi **el-Berîkatü'l-mahmûdiyye fî şerhı't-Tarîkati'l-Muhammediyye** olup kısaca Berîka diye meşhurdur. Bu şerh, Mısır'da Bulak Matbaası'nda 1257/1841-42'de ve İstanbul'da Matbaa-i Âmire 1290/1873-74'de olmak üzere iki defa tabedilmiştir.

25- Müstakîmzâde Süleyman Efendi (1202/1787-88), 1183/1769-70 tarihinde Tarîkat-i Muhammediyye'nin nezâfet bahsini Arapça şerhetmiştir.

Bir nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi, Yeniler Ktb. nr. 347 (68 b - 69 a)'dedir.

26- Babadağlı İbrâhim Efendi (1184/1770)'nin tercümesinin adı ise, **Teshîlü't-Tarîka**'dır. [452]

27- 1203/1801 yılında vefat eden Bedreddin Ali b. Şeyh Sadrî Ali el-Konevî de, Tarîkat-ı Muhammediyye'ye bir şerh yazmıştır. [453]

28- 1203/1789 yılında İstanbul'da vefat eden Gümülcine'li Ahmed oğlu Mehmed de, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'yi dilimize çevirmiştir. [454]

451- Kâtip Çelebi, Keşf, II, 1111; M. Ali Aynî, a.g.e., s. 110-11.
452- M. Ali Aynî, a.g.e., s. 114-5.
453- Keşf, II, 1111, E. Yüksel, a.g.e., s. 69.
454- M. Ali Aynî, a.g.e., 116; E. Yüksel, a.g.e., 69.

29- Tunus'lu Bernaz ismiyle meşhur Ahmed b. Mustafa (V. 1138/1725)ın şerhi. [455]

30- Kasımpaşa Câmi-i Kebîri hatîbî Ömer b. Ahmed'in "Mir'atu't-Tarîka" adındaki şerhi. Bir nüshası İbrahim Subaşı'nın özel kütüphanesindedir.

31 - Çatalca'lı müderris Hüseyin Efendi (1230/1815)'nin de el-Hadîkatü'n-nediyye isimli bir şerhi vardır. [456]

32 - Muhammed Emin Tokadî, "Hülâsa-i Tarîkat" adıyla ihtisar etmiştir. [457]

33- İstanbul'da Sultan Süleyman'ın yaptırdığı mektepte muallimlik yapmış olan Manisalı Ahmed el-Hüseynî, Tarîkat-ı Muhammediyye'nin Tashihû'l-i'tikâd faslını tercüme ve şerhetmiştir. Bir nüshası Bayazıt Devlet Ktb. nr. 2836'dadır.

34- Edirne müftüsü Mehmed Fevzi Efendi tarafından 1292/1875 yılında Kadı Iyâd'ın Şifâ'sı ile Tarîkat-ı Muhammediyyenin munzam bir hulâsası meydana getirilmiş ve şerhedilerek Şeyh Yahya Matbaasında tabedilmiştir.

35- Celal Yıldırım'ın tercümesi ise 1969'da yayınlanmıştır. [458]

2- Risâletün fi'z-Zikr bi'l-lisân:

Müellif bu risâlede, zikr-i hafîyi müdâfaa ediyor ve şöyle diyor: "Bil ki dil ile yapılan zikir, bir kaç kısımdır. Bir kısım vardır ki, onda cehir sünnettir. Cehr'den murad , sâdece sesin yükseltilmesidir. Buna raks ve devran gibi, uzuvları hareket ettirme dâhil değildir. Zira o ikisi haramdır. Ebu'l-Berakât, en-Nâfî'nin şerhi olan el-Menâfî'de dedi ki: "Bil ki tegannî, bütün dinlerde haramdır." (...) Buna göre, bu zamanda cuma namazına hazır olan çok az kimse, kebire irtikâbından kurtulmaktadır. Zira hatib ve kârîlerin çoğunun hutbe ve okuyuşlarının tegannisiz

455- İslâm Âlimleri Ansiklopedisi (Türkiye Gazetesi Yayınları), XVI, 299.
456- Keşf, II, 1111; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 69; Mehmed Sofuoğlu, a.g.e., s. 20
457- OM, I, 36.
458- Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 69.

oluşu çok azdır. Aksine hutbede şiir ve gazel okur gibi davranıyorlar. O kadar ki, nağme ve takti'lerin çokluğundan, söyledikleri ve okudukları hemen hemen anlaşılmıyor." [459]

Müellif daha sonra risâleyi te'lifinin sebebini şöyle açıklıyor: "Bu risâleyi yazmaktan umulan, iz'an ve dindarlığı olan kardeşlerin onu mütâlea edip, gerçek durumu öğrenerek, bu işleri inkâr etmeleri, İslâm yurdunda ve bir çok yerlerde çok yaygın olmasına aldanmamalıdır. Çünkü, bu zaman, İslâm'ın sonlarındandır..." [460]

Bu risâlenin bir yazma nüshası, Sül. Ktb. Hasan Hüsnü Paşa 771 (24 b - 29 a)'dadır. [461]

3- Mihakkü'l-mutasavvıfîn ve'l-müntesibîn:

"... Bu risâle, kendilerini meşayıh ve evliyadan selef-i sâlihînin üzerinde bulunduğu Hak Yol'a nisbet edenlerin ve mutasavvıfların mihenk taşıdır." [462]

Bir yazma nüshası Hacı Selim Ağa 127 (40 b - 41 b)'de olan bu risâle, [463] Gümülcineli Ahmed Sünbül [464] ve 1145/1732-3'de Ali isimli bir şahıs tarafından şerhedilmiştir. [465]

4- Makâmât :

Müellif bu eserinde, erbâb-ı tahkîkın ihtiyar ettiği, şerîat, tarîkat, ma'rifet ve hakîkat mertebelerinden bahsediyor ve özetle şöyle diyor: "... Bu mertebelerin hepsi, ancak şerîatle tamam olur... Bu dört mertebe kırk makamdır. Zira kul bu makamları katetmeden Allah'a vasıl olamaz. Bu makamların onu, şerîatte, onu tarîkatte, onu ma'rifette ve onu da hakikattedir..." [466]

459- Birgivî, Risâle fi'z-zikr, Sül. Ktb. H. Hüsnü 771, 26 b - 27 a.
460- Birgivî, a.g.e., 27 b - 29 a.
461- BB, s. 59; Emrullah Yüksel, a.g.e., s.56.
462- Birgivî, Mihekkü'l-mutasavvıfîn, Hacı Selim Ağa, 1271, 40 b.
463- BB, s. 59; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 56.
464- Bir nüshası, Sül. Ktb. Hacı Mahmud 2503'de 15 yaprak.
465- Bir nüshası, Sül. Ktb. Reşit Efendi, 1025 (173 b - 191 b).
466- Birgivî, Makâmat, Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, III, s. 79-80.

Risâlenin yazması : Sül. Ktb. Kasîdecizâde Süleyman Sırrı 111 (s. 79-89). [467]

VI - KELÂMÎ ESERLERİ

1- Tuhfetu'l-müsterşidîn fî beyâni'l-mezâhibi ve fırakı'l-müslimîn:

Birgivî'ye nisbet edilen ve Ehl-i sünnet ve sapık mezheblerle ilgili bir risâledir. İki nüshası: 1- Sül. Ktb. Damat İbrahim paşa 297 (377 b - 384 a). 2- Tunus Millî Ktb. 991 (1 b - 6 a) [468] İstinsah tarihi kaydedilememiştir.

2- Dâmiğatu'l-mübtediîn ve kâşifetü butlâni'l-mülhidîn:

Birgivî'ye izâfe edilen [469] bu isimdeki eserin nüshasını göremedik.

VII - METODOLOJİ ESERİ

Risâletü'l-münâzara da denilen [470] bu risâle, **Âdâb-ı Birgivî** yahut Risâletü'l-âdâb diye meşhur olmuştur.

Mantıkî münâkaşa metodu üzerine küçük bir eserdir. [471]

İstanbul'da 1281/1864'de, diğer bazı risâlelerle birlikte tab'edilmiş olan risâlenin yazma nüshaları da mevcuttur. [472]

Bir çok kimse tarafından şerhedilmiştir ki, tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

1- Mar'aşî Mehmed Efendi'nin **Keşfü's-savâb alâ risâletin**

467- BB, s. 59; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 56.
468- BB, s. 90; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 61.
469- Bağdâdî, Hediyyetu'l-ârifîn, II, 252; aynı mlf. Îdâhu'l-meknûn, I, 442; Fihristu'l-kütübi'l-arabiyye, II, 21.
470- Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 61.
471- Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 61.
472- BB. s. 91; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 61.

li'l-Birgivî mine'l-âdâb adlı şerhi. [473]

2- Muhammed Emîn b. Muhammed el-Üsküdârî (ö. 1187/1773-74)'nin şerhi. Bir nüshası Sül. Ktb. Hacı Mahmud Efendi ks. nr. 6184'dedir.

3- Muhammed b. Abdullah b. Muhammed es-Sıddîkî'nin şerhinin 1164/1750-51 istinsahlı bir nüshası Sül. Ktb. Lâleli ks. nr. 2983 (1 b - 19 a)'dadır.

4- Cârullah Veliyyüddin Efendi (ö.1151/1738-39)'nin eş-Şerhu's-sağîr, eş-Şerhu'l-mütevassıt ve eş-Şerhul'kebîr adını verdiği üç ayrı şerhi'nin nüshaları, Sül. Ktb.'de Cârullah Veliyyüddîn ks. nr. 1867'de mevcuttur.

5- Kazâbâdî Ahmed b. Muhammed (1163/1749-50)'in şerhinin nüshası Sül. Ktb. Fatih nr. 4716 (14 b - 24 b)'de mevcut olduğu gibi, ayrıca bu şerhe Kadı Muhammed el-Kefevî (1174/1760-61)'de bir hâşiye yazmıştır. [474]

6- Kırşehir'li Muhammed b. Veli b. Resul (1165/1751-52)'nin şerhi. [475]

7- Nisâri Ali Efendi (v. 1110/1698)'nin torunu Mehmed Efendi (ö. 1170/1756)'nin şerhi. [476]

8- İsmâil b. es-Seyyîd Murad el-Uşâkî [477] nin şerhi.

9- 1285/1868-69'da Alaşehir'de irtihal eden Akşehir'li Ali b. Osman Efendi'nin şerhi. [478]

VIII- BİYOGRAFİK ESERİ

İşrâku't-tarîh :

473- Bursalı M. Tahir, Aydın vilâyetine mensub meşâyıh, ulemâ.. s. 108.
474- Bağdâdî, Îdâhu'l-meknûn, I, 2.
475- OM, II, 237; Bağdâdî, Îdâhu'l-meknûn, I, 2.
476- OM, II, 45.
477- Bağdâdî, Îdâhu'l-meknûn, I, 2.
478- OM, II, 284.

Birgivî eserine bu ismi vermiştir. [479] Ancak eser, İşrak ve's-Siyer diye de anılmıştır. [480] Eserde meşhur peygamberlerden, aşere-i mübeşşerenin menâkıbından ve neseblerinin Peygamber (s.a.v.)'in dedelerine ulaştığından, ehl-i beytten ve diğer sahâbeden, mezheb imamlarından ve hadîs ilmiyle iştigal edenlerin hatâya düşmemeleri için bir yardım olmak üzere, hadîs imamlarından bahsediliyor. [481]

Eserin, tesbît edilebilen tek nüshası Sül. Ktb. Aşir Efendi nr. 436 (113 - 169 a)'dadır. [482]

IX - SİYÂSİ ESERİ

Zühru'l-mulûk :

Küçük bir risâle olup, üç bölümden müteşekkildir:

a) Âdil sultanın medhi, b) Zâlim sultanın zemmi, c) Sultanlara öğütler.

Biri Sül. Ktb. Çelebi Abdullah 397 (46 b - 51 a)'da olmak üzere, Süleymaniye Kütüphanesinde birkaç nüshası vardır. [483]

X - ASTRONOMİ ESERİ

Ayın Gurresini [484] Bildiren Risâle :

Ay ve günler için çizilmiş özel bir cetvel yardımıyla, bir ayın ilk gününün hangi güne rastladığını tesbit imkânını veren

479- Birgivî, İşrâku't-tarîh, Sül. ktb. Aşir Efendi, 436, 114 a.
480- BB, s. 90; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 60.
481- Birgivî, a.g.e., 113 b - 115 b.
482- BB, s. 90; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 60.
483- BB, s. 90; Emrullah Yüksel, a.g.e.. s. 61.
484- GURRE(Ast.) Arabî ayın birinci günü yerinde kullanılan bir tâbirdir. Gurre; Arapça aklık, parlaklık demektir. Ay ilkin nûrânî şekilde görülmeğe başladığı için, bu tâbir meydana gelmiştir.... (M. Zeki Pakalın, a.g.e., I, 682.)

bir cetveli bulunan bir risâledir.

Tesbit edilen iki nüshasından biri özel kitaplarımız arasında, diğeri ise Sül. Ktb. Antalya-Tekelioğlu nr. 88'dedir.

XI - ARAB DİLİNE DÂİR ESERLERİ[485]

a) Sarf :

1 - İm'ânü'l-enzâr,

2- Risâletün fi's-sarf,

3- Kifâyetü'l-mübtedî,

4- el-Emsiletü'l-fadliyye,

5- Şerhu'l-Emsileti'l-fadliyye

6- Hâşiye ale'l-Fadliyye.

b) Nahiv :

1- Ta'lîkât ale'l-Fevâidi'd-dıyâiyye,

2- İmtihânü'l-ezkiyâ,

3- Ta'lîkat ale'l-İmtihan,

4 - Avâmil,

5- İzhâru'l-esrâr

Bu arada, diğer müellifler hakkında da söz konusu olduğu gibi, bazı eserler kendisinin olmadığı halde, ona izâfe edilmiştir. Bu yanlışlık, müstensihler tarafından yapıldığı gibi, mütercimler tarafından da tekrarlanmıştır. Bu türlü yanlışların tekrarlanmaması bakımından, Birgivî'ye izâfe edildiği halde ona ait olmadığını tesbit edebildiğimiz eserleri burada zikretmeyi uygun bulduk:

es-Sıhâhu'l-a'cemiyye :

485- Üçüncü bölümde Birgivî'nin Arab Diline dâir eserleri genişçe tedkik edileceği için, burada yalnızca isimleri zikredilmekle iktifâ edilmiştir.

Bu eserin Birgili'nin olmadığı, Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası'nda zikredilmiştir. [486]

ed-Dürretü'l-mültekâte :

Birgivî'ye nisbet edilen [487] bu eserin mukaddimesinde müellifin ismi olarak Muhammed b. Pîr Ali el-Birgivî yazılmışsa da sonunda Muhammed b. Muhammed şeklinde kaydedilmiştir. Öte yandan Bostanzâde Mehmed (v. 1006/1597) ve Bahâî Efendi (1064/1653) gibi Şeyhu'l-İslâmların fetvâlarını da ihtivâ etmesi, ayrıca eserde tercümesi verilen fetvâların Birgivî'nin vefatından sonra yazılmış olan el-Fetâva'l-Hindiyyeden alınması eserin Birgivî'ye ait olmadığının tanığıdır.

Ravdâtü'l-cennât :

Bu eser, üç ayrı şahıs tarafından Birgivî'ye izâfe edilerek tercüme ve tab'edilmiştir. [488] Aslında eser, Bosna'lı Hasan Kâfî Akhisârî (ö. 1025/1615)'nindir. [489]

Râhatü's-sâlihîn ve savâıku'l-münâfikîn :

İmam Birgivî'ye izâfe edilen [490] bu eser de onun te'lifi değildir. Zira eserdeki şu ifâde, bunun kesin delîlidir. "Delîlin gereği, dört yerde, yani rükûda, secdede, kavmede ve celsede hareketsiz ve kararlı durmanın vâcib olmasıdır. Bunların hepsinin vâcib olduğu hükmü, muhakkık İbnü'l-Hümâm, talebesi Emîr Hâc, el-Bahr yazarı İbnü'n-Nüceym, Şeyh Ekmelüddîn, Molla Miskîn, İhtiyârât müellifi, İmam es-Sadr, İmam Zâhîdî, İbnu Melek, İmam Mutarrizî, Şerhu'l-Hocendî, İbrâhîm el-Halebî ve

486- BB, s. 2.

487- BB, s. 13; E. Yüksel, a.g.e., s. 66.

488- Bağdadlı, Hediyyetü'l-ârîfin, II, 252; OM, I, 254; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, II, 651; Abdullah Develioğlu, a.g.e., s. 107; Mehmed Emre, Cennet Bahçeleri...., s. 16.

489- Hasan Kâfî Akhisârî, Ravdâtü'l-cennât, Sül. Ktb., Hasan Hüsnü ks. nr. 1175, vr. 1 b; OM, I, 277; Kasım Dobraca, Gazî Hüsrev Begova Biblioteka u Sarajevu Katalog Arapskıh, Turkskıh ı Perzjskıh Rukopısa, I, 74, 484.

490- Fihristü kütübi'l-arabiyyeti'l-mahfûzati bi'l-Kütübhâneti'l-hıdîviyye, VIII, 127; Brockelman, GAL, Suppl., II, 655; E. Yüksel, a.g.e., s. 55.

Muaddilü's-salât sâhibi Takıyyüddîn Muhammed'in tercîhidir". [491] Keşfu'z-zunûn'da Muaddilu's-salât isminde tek bir eserden bahsedilmektedir ki, o da İmam Birgivî'nindir. [492] Takıyyüddin, Şemsüddîn, Muhyiddin gibi ifâdeler ise, onu medih için söylenmiş sözlerdir. Ayrıca eserin başka bir yerinde yazar, kendisinin **Terğîbü's-sâlihîn** ve **Terhîbü'l-fâsikîn** ve **Düreru'l ğavvas fî ulûmi'l-havâs** isimli iki risâlesinden bahsetmektedir [493] ki, Birgivî'nin eserleri arasında bu isimler geçmez.

Diğer taraftan, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa (Eyüp) ks. nr. 81'deki nüshada eser, Ahmad el-Husûnî (ö. 1003/1594-95)'ye ait gösterilmiş ve ayrıca te'lif tarihi de 1003/1594-95 olarak zikredilmiştir [494] ki, Birgivî'nin vefatından çok sonradır.

Risâletü nevâfili'l-İbâdât :

Bu risâle de Birgivî'nin eserleri arasında sayılıyorsa da [495] esâsen risâle, Birgivî'nin talebelerinden olan ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'ye de bir şerh yazmış bulunan Hocazâde Abdünnasîr (ö. 990/1582) tarafından, İmam Birgivî'nin, bir gün bir gecede yaptığı nâfile ibâdetleri ve okuduğu duâları anlatmak için kaleme alınmıştır. [496] Bu sebeple risâle, Evrâd-ı Birgivî ve Duânâme-i Birgivî adlariyle de tanınmıştır. [497]

Meslekü'l-İ'tidâl ilâ fehmi âyeti halki'l-âmâl :

Birgivî'ye izâfe edilen [498] bu eser de ona ait değildir. [499]

491- Râhatü's-sâlihîn, Sül. Ktb. Lâleli ks. nr. 1365, vr. 33 b - 34 a.
492- Kâtib Çelebi, Keşf, II, 1737.
493- Râhatü's-sâlihîn, Lâleli, nr. 1365, vr. 71 b.
494- Bağdadlı, Îdâhu'l-meknûn, I, 546.
495- BB, s. 39; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 52.
496- Kuşadalı Ahmed, Tercüme-i Evrâd-ı Birgiviyye, Sül. Ktb. Düğümlü Baba, nr. 449, vr. 148 a.
497- Kuşadalı Ahmed, a.g.e., Sül. Ktb. Yazma Bağışlar, 1269 (232 a - 233 a).
498- Sâlim Abdurrezzâk Ahmed, Fihrisu mahtûtâtı Mektebeti'l-Evkâf fi'l-Mavsıl, VIII, 188.
499- Bağdâdî, Îdâhu'l-meknûn, II, 479.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI MEDRESELERİNDE ARAB DİLİNİN TEDRİSATINDAKİ YERİ

I - BİRGİVÎ'DEN ÖNCE ARAB DİLİNE DÂİR YAZILAN ESERLERE TOPLU BİR BAKIŞ

Sâmî diller grubundan olan [500] ve önceleri yalnızca Arab yarımadasında konuşulan Arab Dili, Kur'an gibi bir tâcı giyince, artık bütün bir cihan'ın ilgi duyduğu dil hâline geldi. İslâm'a giren milletler, yeni dinlerinin dilini öğrenmek ihtiyac ve zarûretini hissettiler. Bu durum, önceleri tabiî olarak konuşulan[501] Arabçayı, yabancı unsurların karışması yüzünden, bozulmak ve asâletini kaybetmek tehlikesi ile karşı karşıya koyuyordu. Böylece, Kur'an ve hadîs'in lahn denilen gramer

500- Abdurrahman Fehmi, Medresetü'l-arab s. 18; Mehmed Fehmi, Târîh-i edebiyât-ı arabiyye, s. 79.

501- İslâm - Türk Ansiklopedisi, I, 22; Hadîce el-Hadîsî, Ebû Hayyân en-nahvî, s. 265.

hatâlarından korunması ve Arabça bilmeyenlere yol gösterecek şekilde dil kanûnlarının tesbit edilmesi ihtiyâcı ortaya çıktı. [502]

İşte bu ihtiyaca ilk cevab veren, Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 79/688-89) oldu. Değişik rivâyetler bulunmakla beraber, Ebu'l-Esved'e dil meselesi ile uğraşmak husûsunda ilk teşvîkin Hz. Ali (r.a.) tarafından vâkî olduğu rivâyet edilir. Hz. Ali Ebu'l-Esved'e nahvin temel prensiplerini öğretir ve kelâmın üç kısma ayrılmasını izâh ve telkîn eder: İsim, fiil ve harf.

Aynı zamanda tâbiîn'in ileri gelenlerinden ve zamanın fakîh, muhaddis ve şairlerinden olan Ebu'l Esved ed-Düelî, karşılaştığı çeşitli gramer hatâları karşısında, dil meseleleri ile ilgilenmenin zarûretini bizzat hiseder ve nahivle ilgili çalışmalarına başlar. Böylelikle Basra dil mektebinin de temeli atılmış olur. [503]

Biz burada Basra dil ekolüne mensup olanların, bu ekole rekâbet tarzında doğan ve gelişen Kûfiyyûn'un ve daha sonrakilerin meşhurlarını ve Arab Diliyle ilgili önemli eserlerini zikretmekle iktifâ edeceğiz.

Basra Dil Mektebinin Meşhurları :

Nahvin bânii ve Basra dil mektebinin kurucusu sayılan [504] Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin en meşhur talebeleri, Yahyâ b. Ya'mer ed-Devvânî ve Ambese b. Ma'dân'dır. Devrinin mühim âlimlerinden Ebû Amr b. el-Alâ el-Mâzinî (v. 154/771) ve Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî ise, Ambese b. Ma'dân'ın talebesidir. [505]

Ebü'l-Esved ve talebelerinin çalışmaları meçhulümüz olmaya devam etmekle beraber, Ebû Amr'ın talebesi olan ve nahvin ikinci kurucusu sayılan Îsâ b. Ömer es-Sakafî (194/811)'nin, za-

502- İlse Lichtenstadter, "Nahiv" (Bu madde Nihad M. Çetin tarafından genişletilerek ikmal edilmiştir). İA, IX, 34; Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 30-31, Mehmed Fehmi, a.g.e., s. 172 vd; Hadîce el-Hadîsî, a.g.e., 265; Ali Özek, Ez-Zemahşerî ve Arab Lügatçiliğindeki Yeri s. 80.

503- İlse Lichtenstadter, a.g.e., IX, 35-36; Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 30 - 34.

504- Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 33; İlse Lichtenstadter, a.g.e., IX, 36.

505- Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 34.

manımıza kadar müstakil olarak intikal edememiş olan Kitabu'l-câmi' ve Kitabu'l-mükemmel adındaki iki önemli eseri ile, nahiv olgunlaşmaya başlamıştır. [506]

Arab dilinde ilk lügat, Kitabu'l-Ayn'ı te'lif eden ve arûzun kâidelerini tesbit ettiği kabul olunan İmam el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (175/791), Îsâ b. Ömer es-Sakâfî'nin talebelerindendir. [507]

Nahiv tedkîkinde fevkalâde himmeti görülenlerden biri de Kitabü'l-lügat ve Kitabü'l-emsâl'in müellifi, Yûnus b. Habîb (183/799-800)'dir. [508]

Nahv'i devrin meşhur âlimlerinden ve özellikle el-Halil b. Ahmed'den öğrenen Sîbeveyh (180/796)'in el-Kitab adındaki eseri, nahivciler arasında **Nahv'in Kur'anı** diye meşhur olmuştur. Ayrıca Sîbeveyh'in, bu eserinde Îsâ b. Ömer es-Sakâfî'nin Kitabu'l-câmi'ini esas aldığı da bilinmektedir. [509]

Arab nahvinin meselelerini bir araya getiren ve bu sahada zamanımıza kadar gelebilen en eski te'lif olan el-Kitâb'a, ulemâ önem vermiş ve birçok şerhler yazmışlardır. Bu şerhlerden bir kısmı şunlardır:

Ebû Saîd Sîyrâfî (368/978)'nin şerhi, Ali b. Îsâ er-Rummânî (384/994-95)'nin şerhi. Ebû Nasr Hârûn b. Mûsa (401/1010-11)'nın Şerhu Uyûn-ı Kitâbı Sibeveyh'i, Yûsuf b. Süleyman eş-Şentemerî (476/1083-84)'nin Tahsîlü'z-zeheb'i, Cârullah ez-Zemahşerî (538/1143-44)'nin şerhi. Ebu'l-Feth Kâsım b. Ali el-Batalyûsî es-Saffâr (v. 630/1232 den sonra)'ın şerhi ve Ebû Hayyan en-Nahvî el-Endelûsî (v. 745/1344-45)'in şerhi. [510]

506- İlse Lichtenstadter, a.g.e., IX, 36; Hadîce el-Hadîsî, a.g.e., s. 271.
507- Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 34; Ahmed Emin, Duha'l-İslâm, II, 290.
508- Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 35; Ahmed Emin, a.g.e., II, 284.
509- Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 36 - 37; Ahmed Emin, a.g.e., II, 291; Hadîce el-Hadîsî, a.g.e., s. 271; Târık el-Cennâbî, İbnu'l-Hâcib en-nahvî s. 120; İA, IX, 36-37.
510- Hadîce el-Hadîsî, a.g.e., s. 272-3.

Sibeveyh'in meşhur talebesi, Ahfeş-i Evsat diye meşhur olan ve Kitabu'l-mekâyîs fi'n-nahv ve Kitabu'l-iştikak'ın müellifi bulunan Ebu'l-Hasan Saîd b. Mes'ade (215/830-31)'dir.

Ebû Ubeyde (209/824-25), cahiliyyeye dâir bilgilerimizin çoğunu kendisine borçlu olduğumuz el-Esmaî (216/831), Müerric b. Amr es-Seddûsî (195/810-11), Ebû Amr el-Yezîdî, önceleri nahiv içinde münderic olan sarfı, ilk defa ayrıca tedvin eden ve İlelü'n-nahv ve et-Tasrif kitaplarının yazarı Ebû Osman Bekr b. Osman el-Mâzinî (246/860-61), Ebû Hatim es-Sicistânî (255/868-69), er-Raddü ale's-Sibeveyh ve el-Kâmil'in yazarı Ebu'l-Abbâs el-Müberred el-Ezdî (285/898). Kitabu'l-muhtasar fi'n-nahv ve Kitabu'l-iştikak'ın yazarı olan ve Zeccâc-ı Nahvî diye tanınan Ebû İshak İbrahim b. Muhammed ez-Zeccâc (316/928-29), Kitabu'l-usûl fi'n-nahv ve Kitabu'l-mûcez müellifi Ebû Bekr b. es-Serrâc ve diğerleri Basra mektebine mensup dilcilerden bazılarıdır. [511]

Kûfe Mektebinin ileri gelenleri :

Kûfiyyûn denilen dil bilginleri, bir çok meselelerde Basriyyûn'a muhâlefet ederek, yeni bir ekol kurmuşlardır. Ancak, Basralıların gramer prensiplerinde, Kûfelilerden daha titiz davrandıkları bilinmektedir.

Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah b. Ebî Saîd el-Enbârî (ö. 557/1161)'nin "el-İnsâf fî mesâili'l-hılâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn" adlı eseri, bu iki mekteb arasındaki münâkaşa ve ihtilafları derli toplu bir şekilde anlatır. [512]

Kûfe mektebine mensup olanlar arasında ise, bu dil mektebinin kurucusu olarak bilinen er-Ruâsî (187/803), onun talebelerinden ve aynı zamanda nahiv, lügât ve kırâatte imam olan,

---

511- Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 37-42; İA, IX, 37; Taşköprülüzâde, Mevdûâtü'l-ulûm, I, 192-212.

512- Abdurrahman Fehmi, a.g.e. s. 42; İA, IX, 37; Hadîce el-Hadîsî, a.g.e, s. 298-9.

Kitabu'l-meşâdir ve Kitabu'l-hurûf'u te'lif etmiş bulunan el-Kisâî (159/775), Kisâî'nin talebelerinden olan, Kitabu'l-hudûd ve diğer eserlerinin müellifi el-Ferrâ' (208/823) ve Kûfiyyûn'un lügatte en meşhurlarından el-Mufaddal ed-Dabbî (170/786) gibi âlimler vardır. [513]

Hicrî, III. asırdan itibaren, hükûmet merkezi gibi, ilim merkezi de Bağdad'a taşındı. Bundan sonra Basra ve Kûfe mekteplerinden ayrı olarak, herbirinin özellikleri ve temsil edici âlimleri bulunan Bağdad, Mısır ve Endülüs ekolleri ortaya çıktı. [514]

Şimdi de, İmam Birgivî'nin zamanına kadar, Arab sarf ve nahvine dâir yazılmış olan; İslâm dünyasının çeşitli yörelerinde rağbet gören ve Arabça öğretiminde tedris edilmek sûretiyle şöhret kazanmış bulunan eserlerden kısaca söz etmemiz uygun olacaktır. Zira böylece Birgivî'nin Arab gramerine dâir çalışmalarını daha iyi tanımış ve tesbit etmiş olacağız.

a) Nahve Dair Olanlar :

Şüphesiz ki İslâm dünyasında Kur'an ve Hadis ilimlerine paralel olarak, gramer ve lügat çalışmaları da hızla gelişmiştir. Daha çok dinî gayeyle, insanların Arabçayı öğrenmek husûsunda gösterdikleri rağbet yüzünden nahiv âlimlerinin çoğu, muhtasar gramer kitapları te'lif etmeye başladılar. Hicri dördüncü asırdan itibaren bu durum kaçınılmaz olmuştu. Nahivciler, nahvin dağınık haldeki meselelerini topluyor, bablara ayrılmış düzenli eserler meydana getiriyorlardı. Bu muhtasar nahiv metinlerinin çoğunun, umûmiyetle, ya tedrîs esnasında talebelere muhtaç oldukları gramer müfredatını derli toplu verebilmek, ya da bir devlet adamının mükâfatına nâil olmak düşüncesiyle

513- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 193-195, 209-210; Ahmed Emin, a.g.e. II, 284 v.dd.; Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 42-45; İA, IX, 37; Hadîce el-Hadîsî, a.g.e., 298.

514- Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 48 v.dd; İA, IX, 37, 87; Hadîce el-Hadîsî, a.g.e., s. 304 v.dd. 313 v. dd.

te'lif edildiği görülmektedir. Büyük bir ihtimalle, bu çeşit bir mükâfat elde etmek için, ilk olarak bir nahiv kitabını, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ (227/841-42) meydana getirmiştir. Nitekim Ferrâ **"el-Hudûd"** adındaki eserini, Halife Me'mun (ö. 218/833)'un nahvin esaslarını toplayan bir kitap yazılması ile ilgili isteği üzerine yazmıştır. Daha sonra Ebû Ali el-Fârisî (377/987-88)'de **"el-Îdâh"** ve **"et-Tekmile"** adlarındaki kitaplarını Büveyh (Bûye) Oğullarından Adûdu'd-devle'ye takdîm etmişti.[515]

Bundan sonra bu tarzda muhtasar metinlerin te'lîfi devam etti. Bunlardan bir kısmı son derece îcâz ile yazılıyordu. İbnü Cinnî (397/1006-7)'nin **"el-Lüma"**ı gibi, bazıları ise, nisbeten açık ve düzgündü. Bu sebeble, müteahhirînden bir çok kimseler, bu muhtasar metinlere şerh ve hâşiyeler yazdılar. O kadar ki, hicri altıncı asır sonlarında bu tür şerh ve hâşiyecilik, İslâm âlemindeki nahiv araştırmalarını gölgede bırakır hale gelmişti.

Nihâyet nahivde öğretim esâsına dayanan üslûb ortaya çıktı. Bu uslûbu benimseyen nahivciler, önce muhtasar metinler ve manzûmeler meydana getiriyorlar, sonra da, ya bizzat kendileri veyâ başka âlimler, bunlara şerh ve tâlîkât yazıyordu.[516] Bu çalışmaların gâyesi Arabçayı daha kolay öğretmekdi.

Nahivde, en yaygın, ilk muhtasar eser, **"Esrârü'l-Belâğa"** müellifi Abdülkâhir el-Cürcânî (474/1081)'nin **"el-Avamili'l-mie"** sidir. Arab gramerinde yüz âmili misalleriyle gösteren bu muhtasar metin, bu sâhada çok okunan eserlerindendir. İstanbul Kütüphanelerinde bir çok yazmalarına rastlandığı gibi, üzerine şerhler yazılmış, ayrıca metnin tab'ı da yapılmıştır.

"Kütüb-i mebsûtadan" sayılan Zemahşerî (538/1143)'nin **"el-Mufassal"**ı da, çok okunan ve kendisinden sonra yazılan gramer kitaplarına kaynak teşkil eden eserlerdendir. **"el-Mufassal"**a bizzât müellif Zemahşerî, **Şerhu badı müşkilâti'l-Mu-**

515- Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 55; Taşköprîzâde, a.g.e., I, 204.
516- Târık, Cennâbî, a.g.e, s. 15-16.

fassal adıyla bir şerh yazdığı gibi, [517] en geniş şerhini de zamânında Arab gramerinin otoritelerinden sayılan ve İbn-i Yaîş diye meşhur olan Yaîş b. Ali b. Yaîş (643/1245) yazmıştır. el-Mufassal'ın başka şerhleri de vardır. [518]

Deniyor ki; muhtasar nahiv kitaplarının en meşhuru, İbnu'l-Hâcib (646/1248-49)'in "el-Kâfiye"sidir. Bu kitap İslâm dünyâsının daha çok şark kesiminde şöhret kazanmıştır. Batı kesiminde tanınması ise, son asırlara rastlar. Kâfiye'ye yazılan şerhlerin, tesbit edilebilenlerinin sayısı yetmişbir'dir. [519]

Bu şerhlerin en meşhur ve en önemli olanları: eş-Şeyh Radıyyüddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî (686/1287-88), es-Seyyid Rükneddin Hasan b. Mahmûd el-Esterâbâdî (817/1414-15), Celâleddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Gucduvânî (720/1320-21), Hubeysî (894/1488-89), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (816/1413-14), Molla Câmî diye meşhur olan Abdurrahman b. Ahmed (898/1492-93), İsâmeddîn el-Isferâyînî (943/1535-37)'nin yazdığı şerhlerdir. [520]

Diğer bir muhtasar da, Muhammed b. Muhammed Tâcüddîn el-İsferâyînî'nin Lübabü'l-î'râb'ıdır. Bunun da bir çok şerhleri vardır. [521]

İbnü Mu'tî (628/1230-31) ile İbnu Mâlik (672/1273-74)'in manzûm Elfiyye'leri de, meşhur gramer kitaplarındandır. Her birinin de bir çok şerhleri vardır. İbnu Mâlik'in Elfiyye'sine Musannifekoğlu Bedreddin (672/1273-74), İbnu Akîl (769/1367-68) ve İbnu Câbir (789/1387)'in yazdığı şerhler de meşhurdur. [522]

517- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 225, 550; Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 55.
518- Taşköprîzâde, a.g.e., II, 226.
519- Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 57.
520- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 213-6; Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 57; Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 58-61.
521- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 216-7.
522- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 223-5; Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 55.

İmam Mutarrizî (610/1213)'nin **el-Misbâh'ı** da meşhur nahiv kitaplarından sayılmaktadır. Bu kitabın en faydalı şerhleri ise, Muhammed b. Muhammed Tâcüddîn İsferâyînî ve Musannifekoğlu (672/1273-74) tarafından yazılmıştır. [523]

İbnu Âcurrûm (723/1323-24)'ün **el-Ecrûmiye**'si Atlas Okyanusundan Fırat nerhine kadar olan bölgelerde çok rağbet görmüş, hâlâ da görmektedir. İsimlerin, fiillerin tasrifleri ve i'rab üzerine çok muhtasar fikirler ihtivâ eden bu eser, medreselerde ezberlendiği gibi, Avrupa ve İslâm âleminde bunun pek çok baskıları yapılmıştır. [524]

Meşhur İbn-i Haldûn (808/1406)'un Sibeveyh'den daha üstün diye tanıttığı İbn-ü Hişâm (761/1359)'ın, **Kavâidü'l-Î'râb, Katru'n-nedâ, Şüzûrü'z-zeheb ve Muğni'l-lebîb an Kütübi'l-eârib** adlarındaki eserleri, çok okunan ve üzerine şerhler yazılan eserlerdendir. Özellikle sonuncusu, değerli bir nahiv kitabı olup, müellifin sağlığında meşhur olmuştur. [525]

b) Sarfa Dair Olanlar:

İlk devir dil âlimleri, lügat, nahiv ve sarf konularını birbirinden ayırmıyorlar, lisaniyâtı ilmu'l-arabiyye adı altında bir bâb içinde mütâlea ediyorlardı. Ancak el-Kitâb'ının ikinci kısmını sarf meselelerine ayıran Sîbeveyh (180/796), bu mevzûların nahivden ayrı bir bâb teşkil ettiğini hissetmiş olmalıdır. [526]

Şüphesiz ki sarfı nahivden ayırarak, sarfa dâir müstakil ilk eseri yazan, Basra mektebi mensuplarından Ebû Osman el-Mâzinî (248/862-63)'dir. [527] Mâzinî'nin et-Tasrîf adındaki eseri, zamanımıza kadar gelmiş ve sarfa dair mevzulara hasredilmiş

523- Taşköprîzâde, a.g.e, I, 216-223; Ilse Lichtenstadter, "Mutarrizî maddesi", İA, VIII, 748.

524- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 227-8.

525- Moh. Ben Cheneb, "İbn Âcurrûm" maddesi, İA, V/2, 696.

526- Sîbeveyh, el-Kitâb, II, 2 - 8; Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 74.

527- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 172-4; Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 57; Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 74.

ilk müstakil sarf kitabıdır.

Osman b. Cinnî (392/1001-2), Mâzinî'nin et-Tasrîf'ini "el-Münsıf" adıyla şerhetmiştir. İbni Cinnî et-Tasrîfü'l-mülûkî adıyla başka bir sarf kitabı daha yazmıştır. Daha sonra gelen âlimlerin bir kısmı, bunlara uyarak, sarf ve nahvi ayrı ayrı tedvin etmişler; bir kısmı da eski tarza dönerek sarf mevzularını, eserlerinin ayrı bir kısmı şeklinde de olsa, nahiv mevzularıyle bir kitap içinde te'lif etmişlerdir. [528] Nitekim Zemahşerî (538/1143)'nin el-Mufassal'ı, sarf ve nahiv bahislerini ihtiva etmektedir. [529]

Sarfa dâir, daha sonraki meşhur eserler ise şunlardır:

İbnu Usfûr (669/1270-71)'un el-Mütemetta'ı, İbnu Mâlik (672/1273-74)'in Darûriyyü't-tasrîf'i ve bu eserine Ta'rîf adıyla yazdığı şerhi, İbnu'l-Hâcib (646/1248-49)'in eş-Şâfiye'si, Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen (686/1287-88) ve İmam Çarperdî (746(1545-46)'nin eş-Şâfiye'ye yazdığı şerhler, müellifi meçhul Binâü'l-ef'âl, İmam Birgivî'nin, İmam Ebû Hanîfe (150/767)'ye izâfe ettiği Maksûd, İzzüddîn ez-Zencânî (v. 654 /1256 dan sonra)nin muhtasar Tasrîfu izzî'si, bu muhtasara Teftazânî ve Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413-14)'nin yazdığı şerhler ve Ahmed b. Ali Mes'ûd'un yazdığı Merâhu'l-ervâh'dır. [530]

II- BİRGİVÎ'NİN ARAB DİLİNE DÂİR ESERLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Şüphesiz ki İmam Birgivî, Arab gramerine dâir eser yazan

528- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 172-4; Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 57; Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 74.

529- Zemahşerî, el-Mufassal, s. 1 - 8; Taşköprîzâde a.g.e. I, 181, 225.

530- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 177 - 181. Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 76; C.A. Storey, "Teftâzânî" maddesi, İA, XII/1, 118 - 9.

âlimler arasında, "**müteahhirîn**"dendir. [531] Dolayısıyla, O'nun zamanına kadar çeşitli dil ekollerinin prensipleri tesbît edilmiş ve bunlarla alâkalı olarak kitaplar te'lif edilmiş durumdaydı.

Acabâ İmam Birgivî, bu dil ekollerinden hangisini tercih etmişti?

Burada şu kadarını ifade edelim ki, Basralı dil âlimleri, kıyâsa önem verdiler; her işitilen rivâyete iltifat etmediler. Böylece lisâniyât geleneğine daha sâdık davranmış oldular. Kûfeliler ise, bu titizliği göstermiyor; gramer kaidelerine muhâlif bir beyit işitseler, Basriyyûn'un hilâfına, o beyti esas kabul ediyorlardı. [532] Ancak hicrî III. asırdan sonra kurulan Bağdad dil mektebinde, Basra ve Kûfe mekteblerinin fikir ayrılıkları, gittikçe zâil olmaya başlamıştı. [533]

İmam Birgivî'nin yetiştiği ve yaşadığı çevrede yaygın olan gramer kitaplarını [534] dikkate alırsak, onun Basriyyûn'un te'sîri altında olduğunu söyliyebiliriz. Bundan başka Birgivî, kendi eserlerinde [535] Zemahşerî (538/1143), İbnu'l-Hâcib (646/1248-49) ve Ebû Hayyân (745/1345) gibi müelliflerin eserlerini kaynak vermektedir ki, bu müelliflerin çoğunlukla Basra ekolünü tercih ettikleri bilinmektedir. [536] Ayrıca Beydâvî (691/1291-92)'nin, İbnu'l-Hâcib'in Kâfiye'sinde bazı değişiklikler yaparak meydana getirdiği **el-Lüb** adındaki muhtasarı, Birgivî'nin, talebelerine okutması [537] ve onu **İmtihânü'l-ezkiyâ** adıyle şerhetmiş olması da, müellifimizin bu husustaki tercîhini gösteren başka bir delildir.

Birgivî'nin Basralılara olan bu umûmî temâyülü yanında, Kûfelilerin görüşlerini de zikrettiği ve her iki mektebin görüşle-

531 - Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 49 - 57.
532- İA, IX, 37; Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 233.
533- İA, IX, 37.
534- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 180; Abdurrahman Fehmi, a.g.e., s. 57.
535- Birgivî, İm'ânü'l-enzâr, s. 63; aynı mlf., İmtihânü'l-ezkiyâ, s. 8, 9, 12, 19.
536- Hadîce el-Hadîsî, a.g.e., s. 285; Târık el-Cennâbî, a.g.e., s. 119-123.
537- Birgivî, İmtihan, s. 2, 90, 94.

rinden tenkîd ettiği hususların da bulunduğu görülmektedir. [538] Ayrıca müdekkik ve muhakkık bir zât olan İmam Birgivî, kaynaklardan aldığı bilgileri ve görüşleri sâdece nakletmekle kalmamakta; yerine göre tenkîd veya tasvîb şeklinde, kendi görüşünü de belirtmektedir. [539]

Şimdi İmam Birgivî'nin Arab gramerine dair yazmış olduğu eserleri teker teker inceleyelim:

A - SARF

1 - İm'ânü'l-enzâr :

a) Mahiyeti ve Nüshaları:

Müellifimizin, Ebû Hanife'ye izâfe ettiği ve Maksûd adındaki sarfa dâir meşhur eserin şerhidir. Kâtib Çelebi, bu eser için latîf bir şerhdir, dedikten sonra, bu eserde, Birgivî'nin, meseleleri iyice tetkîk ve tahkîk etmiş olduğunu söyler. [540]

Birgivî, "Bu eserin te'lîfini bitirmem, -yaşım yirmiüç olduğu halde- 952 senesinde vâkî olmuştur" diyor [541] ki, bu tarih Milâdî tarihle 1545'e tekâbül eder. Muhtemelen bu eser, Birgivî'nin bu sâhadaki ilk eseridir. Bir çok baskısından ilki 1253/1837'de, onüçüncü baskısı ise, İstanbul'da Ahmed Kâmil Matbaasında 1331/1912-13 yılında olmuştur.

İstanbul Kütüphanelerinde 22 kadar yazma nüshası da vardır. [542]

b) Özelliği :

İmam Birgivî'nin bu eserinde takib ettiği metod, genel olarak şerhettiği Maksûd kitabının metodudur. Ancak şerhte şu

538- Birgivî, İmtihan, s. 105-137.
539- Birgivî, İmtihan, s. 7, 9, 11, 85, 88 - 9, 90, 107, 113.
540- Keşf, II, 1806-1807.,
541- Birgivî, İm'ânü'l-enzâr, s. 151.
542- BB, s. 61-2; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 58.

özellikleri tesbit ettik:

1- Birgivî, yazdığı uzunca mukaddimede hamd, şükür ve senâ kelimeleri üzerinde genişçe durmuştur.

2- Metinden bir cümleyi (Kavlühû....) sözünü ekleyerek tekrar yazıyor ve onu açıklıyor.

3- Bazen kelimeleri teker teker açıklıyor.

4- Rubâî'ye mülhak bablardan bir de fa'nele bâbı bulunduğunu ve Maksud müellifinin onu zikretmediğini söylüyor. Ayrıca zelzele gibi kelimelerin de Kûfe'lilere aykırı olarak, Basralılara göre rubâî mücerred olduğunu söyler. [543]

5- Maksûd'un "sülâsî'nin mezîdi 14 babdır," ifadesini Birgivî "bil ki, sülâsî'nin mezîdi 28 babdır: 7'si **dahrece**'ye mülhaktır ki, musannıf zikretmiştir; 7'si de **tedahrace**'ye mülhaktır ki, onları musannıf zikretmemiştir; (.....) 2'si **ihranceme**'ye mülhaktır; 12'si de hiçbir şeye mülhak olmayanlardır. Rubâî'nin mezîdi ise 3'tür. Binaenaleyh fiillerin mecmûu 38 babdır." şeklinde açıklamaktadır. [544] Sarf'a dair bu ilk eserinde, babların sayısını 38 olarak gösteren Birgivî, daha sonra kaleme aldığı el-Emsiletü'l-fadliyye ve Kifâye'de de, bu sayıyı 41 olarak zikretmektedir ki, bu durum, müellifimizin Arab dili ile devamlı meşgul olduğunu, tedkîk ve tahkik içinde bulunduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

6- Birgivî, Maksûd'un gerekli gördüğü yerlerini açıklamış, bazı kısımlarını da şerhetmeden geçmiştir. [545]

7- Bu şerhde Birgivî'nin kuvvetli mantık bilgisinin te'siri görülür.

8- Bu şerhde Birgivî, kaynak olarak, Zemahşerî (538/1148)'nin el-Mufassal'ı, İbnu'l-Hâcib (646/1248-49)'in eş-Şâfiye'si, el-Mutarrizî (610/1213)'nin el-Muğrib'ini, Teftezânî

543- Birgivî, İm'ânü'l-enzâr, s. 22.
544- Birgivî, a.g.e., s. 23.
545- Birgivî, İm'ânu'l-enzâr, s. 63-91.

(791/1384)'nin -muhtemelen Izzî şerhini [546] kitapların ismini zikretmeden, Sibeveyh, Ahfeş (215/830-31) ve Kisâî (159/775)'yi ve isim tasrih etmeden mutavvelâtı gösterir. [547]

9- Birgivî, sülâsî mücerredden olan kelimelerin mimli masdar, ism-i zaman ve ism-i mekânları için mefılun ve mef'alun şeklinde iki ölçüsü olduğunu söyleyip açıklamada bulunduktan sonra, "bu kaideyi ezberle; zira, o diğer insanların kitaplarında mevcud değildir. Bu husus, ayakların kaydığı noktalardandır ve insanların çoğu onu zayi etmişlerdir." [548] diyerek, henüz 23 yaşında olmasına rağmen, bu konularda kendine güvenini ifâde ediyor.

10 - İm'ânu'l-enzâr'ın sonunda müellifimiz şöyle diyor: "Bu kitapta zikrettiğimiz, tevcih, ta'lil, tahkîk, i'tiraz, cevap ve suallerin çoğu, başka kimsenin görüşünü benimsemeksizin, kendi zihnimden neşet etmiştir." [549]

2- Risâletün fi's-Sarf :

Muhtevâ bakımından Binâ ve Maksûd adındaki meşhur sarf kitaplarının bir hülâsası mahiyetindedir. Ancak bu iki kitapta olmayan misaller ve değişik ibâreler vardır. Denilebilir ki, Birgivî'nin bu eseri, Kifâyetü'l-mübtedî adındaki kitabını te'lîf etmeden önceki bir denemesidir.

Risâlenin tesbît edilebilen tek nüshası Sül. Ktb. Hafid Efendi nr. 410 (41 b - 45 b)'dadır ve 1180/1766'da istinsah edilmiştir. [550]

3- Kifâyetü'l-mübtedî :

a) Nüshaları ve Şehleri :

Birgivî'nin sarfa dair olan bu eserinin yirmi kadar yazma

546- Birgivî, a.g.e., s. 38, 39 , 63, 95, 118, 128, 129.
547- Taşköprîzâde, a.g.e., I, 180.
548- Birgivî, a.g.e., s. 39.
549- İm'ânu'l-enzâr, s. 151.
550- BB, s. 79; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 60; Brockelman, GAL, Suppl, II, 657.

nüshası tesbit edilmiş olduğu gibi, 1300 / 1882, 1302/1884 [551] ve 1303/1885'te olmak üzere, üç defa da tab'edilmiştir.

Yıllarca tedris edilmiş olan bu esere, birçok âlim tarafından şerhler de yapılmıştır. Bazıları şunlardır :

1- Muhammed Ali b. Muhammed Allân b. İbrahim b. Allân el-Bekrî es-Sıddîkî (996/1587-88 - 1057/1647)'nin **Hüsnü'l-ınâye bi'l-Kifâye** adlı şerhi. [552]

2- Hasan Ferhad el-Üskûbî'nin 1151/1738-39'de yazdığı şerhi **el-Inâye fî şerhi'l-Kifâye fi't-tasrîf.** Bu şerhin bir nüshası : Sül. Ktb. Lâleli nr. 3095 (142 b - 185 b).

3- Muhammed b. Mustafa et-Tâvuskârî'nin 1180/1766-7'de tamamlanan **el-Müktefî fî şerhi Kifâyeti'l-mübtedî** adlı şerhi.

Bir nüshası : Sül. Ktb. Darü'l-mesnevî, nr. 532/(1 b - 94a).

4 - Karatepeli Hüseyin b. Mustafa (1191/1777)'nin **Bahru'l-kavâid** adlı şerhi. [553]

5- Sûbicali Mehmed Efendi (1261/1845)'nin şerhi. [554]

6- Kasabzâde İbrâhim Efendi (1209/1794-95)'nin şerhi. Bir nüshası: Abdullah Hulûsi Güzelyazıcı'nın özel kütüphanesinde mevcut olup 66 varaktan ibarettir.

7 - Kuşadalı Ahmed Efendi'nin Gâyetu'l-mübteğî isimli şerhi, İstanbul'da İzzet Es'ad Efendi Matbaasında (1299/1881-82)'da basılmıştır.

8- Ermenekli Süleyman Sırrı (v. 28 Ağustos 1931)'nın Kifâyetü'l-müntehî şerhu Kifâyeti'l-mübtedî nâmıyla yazdığı şerh, (1312/1894-95) yılında Matbaa-i Âmire'de tab'edilmiştir.

9- Abdullah Hulûsi Güzelyazıcı tarafından temrinlenerek Arabçayı kolaylaştıran eserler serisinde 1960'da neşredilmiştir.

551- BB, s. 63-4; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 58.
552- Muhammed b. Allân es-Sıddıkî Delîlu'l-fâlihîn I, Kelimetü'n-neşir, h.
553- OM, I, 406.
554- Kuşadalı Ahmed, Gâyetü'l-mübteğî, s. 17; OM, I, 343.

b) Özelliği :

Birgivî, zamanında mütedâvil olan gramer kitaplarına uyarak ve İbnu'l-Hâcib gibi bazı müelliflerin yolundan giderek, sarf ve nahve dair konuları, ayrı ayrı eserlerde işlemiştir.

Müellifimizin bu eserindeki çalışmasının mukayesesi bakımından, bazı müelliflerin sarfa müteallik eserlerinin muhtevâlarından kısaca bahsetmemiz uygun olur:

Tasrîfu'l-Mâzinî'de şu konular işlenmiştir: Asıl harfler, ziyâde edilen harfler, i'lâl, ibdâl, bâbu'l-mu'tel, sahihden örneği bulunmayanlar.

İbnu Cinnî (392/1001-2) ise, et-Tasrîfu'l-mülûkî adlı kitabında, sarf beş kısımdan ibarettir diyerek, şunları bahis konusu ediyor: Ziyâde, bedel, hazf, hareke veya sükûnun değiştirilmesi ve idgâm. [555]

İbnu'l-Hâcib de, eş-Şâfiye'sine, -sarfı tarif ettikten sonra- şu konuları almıştır: Mâzî sıygaları, muzârî sıygaları, es-sıfatu'l-müşebbehe, masdar, zaman ve mekân isimleri, âlet ismi, ism-i tasğîr, ismî mensub, sülâsî cemîler, iki sâkinin karşılaşması (iltikâü's-sâkineyn) ibtida, vakıf, maksur ve memdûd, ziyâdeliler, imâle, hemzenin hafif okunması, i'lâl, ibdâl, idgâm ve terhim hazfı, temrîn meseleleri ve hat. [556]

İmam Birgivî Kifâyetu'l-mübtedî'sinde, önce mücerredin, mezîd fîhin, sülâsînin, rübâînin, aksâm-ı semâniye denilen sekiz kısmın yani, sülâsî mücerred sâlim, sülâsî mücerred gayr-i sâlim, sülâsî mezîd fîh sâlim, sülâsî mezîd fîh gayr-i sâlim rubâî mücerred sâlim, rubâî mücerred gayr-i sâlim, rubâî mezîd fîh sâlim, rubâî mezîd fîh gayr-ı sâlim'in, sonda da aksâm-ı seb'a diye bilinen sahîh, mehmuz, mudâaf, misâl, ecvef, nâkıs ve lefîf'in tariflerini veriyor. [557]

555- Târık Abdu avn el-Cennâbî, a.g.e., s. 75.
556- İbnu'l-Hâcib, eş-Şâfiye, s. 52.
557- Birgivî, el-Kifâye, s. 2 - 5.

Sonra devamla şöyle diyor: "Şüphesiz ki, iştikakla ilgili her kelime, dört neviden ibârettir: Fiil, sıfat, masdar ve isim.

Fiil beştir: Mâzî, muzârî, emir, nehiy ve taaccub fiili.

Sıfat dörttür: İsmu'l-fâıl, ismu'l-mef'ûl, es-sıfatü'l-müşebbehe ve ef'alü't-tafdîl.

Masdar beştir: Mimsiz te'kîd edici masdar, mimli masdar, binâü'lmerra, binâü'n-nevi' ve masdarın mübâlağası.

İsim dörttür: Mekân ismi, zaman ismi, âlet ismi ve fiil ismi.

Binaenaleyh, bunların tamamı onsekizdir ve **emsile-i muhtelife** denir. (...)

İşte bunlar, birbiri içinde üç taksimdir ki, sarf'ı öğrenmek isteyen kimseler için, onları bilmek mutlaka lâzımdır. Tâ ki, bir kelimeyle karşılaştığı zaman, onun sekiz kısmın hangisinden, yedi kısmın hangisinden ve onsekiz kısmın hangisinden olduğunu bilsin. Bu yüzden bu kitabı yedi bâba ayırdım; inşaallah her birinde yedi kısımdan, sekiz kısımdan ve onsekiz kısımdan gelenleri zikredeceğim.

Birinci bâb sahîh, ikinci bâb mehmuz, üçüncü bâb mudâaf, dördüncü bâb misal, beşinci bâb ecvef, altıncı bâb nâkıs, yedinci bâb da lefîf hakkındadır." [558]

Hâtime olarak da te'kîd nûnunun rükûnları işlenmiştir.

Birgivî, birinci bâbdan önce, tasrîfin bâbları hakkında açıklamada bulunuyor ve onların 41 olduğunu zikrediyor.

el-Kifâye'de babların tasnîfi ise şöyledir:

Sülâsî mücerred için : 6 bâb,

Rubâî mücerred için : 1 bâb,

Rubâî üzerine ziyâde kılınanlar için : 3 bâb,

Sülâsî üzerinde ziyâde kılınanlar için: 31 bâb, Bunlardan 3'ü mülhak olmayan rubâîler için,

---

558- Birgivî, el-Kifâye, s. 7 - 11.

8'i rubâî mücerrede mülhak olanlar için,

5'i mülhak olmayan humâsîler için,

8'i tedahrace'ye mülhak olanlar için,

4'ü mülhak olmayan südâsîler için,

2'si ihranceme'ye mülhaklar için,

1'i ikşearra'ya mülhaklar içindir.

Birgivî'nin babları 41 sayması i'tibar görmüş ve şöyle izah edilmiştir: "... Meşhur olan, tasrîf bablarının 40 oluşudur. Binâ müellifi onlardan 35'ini zikretmiş; az kullandıklarından ötürü, diğer beşini zikretmemiştir ki, onlar: Fa'fele, fa'nele, tefa'fele, tefa'nele, temef'ale'dir. İmam Birgivî, el-Kifâye'de tasrîfin babları 41'dir, dedi ve bir bâb ziyâde etti. O da, ikşearra'ya mülhak olandır. İtmeenne ve İşmeezze gibi." [559]

Birgivî'nin bu eserini şerhetmiş olan Kuşadalı Ahmed Efendi, onu önemli kaideleri toplayan, bir çok faydaları ihtiva eden, sağlam bir metin, sarf metinlerinin tertîb bakımından en güzeli, fayda bakımından en büyüğü, esasları en çok toplayan, lügaz (=bilmece) olmaksızın gayet kısa bir kitaptır, diye tavsif etmektedir. [560]

Kifâye'yi temrinleyip neşreden Abdullah Güzelyazıcı, Birgivî'nin el-Emsiletü'l-fadliye'sini, diğer Emsile'den ve Binâ'dan; Kîfâye'sini de Maksûd ve Izzî'den daha zengin, daha muntazam ve daha mükemmel bulduğunu söylüyor ve şöyle devam ediyor: "Çünkü, elde en çok dolaşmasına rağmen, Emsile, Binâ, Maksûd ve Izzî'yi, Bidâye ve Kifâye'den çok evvel, muhtelif zamanlarda, muhtelif kimseler tarafından, muhtelif noktayı nazarlardan yazılmış; birbirini tutmayan ibtidâî eserler halinde gördüm. Meselâ, masdardan çıkarılan sıygalar; Emsile'ye göre yirmi üç, Maksûd ve Izzî'ye göre altı, Merâh'a göre dokuz-

559- Kefevî, Şerhu'l Binâ, s. 3; Zeynîzâde, Emsile Şerhi, 30.

560- Kuşadalı Ahmed Efendi, Gâyetü'l-mübtağî, s. 2.

dur. Bunun gibi tasrîf bâbları da Binâ ve Merâh'ta otuzbeş, Maksûd'da otuz, Izzî'de yirmiüç bâbdır. Fasılları ve bâbları, tertîb ve nizamı da yek diğerine uygun değildir." Bundan sonra, sarf ve nahvi, aynı müellifin yazdığı kitaplardan öğrenmenin uygun olacağını, bu sebeble, nahivden Avâmil ve İzhâr'ı okuyanların, sarftan da Birgivî'nin eserlerini okumalarının isâbetli olacağını kaydeden Abdullah Güzelyazıcı, "bu güzel kitapların mühim eksiği" bulunan temrînâtı da kendisinin tamamlamaya koyulduğunu söylemektedir. [561]

4 - el-Emsiletü'l-fadliyye :

a) Mahiyet ve Nüshaları :

1560'da doğan [562] oğlu Fazlullah Efendi, tahsil çağına geldiği zaman, meşhur Emsilenin çeşitli ellerde bozulduğunu gördüğü için, Birgivî bu eserini yazmıştır. [563] Buna göre, Fazlullah Efendi adına nisbetle, el-Emsiletü'l-fadliyye ismini alan bu risâle, takrîben 1570'lerde yazılmış olmalıdır.

Yazma nüshaları, Sül. Ktb. Çelebi Abdullah 387 (151 b - 162 b), Denizli 295 (56 b - 65 b) ve Darü'l-Hadîs 542 (43 b - 61 b)'de vardır. Birgivî'nin Emsile'si, Abdullah Hulûsi Güzelyazıcı tarafından temrinlenerek, birinci baskısı 1957 yılında, ikinci baskısı 1975 yılında olmak üzere, Arabçayı kolaylaştıran kitaplar serisinden neşredilmiştir. [564]

b) Özelliği :

İmam Birgivî'nin el-Emsiletü'l-fadliyye'sinin husûsiyetlerini ortaya koyabilmek için, Emsile, Binâ, ve el-Emsiletü'l-fad-

---

561 - Birgivî, Kifâye, (Abdullah Güzelyazıcı'nın yazdığı önsöz), s. 94 - 5.

562- Fazlullah Efendi'nin Birgi'deki kabri başında mevcud olan levhada doğum tarihi böyle yazılmıştır.

563- Birgivî, Şerhu'l-emsileti'l-fadliyye, Sül. Ktb. Es'ad Efendi, 3576, 68 b - 69 a.

564- Abdullah Güzelyazıcı'dan şifâhen dinlediğime göre, kendisi bu eseri, önce, gördüğü nüshalarda asıl ismi belli olmadığından, Kifâye'ye muvafık düşmesi için el-Bidâye adıyla neşretmiş; daha sonra Kuşadalı Ahmed Efendi'nin Kifâye şerhinde, eserin asıl ismine rastlayınca, ikinci baskısını el-Bidâye ve hiye'r-risâletü'l-fadliyye fî'l-emsileti's-sarfiyye adıyla neşretmiştir.

liyye'yi gözden geçirdik ve şu farkları tesbît ettik:

1- Önce şunu kaydedelim ki, Emsile, bâbları söz konusu etmeden emsile-i muhtelifeyi ve bunların ayrı ayrı emsile- i muttaridelerinin çekimini yapar. [565] el-Fadliyye ise, Emsile'nin ve yine müellifi meçhulümüz olan Binâ'nın konularını ihtivâ edip, güzel bir şekilde sıraya koyar.

2- Binâ'daki sarf bâblarının sayısı 35 iken, [566] el-Emsiletü'l-fadliyye'de 41'dir. [567]

3- Binâ'da sülâsî bâblarının yalnız mâzî ve muzârîleri; diğer bâbların ise mâzî, muzârî ve mimsiz masdarları gösterilirken, el-Emsiletü'l-fadliyye'de 41 bâbın emsile-i muhtelifesi, birinci bâbda mufassal, diğer bâblarda muhtasar, fakat tam olarak kaydedilmiştir.

4- Emsile'de, emsile-i muhtelifenin sayısı yirmidörttür. İmam Birgivî, bu sayıyı onyediye indirmiştir.

Şöyleki, O'na göre cahd-i mutlak ve cahd-i müstağrak'ı, nefy-i hâl, nefy-i istikbâl ve te'kîdi nefy-i istikbali, müzârîye dahil oldukları için, ayrı bir kısım saymaya sebep yoktur. Bu kelimelerin sonlarında meydana gelen değişiklikler ise, nahvi ilgilendiren bir husus olmasından dolayı, sarfta nazar-ı itibara alınmaz. [568] el-Emsiletü'l-fadliyye'de, diğer Emsile'deki emr-i hâzırla emr-i gâip, fiil-i emir adıyla; nehy-i gâible nehy-i hâzır'da fiil-i nehy adıyla zikredilir.

5- Emsile'de mevcut olan mübâlağatü ismi'l-fâil zikredilmemiş, buna mukabil Emsile'de bulunmayan mübâlağatü'l masdar kaydedilmiştir. İmam Birgivî, mübâlağatü ismi'l-fâil'i, vezinlerinin semâî olması sebebiyle, terkettiğini söylüyor. [569]

6- Arabçaya yeni başlayanların bu dilin kaidelerini kolayca

565- Emsile, s. 273 v.dd.
566- Binâ, s. 210.
567- Birgivî, el-Emsiletü'l-fadliyye, s. 48.
568- Birgivî, Şerhu'l-emsileti'l-fadliyye, Esad Efendi, 3576, vr. 70 a.
569- Birgivî, a.g.e., 72 a.

öğrenebilmelerini istihdâf eden müellifimiz, Emsile-i muttaride'de ve Emsile-i müttefika denilen sıygalarda da, kolaylaştırma düşüncesiyle, bazı düzeltmeler yapmıştır. Ezcümle, Emsile'de ismi fâil'in birinci sıygasından önce zikredilen (fehuve) lafzı ve ismü'l-mefûlden önceki (ve zâke) lâfzını terketmiştir. Müellif bunun sebebi olarak : ".... Çünkü buradaki maksad, müfred misallerini saymaktır; yoksa, onları diğerleriyle terkîb edip cümle kurmak değildir." diyor. İlimde hayli mesafe kateden kimselerin bile ayırmakta güçlük çektiklerini, bu sebeple müşterek olduklarını anlatmak ve ezberlemeyi kolaylaştırmak için, muzârîde tesniye müzekker muhatab ile tesniye müennes muhataba sıygalarını birleştirip, ikisi için bir defa yazmakla iktifa etmiştir. [570]

7- Bilindiği gibi Emsile'de sıygaların altında Türkçe karşılıkları da mevcuttur. İmam Birgivî de tercümelerini zikretmiş; ancak bu hususta da bazı düzeltmeler yapmıştır. Bu durumu kendisi şöyle izah ediyor: "Bil ki, tesniye ve cemi Türkçe'de müşterektir. İşte bunun için tercümesinde **iki** ve **cemi** lafızlarını zikrettik. (...) Sonra, müennes ve müzekker de müşterek olduğu için, er ve avret lafızlarını zikrettik." [571]

"Tercümeden "geçmiş zamanda", "şimdiki halde", "gelecek zamanda", "gâib", "bir hâzır", "ben", lâfızlarını hazfettik. Çünkü Türkçe sıygalardan bunlar delâleten anlaşılmaktadır." [572]

8- Müellif, sıygaların altlarında tercümelerini vermesinin sebebini açıklarken: "Tercümeden maksad, Arapça sıygaların mutâbık manalarını artıksız ve eksiksiz bildirmektir. Tâ ki, öğrenci, onu işittiğinde anlasın ve konuşmak istediği zaman söylesin. Bizim zikrettiklerimizle maksad hâsıl olur. Şöyle ki; çocuğa, meselâ, "yardım etti bir er" sözünü işittiğin zaman ne anlıyorsan, "nasara" sözünü işittiğinde de onu anla ve Arapça ko-

---

570- Birgivî, Şerhu'l-Emsiletü'l-fadliyye, 69 b - 71 b - 85 a; aynı mlf. el-Emsiletü'l-fadliyye, 5 - 9.
571- Birgivî, Şerhu'l-Emsileti'l-fadliyye, 75 ab.
572- Birgivî, Şerhu'l-Emsileti'l-fadliyye, 85 a.

nuşmak istediğinde "yardım etti bir er" yerinde "nasara" de; her ikisi de birdir" denilir, [573] diyerek öğretim metoduna ışık tutmaktadır.

9- el-Emsiletü'l-fadliyye'nin husûsiyetlerini şöyle özetleyebiliriz: "Birinci bâbda bütün tafsîlâtıyla gösterilen emsile-i muhtelife ve müttefikalar dahî, fazladan ârî; eksikten hâlî, gâyet münekkah ve muntazamdır. Fiiller, sıfatlar, masdarlar, isimler, toplu olarak bir sıraya konmuştur. (.....) Kitabın baş tarafında, kelime-i iştikâkıyyeyi taksim etmekle, öğretilecek şeyleri önce icmal ederek, öğrencilerin fikirlerine yol açmış, öğretmek istediği şeyleri açık açık beyan ettikten sonra da, bir hülâsa yaparak kitaba son vermiştir." [574]

5 - Şerhu'l-Emsileti'l-fadliyye :

Müellif bu şerhinde, yukarıda adı geçen ve kendi te'lifi olan Emsile'yi şerh ediyor ve özelliklerini anlatıyor. Sül. Ktb.'de nüshaları vardır. [575]

6 - Hâşiyetü Şerhi'l-fadliyye :

Yazma nüshasına rastlıyamadığımız bu eserin mevcudiyetini Kuşadalı Ahmed Efendi'den öğreniyoruz. [576]

B - NAHİV

1- Ta'lîkat ale'l-Fevâidi'd-diyâiyye :

İbnu'l-Hâcib (646/1248)'in Kâfiyesi'nin şerhi olan Molla Câmî (898/1492)'nin el-Fevâidü'd-dıyâiyye isimli eserinin bazı ifadelerinin açıklanmasından ibarettir.

Yazma nüshası Sül. Ktb. Düğümlü Baba nr. 446, (100 b -

573- Birgivî, Şerhu'l-Emsileti'l-fadliyye, 86 a.
574- Birgivî, el-Emsiletü'l-fadliyye, (Nâşir Abdullah Güzelyazıcı'nın önsözü), s. 52.
575- BB, s. 79; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 59.
576- Kuşadalı Ahmed, Gayetü'l-mübteğî, s. 29.

101 b)'dedir.[577]

2 - İmtihânu'l-ezkiyâ :

691/1291-92'de ölen Kâdî Beydâvî'nin Lübbü'l-elbâb fî ilmi'l-i'râb adlı eserinin şerhidir. Lübbü'l-elbâb ise, İbnu'l-Hâcib'in (646/1248) Kâfiyesi'nin muhtasarıdır. Sonunda müellifin imzâşı bulunan, bir nüshası mevcut olan [578] İmtihânü'l-ezkiyâ'nın 45 adet yazma nüshası tesbit edildiği gibi, ilki 1270/1853-54'de olmak üzere, beş defa tab'edilmiştir.[579]

Birgivî'nin bu eseri de, âlimlerin dikkatini çekmiştir. Bâyezid b. Abdülgaffar el-Konevî, Lübbü'l-elbâb'a yazdığı şerhde, şârih Birgili'ye itirazlarda bulunmuş [580] ise de, Birgivî'nin bu eseri de -Avâmil ve İzhar derecesinde olmasa bile- rağbet kazanmaya devam etmiştir. Şu zâtlar ise, umûmiyetle benimseyerek, İmtihânü'l-Ezkiyâ'ya hâşiyeler yazmışlardır:

Mollazâde Muhammed el-Kürdî (v. 1084/1673)'nin hâşiyesi, (Sül. Ktb. Giresun 157) Kuşadalı Mustafa b. Hamza (v. 1085/1674-75'den sonra), Muhammed b. Veli b. Resûl (1165/1751) [581] Tireli Abdül'azîz Efendi, [582] Abdullah Eyyûbî [583] (1252/1836-37) ve Fahreddin b. Seyyid Molla Abdullah (?/?)'ın "Keşfu'l-gıtâ" isimli hâşiyesi.[584] Bu hâşiyelerin ikincisi 1270/1853-54'de tab'edilmiş olduğu gibi Eyyûbî'ninki tamamlanmamıştır. Ayrıca İmtihânü'l-Ezkiyâ, daha sonraki eserlerin kaynakları arasında zikredilmiştir.[585]

577- BB, s. 79; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 60.
578- Kasım Dobraca, Katalog Arap Sk. h. Turskıh..., I, 420.
579- BB, s. 75; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 59.
580- Kâtip Çelebi, Keşf, II, 1546-7.
581- OM, I, 237, 255.
582- OM, I, 378.
583- OM, I, 379-81.
584- Hâşiye yazarının oğlu Abdurrahim Yıldız'dan aldığım müellif nüshasının bir fotokopisi özel kütüphanemdedir; 234 sayfadır.
585- Kuşadalı Ahmed, Şerhu'l-Avâmil, Sül. Ktb. Lâleli 3466, vr. 37 b, 39 a, 45 a, 46 b, 51 a, 53 a, 56 b; Büyük Çekmece Nâibe Mehmed Tevfik, İzhar ve Kâfiye Tercümesi, s. 28; Kuşadalı Mustafa b. Hamza, Netâicu'l-Efkâr, 139, 143, 144, 146, 151.

İmam Birgivî'nin 973/1565'te yazdığı [586] bu eseri, 1410 H/1989'da Kahire'de Târık Muhtâr el-Melîcî tarafından da tahkik edilmiştir.

3- Ta'lîkât ale'l-İmtihân :

Müellifin kendi eseri olan İmtihânu'l-ezkiyâ'ya yazdığı ta'lîkattır. Yazma nüshalarına rastlamadığım bu eserin mevcudiyetini bazı kaynaklardan öğrenmiş bulunuyoruz. [587]

4- Avâmil :

a) Nüshaları ve Şerhleri :

Arab dilinin cümle yapısı hakkında bir risâledir. Uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bugün de, bilhassa özel olarak Arabça öğrenenlerin ellerinde görülmektedir.

Birinci defa 1234/1819'da olmak üzere, 1325/1909'a kadar 37 baskısı yapılmıştır. 1375/1975 yılında İstanbul'da Işık Kitabevi tarafından yapılan bir baskıda eser, bir zuhul eseri, Abdülkahir el-Cürcânî (474/1081)'ye âit gösterilmiştir. Halbuki, ilerde farklarını izah edeceğimiz üzere, Birgivî'nin Avâmil'i, Cürcânî'nin Avâmil'inden ayrıdır. İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazması mevcut olan Avâmil [588] üzerine bir çok âlim şerh yapmıştır. Ancak çok sayıda olan Avâmil şerhlerinin bir çoğunun şârihlerini tesbit mümkün olmadı. Bir iltibasa meydan vermemek için, yalnızca şârihlerini tesbit edebildiklerimizi zikretmekle yetineceğiz:

1 - Şeyh Ömer el-İzmirî'nin şerhi. Şârih bu eserine **"Câmiu'l-Kifâye ve zâhiru'ş-şifâye"** adını vermiştir. Ömer el-İzmirî'nin ifadelerinden, şerhin Birgivî'nin vefatından sonra ya-

---

586- Birgivî, İmtihânu'l-ezkiyâ, Kuşadası Müftülüğü ktb. Kayıt No: 353, Tasnif No: 490, vr. 131 a, (978 / 1570 istinsahlı nüsha); aynı mlf. a.g.e., (tahkik : Târık Muhtâr el-Melîcî), s. 132.

587- Birgivî, Şerhu'l-Emsileti'l-fadliyye, Sül. Ktb. Fatih 5395, 103 b'de hâşiye; Kuşadalı Mustafa b. Hamza, Netâicü'l-Efkâr, s. 14, 22, 232.

588- BB, 64-9; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 59.

zıldığı anlaşılıyor. [589]

2- Kuşadalı Şeyh Ahmed Efendi'nin şerhi: **"Adalı"** diye meşhûr ve 1085/1674-75 târihinde Birgivî Mehmed Efendi'nin Izhar'ına **"Netâicu'l-Efkâr"** adında bir şerh yazmış olan Mustafa b. Hamzâ'nın talebelerinden olan Şeyh Ahmed Efendi'nin bu şerhi matbu'dur. [590]

3- Mantıkî Mustafa Efendi'nin şerhi. [591]

4- 1129/1716 târihinde Mustafa b. Bekir Güzelhisârî tarafından yapılan mu'rib. Bir nüshası, Sül. Ktb. Tekelioğlu "521" (63 b - 106 a)

5- 1130 / 1717-18'da Kuyucaklı Abdullah Efendi'nin yazdığı "Mu'ribu'l-Avâmili'l-Cedîd'in bir nüshası Sül. Ktb. Sâliha Hatun nr. 125 (1 b - 20 a).

6- Zeynîzâde diye ün kazanmış olan Hüseyin b. Ahmed'in 1144/1731-32'de tamamladığı **"Ta'lîku'l-fevâdıl İ'râbu'l-Avâmil"** adındaki meşhur mu'ribi [592] .

7- Dâvûd b. Muhammed el-Karsî (1160/1747)'nin şerhi: Nüshaları: Dâmadzâde Murat Molla Ktb. nr. 167; Sül. Ktb. Fâtih 4933 (79 b - 122 b)'dedir. Diğer nüshası Tunus'ta el-Mektebetu'l-Vataniyye'de No: 456 (1 b - 20 a)'dadır.

8- et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, şârihlerinden Ebû Saîd Hâdimî (1113-1176/1701-1762)'nin eserlerini veren bir listede **"Şerhu İrâbi Avâmil-i Birgivî"** adlı bir eserinden bahsedilmektedir. [593]

9- 1207/1792-93'de vefât eden İbrahim b. Ya'kûb Gümüşhânevî'nin şerhi, gayri matbu'dur. [594]

589- Ömer el-İzmirî, Câmiu'l-kifâye ve zâhiru'ş-şifâye, Kasîdecizâde nr. 688, vr. (51 b - 52 ab).
590- OM, I, 405.
591- OM, II, 36.
592- Zeynîzâde, Ta'lîku'l-fevâdıl, s. 72.
593- Sül. Ktb. Reşid Efendi nr. 1017 vr. 119 a.
594- OM, I, 255, 241.

10 - Akşemseddin neslinden Muhammed 'Aziz'in Türkçe olarak yazdığı Avâmil mu'ribi. [595]

11- 1253/1837'de vefat eden Mustafa b. Muhammed b. Mustafa Efendi'nin Avâmil mu'ribi. Bir nüshası, Sül. Ktb. Fetva Emini Nûri Efendi ks. nr. 3 (1 b - 41 b)'de; diğer bir nüshası ise Süleymaniye ks. nr. 966'dadır.

12- İbrahim b. Muhammed b. Ali tarafından 1214/1798-99'da yazılan şerhin ismi, eş-Şerhu's-sedîd li'l-Avâmili'l-cedîd olup, bir nüshası Sül. Ktb. Kasîdecizâde nr. 701 (119 b)'dedir.

13- Birgivî'nin Avâmil'i, Hamîdî tarafından, Mefhûm-ı Avâmil adıyle nazmen Türkçeye çevrilmiştir. Bir nüshası, Sül. Ktb. Fatih ks. nr. 5394 (222 b - 223 b)'dedir.

14- Ahmed b. Ömer İzmirî (1179/1765-66'da sağ)'nin şerhi. [596]

15 - İbrahim Hasîb el-Hüseynî el-İznikmîdî (1218/1803-4)'nin yazdığı şerhin bir nüshası Sül. Ktb. Hacı Mahmud nr. 5985, (2 b - 48 b)'de mevcuttur.

16 - 1230/1814-15'de vefat eden Halil Naîmî Mağnisavî'nin şerhi. [597]

17- Mustafa el-Cûdî b. Muhammed Fılornavî (1244/1828-29)'nin şerhi. [598]

18- Şeyh Mustafa b. İbrahim Efendi'nin şerhinin ismi, **Tuhfetü'l-ihvân** olup bir kaç baskısı vardır.

19- Divrikli Muhammed b. İbrahim b. el-Hac Osman'ın **el-Muvaddıhu'l-vâfî** adıyle 1242/1826-27'de tamamlandığı şerh. Bir nüshası Sül. Ktb. Fatih 4939'da mevcuttur.

20 - Yusuf el-Halim b. Osman el-İskilîbî'nin tercemesi. Bir nüshası Köprülü Ktb. III. K. 279 (21 b - 24 b).

595- Muhammed Aziz, Avâmil Mu'ribi, Sül. Ktb. Pertevniyal nr. 675 (16 b - 94 b).
596- OM, I, 241.
597 - OM, I, 255.
598 - OM, I, 255.

21 - **Ahmed Ferid'in Tercüme-i Manzûme-i Avâmil-i Birgivî'si,** diğer manzum tercümesiyle birlikte, 1279/1862-63'de Hacı Muharrem Matbaasında tab'edilmiştir.

22- 1277/1860-61'de Galata Kadısı bulunan Abdülaziz Ahmed Efendi, **Tuhfetü't-tâlibîn tercümetü'l-Avâmil** adıyle tercüme etmiştir. [599]

23- Ali Rıza'nın Ravza-i Nahv isimli Türkçe terceme ve şerhi İstanbul'da 1308'de tabedilmiştir.

24- Çörekçizâde diye meşhur Ahmed Nüzhet b. Ebû Bekir'in (1253/1837-38)'de, **Mefhûmu'l-Avâmil** adındaki tercümesi, aynı zâtın İzhâr, Maksûd, Izzî ve Binâ mefhumlarıyla birlikte, 1310/1892-93 yılında Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye'de tab'edilmiştir.

25- Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Rüşdiyesi hocası İshak Efendi'nin sualli-cevaplı olarak hazırladığı Avâmil Tercümesi 1277/1860-61'de tab'edilmiştir.

26- Şeyhulislâm Akşehirli Hasan Fehmi Efendi (1298/1880-81)'nin **İrşâdü'l-mübtedî ale'l-Birgivî** adındaki şerhi, şârihin diğer risâleleri arasında, İstanbul'da 1285/1868-69'da neşredilmiştir. [600]

27- Divân-ı İstinâf zabıt Kâtib-i Evveli Ahmed Fuâd'ın Mirkât isimli Avâmil Tercümesi de, 1291/1874-75'de Mekteb-i Sanayi Matbaasında tab'edilmiştir.

28- Ankara Merkez Vâizi Seyyid Ahmed Şâhin tarafından da, îzahlı olarak tercüme edilmiş ve bu tercüme asıl metin ile birlikte Ankara'da 1963 yılında Doğuş Matbaacılık ve Ticâret Limited Şirketi Matbaasında basılmıştır.

29- Arif Erkan'ın tercümesi 1982'de İstanbul'da yayınlanmıştır.

---

599 - OM, I, 384.
600- OM, I, 216.

30- Son olarak Musul Üniversitesi Mecmuasında, Arab dilinde mütehassıs olmayanlar için, Arab nahvini çok güzel özetliyen bir eser olarak tanıtılmak sûretiyle, Avâmil'in kısmen neşredildiğini de burada zikredelim. [601]

b) Özelliği :

Aslında, Osmanlı Medreselerinde okunan Avâmil adı altında iki eser bilmekteyiz. Birincisi Abdülkahir b. Abdurrahman el-Cürcânî (474/1080) [602] nin eseri olup, Türkler arasında Avâmil-i Atîk (=Eski Avâmil) adıyla tanınmıştır. Diğeri ise Avâmil-i Birgivî veya Avâmil-i Cedîd (=Yeni Avâmil) adıyla tanınan bahis konusu ettiğimiz Avâmil'dir. [603]

Birgivî'nin Avâmil'i, Cürcânî'ninkinden farklıdır. Birgivî, zikrettiği kaideler için misallerini seçerken, İslâm ahlâk ve itikadının özlerini yansıtmasına özellikle dikkat gösterir. [604] Meselâ, Avâmil-i Atîk'te bâ harfi cerrinin misâli "merartü bi Zeydin (=Zeyd'e uğradım)", şeklindeyken; Avâmil-i cedîd'de âmentü billah (=Allah'a imân ettim)" şeklindedir. [605] Yine Birgivî, atıf vâvını açıklamak için şu âyeti misal verir: Atîullaha ve atîurrâsule (=Allah'a ve Resûl'e itaat edin.) [606] Avâmil'e bir şerh yazmış olan İzmirli Ömer Efendi, müellifin, bu misalleriyle, Dehriyye, Felâsife, Mu'tezile, Kerramiyye gibi sapık mezhepleri reddettiğini, bu misallerin talebelere güzel bir öğüt olmasını; zahirlerinden kâideleri öğrenmelerini, sonra da onlarla

601- Ahmed Hattâb el-Ömer, Tedrîsü'n-nahvi'l-arabî li ğayri'l-mütehassısîn, mecelletü'l-Câmia, s. 80 - 81, el-adedü's-sâdis, es-senetü'l-âşire, 1980.

602- Meşhur nahivci, Künyesi Ebû Bekir'dir. Nahvi İbni Uhti'l-Fârisî'den öğrenmiştir. Memleketinden dışarı çıkmadığı için başkasından öğrenmiş değildir. İlmü'l-arabiyye ve İlmü'l-beyan imamlarının büyüklerindendir. Mezheb bakımından Şâfiî ve Eş'arî idi. el-Muğnî, el-Muktasıd, Îcâzu'l-Kur'ân, el-Cümel, el-Avâmilü'l-mi'etü'l-âmiletü fi't-tasrîf ve daha başka eserler yazmıştır. (Süyûtî, Buğyetü'l-vuât, s. 310 - 311).

603- Zeynîzâde, Mûribu'l-izhâr, s. 22; N. Karaaslan, L'enseignement En Langue Arabe... s. 124.

604- Birgivî, Avâmil, s. 179, v.dd; Nasuhi Karaaslan, s. 124.

605- Cürcânî, Avâmil, s. 89; Birgivî, Avâmil, s. 179.

606- Kur'an-ı Kerim, 3/32; Birgivî, Avâmil, s. 188.

amel etmelerini kasdettiğini söyler. [607]

Arab sentaksının esaslı unsurlarını Avâmil'de özetliyen Birgivî, bu unsurları Abdülkahir el-Cürcânî'den ayrı bir şekilde tasnif etmektedir.

Birgivî'nin metodu, Cürcânî'ninkine nazaran hem daha pratik, hem de daha pedagojiktir. Çünkü Birgivî, her bahsi, herkesce bilinen ve akılda tutulması kolay olan bir takım formüllerle izah etmektedir. Birgivî Avâmil'indeki misallerin müslümanların, öğrenmeyi gâye bildikleri mânâları ihtivâ etmesi de, pedagojik bakımdan öğrencilerin, işlenen konuları kavramalarını kolaylaştıran bir husustur. Zira, modern pedagojide de kabul edilir ki, öğrencinin zihninde manaların belirmesi ve gelişmesinde en önemli faktör, içinde bulunulan anda alınan duyumlarla, vaktinde alınmış olan ve hayalde canlandırılan diğer duyumların birleşmesi keyfiyetidir. Ayrıca bu misallerin, müslüman öğrencilerin kendi dinî hayatlarıyla ilgili olması da konuları daha cazip hale getirmektedir. [608]

Avâmil'de konuların işlenmesinde kısa yolun (tarîku'l-îcâz) tercih edilmesi de, öğrencileri bıktırmamak içindir. [609]

Avâmil-i Cedîd'de Arab sentraksının 100 konusu üç bâbda mütâlea edilmektedir. Birinci bâbda 60 âmil, ikinci bâbda 30 ma'mûl, üçüncü bâbda 10 madde olarak i'râb işlenmektedir.

Avamil-i Cürcânî'de ise yalnızca 100 âmil izah edilmektedir. Ma'mûl ve i'rab kısımları mevcud değildir. Ayrıca Birgivî, Cürcânî'nin Avâmil'indeki 100 âmilin bazılarını çıkarmak ve bazı ilâveler yapmak sûretiyle, âmil sayısını 60'a indirmiştir.

Birgivî'nin, Cürcânî'nin Avâmil'indekinden fazla olarak zikrettiği âmillerin sayısı yedidir. Bunların 5'i semâî âmillerdir

607- Ömer el-İzmirî, Şerhu yeni Avâmil 63 a v.dd. 92 a.

608- Nasuhi Karaaslan, a.g.e., s. 125; Vedide Baha Pars - Hüsnü Cırıtlı - Mithat Enç - Turhan Oğuzkan, Eğitim Psikolojisi, s. 105, 117.

609- Mustafa b. İbrâhim, Tuhfetu'l-İhvân, s. 12.

ki, onlar da:

- Cer haflerinden son üçü : 1- Levlâ, 2-Keyme, 3-Lealle, 4-Cinsden hükmü nefyeden lâ, 5- Mücâzât kelimelerinden izâmâ'dır.

- İkisi kıyâsî âmillerdendir: 1-İsmü't-tafdîl, 2-Mâne'l-fiil.

Birgivî'nin, Avâmil-i Atik'teki âmillerinden azalttığı âmil sayısı ise, semâî âmillerden olmak üzere, 47'dir. Bunlardan :

- 4 övme ve yerme fiili,

- 4 mukârebe fiili,

- 13 nâkıs fiil,

- 7 kalb fiili, olmak üzere, 28'ini kıyâsî âmillerin birincisi olan el-fi'l'e;

- 9 fiil ismini ve 5 nidâ harfini kıyâsî âmillerin dokuzuncusu olarak saydığı ma'ne'l-fi'le;

- 11'den 19'a kadar terkîbler, kem, kezâ ve keeyyin olmak üzere dört ismi, kıyâsî âmillerin sekizincisi olan ismü'l-mübhemü't-tâm'me katmıştır.

- Sahih görüşe göre, âmil olmayan mea mânâsındaki vâv'ı da iskat etmiştir. [610]

Avâmil-i atik'te bahsedilmeyen ma'mûl'e tahsis ettiği ikinci bâbda Birgivî, 30 ma'mûl sayar. Buna mukabil İbnu'l-Hâcib, 26 ma'mûl zikreder. Bu durumda, İmam Birgivî'nin fazla olarak zikrettiği ma'mûller :

1 - Merfûattan, kâne'nin ismi

2 - Nasb ve cezm edatlarından hâli olan muzârî

3 - Mensûbâttan, mensûb muzârî

4 - Meczûmâttır. [611]

610- Abdülkahir Cürcânî, Avâmil, s. 91 v.dd; Birgivî, Avâmil, s. 180; Ömer el-İzmirî, a.g.e., 75 a; Kuşadalı Mustafa b. Hamza, Netâicü'l-efkâr, s. 114.

611- İbnu'l-Hâcib, Kâfiye, s. 10 v. dd; Birgivî, Avâmil, s. 185 v. dd; Kuşadalı Mustafa b. Hamza, a.g.e., s. 208.

İmam Birgivî'nin, i'râb konusunu ele alışı ise, İzhâru'l-esrâr'ın da temelini teşkil ettiği için, Avâmil'in aşağıda yazacağımız mufassal planında görülebilir.

Avâmil'in mufassal plânı :

I- el-Âmil

- A-Lafzî
  - a-Semâî
  - b-Kıyâsî
- B- Ma'nevî

a) Beş kısma ayrılan semâî 49 âmilden ibarettir :

1- Bunlardan 20 tanesi sadece bir tek isme tesir eder: Bâ, min, ilâ, an, alâ, lâm, fî, kâf, hattâ, rubbe, vâvü'l-kasem, tâü'l-kasem, hâşâ, müz, münzü, halâ, adâ, levlâ, keyme, lealle.

2- Sekiz tanesi iki isme tesir ederek, ismi nasb, haberi ref'eder:

1- İnne, 2-Enne, 3 , Keenne, 4 - Lâkinne, 5- Leyte, 6- Lealle, 7-İllâ, 8-lâ.

3- Mübteda olan ismi ref', haberi nasb eder:

1-Mâ, 2-Lâ.

4- Fiil-i müzârî'yi nasbedenler : 1-En, 2-Len, 3-Key, 4-izen.

5- Fiil-i muzârî'yi cezmedenler 15 tanedirler: 1-Lâm, 2-lemmâ, 3-Lâmu'l-emr, 4-Nehiy Lâ'sı, 5-İn, 6-Mehmâ, 7-Mâ, 8-Men, 9-Eyne, 10-Metâ, 11-Ennâ, 12-Eyyü, 13-Haysümâ, 14 - İzmâ, 15-İzâmâ,

Bunlardan ilk dördü, bir fiili, diğerleri iki fiili cezmeder.

b) Kıyasî âmillerin adedi 9'dur:

1- el-Fi'l

2- İsmü'l-fâil

3- İsmü'l-mef'ûl

4- es-Sıfatü'l-müşebbehe

5- İsmü't-tafdîl

6- el-Masdar

7-el-İsmü'l-mudâf

8- el-İsmü'l-mübhemu't-tâm

9- Ma'ne'l-fi'l

B-Manevî âmil ikidir:

1- Mubtedâ ve haberi ref' eden,

2- Fiil-i muzâıîyi ref'eden.

II- el-Mamûl

a) el-Mamûl bi'l asâle

Dört kısımdır:

1- Merfû

2- Mansûb

3- Mecrûr

4- Meczûm

b) el-Mamûl bittebeıyye

Beş nev'idir:

1- Sıfat

2-Atıf

3- Te'kîd

4- Bedel

5- Atfu'l-beyan

1- Merfû ma'muller dokuzdur:

1- Fâil, 2-Nâibü'l-fâil, 3-Mübtedâ, 4-Haber, 5- Kâne'nin ve benzerlerinin ismi, 6-İnne ve benzerlerinin haberi, 7-Cinsden hükmü nefyeden Lâ'nın haberi, 8-Leyse'ye benzeyen Mâ ve Lâ'nın ismi, 9- Başında nasb ve cezm edatı bulunmayan fiil-i muzârî.

2- Mansûb ma'muller 13'dür:

1- Mef'ûl-i mutlak

2- Mef'ûlün bih

3- Mef'ûlün fîh

4- Mef'ûlün leh

5- Mef'ûlün maah

6- Hâl

7- Temyîz

8- Müstesnâ

9- Kâne ve benzerlerinin haberi

10- İnne ve benzerlerinin ismi

11- Cinsden hükmü nefyeden Lâ'nın ismi

12- Leyse'ye benzeyen Mâ ve Lâ'nın haberi

13- Başında nasb edici bir edât bulunan fiil-i muzârî.

3- Mecrûrlar ikidir:

1- Cer harfleriyle mecrûr

2- İzâfetle mecrûr

4- Meczûm:

Başına cezm edici bir edât gelen muzârî:

III. İ'râb:

İ'râb ya hareke, yahut harf veya hazften ibarettir

İ'râb harekesi üçtür; Zamme, fetha, kesra,

İ'râb harfi dörttür: Vav, yâ, elif, nûn.

Diğer üç î'rab ise, kelimenin son harfinin düşmesiye olur ki, hepsi on eder.

Sadece hareke veya sadece harflerle i'râb isimlere mahsustur.

Hazifle birlikte hareke, yahut hazifle birlikte harflerle i'râb

da fiillere aittir.

Yalnızca hareke ile i'râb, ya tam olur yahut nâkıs i'râb olur.

Hareke ile, tam i'râb, müfred munsarıf ve cem-i mükesser munsarıflarda olur.

Nâkıs i'râb ise, gayr-i munsarıf ve cem-i müenneslerde olur.

İ'râb'ın yalnızca harfle olması da, ya tam, ya da nâkıs olur.

Tam şekli, mütekellim yâ'sından başkasına muzâf olan, müfred ve mükebber durumda olan altı illetli isimde olur.

Nâkıs i'râb ise, iki kısımdır:

1- Cem-i müzekker sâlimler, ulû, ışrûn ve benzerlerinde.

2- Tesniye isimlerde, isneyni ve zamire muzaf olan kilâ lafzında olur.

Hazifle birlikte hareke ile îrâb, yalnız tam îrâb şeklinde olur. O da iki kısımdır:

1- Ref'i zamme, nasbı fetha, cezmi harekenin hazfıyle.

2-Ref'i zamme, nasbı fetha, cezmi kelimenin son harfinin hazfiyledir.

Hazifle beraber harflerle îrâb, yalnızca nâkıs olur ki, onun da ref'i nun, nasbı ve cezmi nûnun hazfıyle olur.

Sonra îrâb, lafzî, takdîrî ve mahallî olmak üzere üçe ayrılır. [612]

Birçok kimselerin bu eseri şerh etmesi ve medreselerde tedris edilmiş olması yanında, Avâmil'in bu tertîbi (âmil-mamûl-îrâb)nin daha sonraki müelliflerce de benimsendiği görülür. [613]

Avâmil'in önemini ve özelliğini açıklayan bir makaleden burada bahsetmeden geçemiyecğim: Musul Üniversitesi Edebi-

612- Birgivî, Avâmil, s. 189, v. dd.
613- Muhammed Cemalüddîn ed-Dağıstânî, a.g.e., s. 71, 72, 95.

yat Fakültesi Arab Dili ve Edebiyatı Kürsüsü Profesörlerinden Ahmed Hattâb Ömer memleketlerinde, hükümetçe fasîh Arabçanın tedrîs edilmesi ve yaygınlaştırılması yolunda faaliyetlere girişildiğini, bunun için Arab nahvinin doğru ve öğrencilerce anlaşılabilir bir şekilde verilmesi gerektiğini ifade ettikten sonra, Birgivî'nin Avâmil'ini, kendisinden istifâde edilecek bir eser olarak teklif etmekte ve şöyle demektedir: "Birgivî'nin -ki O aslen Türk'tür- yazdığı âmiller hakkında bir risâlesini gördüm ki, o nahvin genel çizgilerini vermektedir. Programların hazırlanmasında ondan faydalanabiliriz. Zira Arapça konuşmayanların dil kaidelerini ve hükümlerini öğrenme husûsunda özel bir dikkatleri vardır. Onlar kendi dillerinden başka bir dil öğrenmek istedikleri zaman, önce kâideleri öğrenir; sonra konuşmayı ona göre zabtederler. Biz bu çalışmalarımızda, her halde bu âlimin tecrübelerinden istifâde ederiz. Onun ışığında nahvin esaslarının tedris metodu çıkarılır. Bu eser mütehassıs olmayan ve avam Arapçasına alışmış olan halk için yararlıdır. Çünkü bunlar da avam Arapçasından fasih Arapçaya geçmek için, Arapça konuşmayan kimselerin takib ettiklerine benzeyen usûllere uymaya muhtaçtırlar."

Avâmil'in -bazı hazifler yapılarak- metni verilmekte ve onun mantıkî ve riyâzî bir tertîbe sahip olduğuna işaret edilmekte olan makâle, şöyle sona ermektedir: "Bu teklif kabul edilirse, nahvin tedrîsinde takîb edeceğimiz kolay bir metodu elde etmiş oluruz. Yahut, bazı değişiklik ve genişletmeler yaptıktan sonra, nahvi anlama işini kolaylaştırıp, faydalanmış olur ve bu suretle onun şâzzından ve zaîfinden kurtuluruz. Ve ancak bu metodla biz, eskinin kudsiyetini korumuş oluruz. Şu kadar var ki, biz onu mantıkî bir metodla arz edelim. Böylece o metodun işâretleri, öğrencinin zihninde açıklık kazanacaktır.

Bunun yanında, istifâde edilmek üzere, programlara fasîh Arabça metinler konulur. Böylece bu metinler, önce zikrettiğimiz usûlün uygulamaları olur ve biz de, faydanın daha açık ve

daha büyük olması için fasih metni ve kolay ve kolaylaştırıcı kaideyi takdim etmiş oluruz." [614]

5- **İzhâru'l-esrâr :**

a) Önemi ve Şerhleri :

Arab sentaksı hakkında bir eserdir. Uzun zaman medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve Arabça öğrenmek isteyen herkesin bildiği bir eser olmuştur. Bu şöhretinden ötürü eserin, yalnızca Osmanlı döneminde kırkdan fazla baskısı yapılmıştır. İlk baskı yılı 1234/1818 tarihi olarak tesbit edilen İzhâr'ın hemen her baskısı, yine Birgivî'nin Avâmil'i ve İbnü'l-Hâcib'in Kâfiye'siyle birlikte yapılmıştır. İstanbul Kütüphanelerinde birçok yazmaları vardır. [615] Nahvî mevzuları çok muhtasar bir şekilde özetliyen ve kuvvetli bir mantıkî formasyona sahip bulunan müellifimiz tarafından, didaktik bir gayeyle tasnif edilmiş olan bu eserden istifadeyi kolaylaştırmak için, bir çok ilim erbâbı çalışma yapmıştır. Biz burada da tercüme, şerh, vs. şeklinde yapılan bu çalışmaların, müellifleri malumumuz olanlarını zikredeceğiz:

1- Önce, bizzat musannıf tarafından bu esere ta'lîkat da yazıldığını [616] kaydedelim.

2- Birgivî'nin talebelerinden olan Avlamışlı Muslihiddin Efendi tarafından **Keşfü'l-esrâr** adıyle şerhedilmişir. [617]

3- Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın (1085/1674-75)'de yazdığı **Netâicü'l-efkâr**, İzhar şerhlerinin en meşhurudur. Adalı diye şöhret bulmuştur. Geniş bir tetkîk mahsûlü olan bu şerh, matbûdur. Bu şerh üzerinde yazılan hâşiyelerden bazıları şunlardır: Mustafa Efendi'nin **Menâfiu'l-ehyâr'ı**, Mustafa b. De-

---

614- Ahmed Hattâb el-Ömer, Tedrîsu'n-nahvi'l-arabî, Mecelletü'l-câmia, s. 81 - 82.

615- BB, s. 70-5; Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 59.

616- Kuşadalı Ahmed Efendi, Yeni Avâmil Şerhi, Sül. Ktb. Lâleli ks. nr. 3466, vr. 35 a.

617- Kâtip Çelebi, Keşf, I, 117; OM, I, 255.

de'nin **Gâyetü'l-enzâr'ı**, [618] Hasan Mısrî'nin hâşiyesi, Niğdevî'nin **Tâ'likâtün kâfiye ve tedkîkâtün şâfiye'si**, Abdullah b. Ebî Saîd Muhammed Hâdimî'nin **Şerhu dîbâceti'n-netâic** ve Sipâhizâde'nin hâşiyesi matbudur. Diğerleri Burdur'lu Halil Efendi'nin (1269/1852-53) **Gunyetü'l-ebsâr** isimli hâşiyesi [619], Eğinli Rahmi Efendi (1327/1909)'nin **Gâliyetu'n-nevâfic ale'n-netâyic'idir.** [620]

4- Abdullah b. Muhammed b. Veli'nin **Zübdetü'l-izhâr'ı** 1122/1710-11'de yazılmıştır. Müellif nüshası Sül. Ktb. Denizli ks. nr. 292'dedir. Bir nüshası da Tunus'da el-mektebetu'l-vataniyye nr. 4342 (1 b - 109 a)'dadır.

5- Avâmil, İzhâr ve Kâfiye'ye birer mu'rib yazmış olan Zeynîzâde Hüseyn b. Ahmed'in hocası Sûbicalı Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (1141/1728)'in **Fethu'l-esrâr** adındaki şerhi [621] , 1271/1854-55'de Matbaa-i Âmirede Adalı'nın şerhi kenarında tab'edilmiştir.

6- Birgivî'nin Usûlü'l-hadis risâlesini de şerhetmiş olan Dâvud b. Muhammed el-Karsî (ö. Birgi, 1160/1747)'nin yazdığı şerhin bir nüshası, Sül. Ktb. Fatih, nr. 4933 (1 b - 96 b)'de mevcuttur.

7- Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed'in **Hallu Esrâri'l-Ahbâr alâ İ'râbı İzhâri'l-Esrâr** adındaki mu'ribi matbûdur.

8- Reîsu'l-küttâb Süleyman Feyzî Efendi (1206/1791-92)'nin şerhi. [622]

9- Kasabzâde İbrahim Efendi'nin şerhi de güzel bir şerhdir. [623]

618- OM, I, 213.
619- OM, I,.300; Fehmi Edhem Karatay, İst. Ü. Ktb. Arapça Basmalar Kataloğu, s. 435.
620- OM, I, 319.
621- Bağdatlı, Îdâhu'l-Meknûn, II, 158; OM, I, 255.
622- OM, I, 255, III, 117.
623- Kâtip Çelebi, Keşf, I, 117.

10 - Reîsu'l-kurrâ Eyyûbî Abdullah b. Muhammed b. Sâlih b. İsmâilî (1252/1836-37)'nin şerhinin ismi **Fevâyıhu'l-ezkâr fî halli netâici'l-efkâr** olup matbudur.

11- Osmanpazarî Niyazî Şeyh İsmail Efendi'nin **Ref'ul-estâr** isimli şerhi de Eyyûbî'nin şerhi kenarında tab'edilmiştir.

12- Çörekçizâde Ahmed Nüzhet b. Ebî Bekr 1253/1837-38 tarihinde **"Mefhûm'u-izhâr"** adıyla tercüme etmiş olup matbûdur.

13- Bezm-i Âlem Vâlide Sultan Rüştiyesi hocası İshak Efendi'nin sualli-cevaplı olarak tertîb ettiği tercümesi 1277/1860-61'de tab'edilmiştir.

14- Kars'lı Hâmid Efendi'nin İzhâr şerhi. [624]

15- Mustafa Tevfik Efendi (v. 1271/)'in "İmtihân" adlı şerhi. [625]

16- Hafız Mustafa b. el-Hâc Mustafa el-Mihaliçî tarafından 1283/1866-67'de yazılan **"Şerhu şevâhidi Netâici'l-efkâr maa İzhâri'l-esrâr"** 1286/1869-70'de İstanbul'da tab'edilmiştir. Eser Türkçedir. İzhar'da ve Netâic'de de istişhâd edilen beytin bahrını, illetlerini ve zihaflarını, daha sonra da îrâb, lügat ve istimalle ilgili hususları açıklamaktadır.

17- Harput'lu Ömer Naîmî Efendi (1299/1881-82)'nin de bir izhar şerhi vardır. [626]

18- Halil Hulkî b. Muhammed es-Siirdî tarafından Elfiyye: Muktetafu'l ezhâr fî nazmi İzhâri'l-esrar adıyla bin beyit halinde manzum hale getirilmiş ve 1309/1891'de İstanbul'da tabedilmiştir.

19- Edirne Müftüsü diye meşhur olan Muhammed Fevzi Efendi (1318/1990-1)'nin, **Miftâhu'l-merâm** adındaki şerhi, 1305'de Matbaa-i Âmire'de tab'edilmiştir.

624- OM, I, 285.
625- OM, II, 39.
626- OM, I, 303.

20- İzahlı bir şekilde ve îrabı da açıklanarak, 1309/1891-92'de, Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne İmam-ı Evveli el-Hâc Şam'lı Mustafa Efendi'nin **Bedâyıul-izhârı**, İsmâil Efendi matbaasında tab'olunmuştur.

21- Büyük Çekmece Nâibi Mehmed Tevfîk Efendi'nin İzhâr ve Kâfiye tercümesi, 1312/1994-95'de İstanbul'da tab'olunmuştur.

22- Mehmed Hâlis Efendi'nin "Telhîs'un-Nahv" adındaki terceme ve şerhi İstanbul'da 1318'de tab'edilmiştir.

23- Sâlihli müftüsü H. Muhammed Lütfî'nin **İhtâru'l-Ahyâr Tercümetü İzhâril-Esrâr**, 1324/1906-7'de İzmir'de Keşişyan Matbaasında tab'olunmuştur. Eser iki cüzden müteşekkil olup birinci cüz, mütercimin çeşitli mevzûlarda nasîhatlarını ihtivâ eder. İkinci cüzü ise, İzhâr'ın tercümesidir. Tercümede lüzûm görülen yerlerde izahlar yapılmıştır.

24- Konya müderrislerinden Hacı Seyyîd Efendizâde Ali Şuhûdî tarafından sualli-cevaplı olarak hazırlanan İzhâr tercümesi : "**İmtihan Rehberi**" 1332/1913-14 yılında tab'edilmiştir. Bu tercüme de iki cüz hâlindedir.

25- Birgivî'nin Avâmil'ini izahlı olarak tercüme edip neşreden Ankara Merkez Vâizi Seyyid Ahmed Şâhin, İzhar'ın da aynı şekilde hazır olduğunu ve basılacağını söylemektedir. [627]

26- Arif Erkan'ın tercemesi 1982'de tab'edilmiştir.

27- Muhammed Omay'ın "Yeni ve İlâveli İzhâr tercümesi" ise İstanbul'da 1989'da neşredilmiştir.

b) Özelliği:

İmam Birgivî'nin, Türkiye'de Arabçanın öğretimi yönünden çok mühim yeri bulunan ve İzhar diye tanınan bu eseri, Avâmili'nin mufassal bir şerhi telâkkî olunabilir. Buna rağmen müellifimiz yine de, meselelerin teferruatına girmez; nahivciler

---

627- Seyyid Ahmed Şâhin, İzahlı Avâmil Tercümesi, s. 5.

arasında ihtilâf konusu olan husûslardan söz etmez. Zira o'nun gayesi, dilin detaylarını değil de, esaslarını öğrenmek durumunda olan mübtedîlere yol gösterecek bir kitap te'lif etmektir. Kendi ifâdesiyle bu kitap "her mu'ribin (=nahiv kâidelerine uygun olarak düzgün ve güzel konuşan ve nahiv kâidelerini uygulayan kimse) en muhtac olduğu hususlar hakkında bir risâledir." [628]

Esas itibariyle bu da Avâmil gibi, Âmil, Mamûl ve İ'râb şekilde üç ana bölüme ayrılır.

İzhar, kısa bir mukaddime ile başlayıp, kelime ve lafzın, daha sonra Arab dilinin üç esas malzemesi olan fiil, isim ve harfin, ayrıca âmilin tarif ve izahlarını yapar.

Avâmil'i anlatırken izah ettiğimiz şekilde ana bölümler, tâlî derecede taksime tabi tutulur. Ancak aynı plan takip edilmiş olmasına rağmen her bahis, misalleri çoğaltılarak daha açık ve geniş bir şekilde izah olunur.

Müellifimiz bu izahatı yaparken de, talebeyi bıktırmamak kaygusunu elden bırakmaz. Kitapta zikrettiklerinin, zikretmediklerine de şâmil ve esas olmasına önem verir. Böylece kuvvetli bir mantık, bilgi ve formasyonuna sahib olduğunu bildiğimiz İmam Birgivî, nahvî mes'eleleri dikkatli bir seçime tâbi tutmuştur. Bir misal olarak üzere şunu zikredebiliriz :

Bâ harf-i cerrinin Arab dilinde 14 den fazla ma'nâsı sayıldığı halde Birgivî, bunlardan yalnızca ilsâk için olanını zikretmekle iktifâ etmiştir. [629]

Çünkü, "...Şârih-i Kâmus der ki, ma'nây-ı ilsâk, bâ-i cârrenin ma'nây-ı aslîsidir. Ma'nây-ı sâire gûyâ ki, andan müteferriadır. Zira, sâir ma'nâların her birinde şemme-i ilsâk vardır." [630]

İzhâru'l-esrâr, Basriyyûn mezhebi üzere yazılmıştır. [631] Bu-

628- Birgivî, İzhar, s. 98.
629- Mustafa b. Hamza, Netâic, s. 29.
630- Abdülhamid Efendi, Tercümetü't-Tahtâvî, I, 5.
631- Mehmed Lütfi, İhtâru'l-ahyâr..., I, 20.

na mukabil, bazı hususlarda onlara muhâlefet ettiği ve hattâ kelâm-ı gayr-i meşhûru da ihtiyâr ettiği görülür. [632]

İhtivâ ettiği konular arasında bir karşılaştırma yapıldığında, İzhâr'ın, Zemahşerî (538/1143)'nin el-Mufassal'ı, İbnu Hişâm (761/1359)'ın Muğni'l-lebîb'i ve İbnu'l-Hâcib (646/1248)'in el-Kâfiye'sinin te'sîrinde olduğu müşahade olunmuştur. [633]

Birgivî'nin İzhâr'da, İbnu'l-Hâcib'in Kâfiye'sine tâbi olduğu hususlar olmuştur. [634] Kâfiye ile aralarındaki farkları, Avâmil'i anlatırken zikrettiğimiz için, burada tekrar etmek istemedik. Ancak, Kâfiye'de harf bahsinin daha geniş ele alınmış olduğunu kaydetmek gerekir.

Konuları önem sırasına göre sıralayan İzhâr'ın tertîbinin, Kâfiye'nin tertîbinden daha muntazam olduğu kabul edilmektedir. [635]

İzhâr, kimi meseleleri zikretmeden geçtiği için tenkîd edilmiştir. [636]

İzhâr ile muhteva bakımından umûmiyetle bir benzerlik gösteren Kâfiye hakkında, "nahvin yarısıdır; diğer yarısı ise Muğni'l-lebibde'dir" [637] şeklindeki değerlendirme, İzhâr hakkında da düşünülebilir.

III. ESERLERİNİN, OSMANLI MEDRESELERİNDE OKUTULAN ESERLER ARASINDA'Kİ YERİ

İslâm âlimlerine göre, Arapça öğrenmek farz-ı kîfâyedir.

632- Zeynîzâde, Hallü esrâr...., s. 114 - 5; Ali Şuhûdî, Rehber-i imtihan, s. 380, 396.
633- Zemahşerî, el-Mufassal, s. 1-4; İbnu Hişâm, Muğnil-lebîb, s. 184-8, 204-6.
634- Mustafa b. Hamza, a.g.e., s. 14, 15, 47, 63, 197, 201, 205.
635- Mustafa b. Hamza, Netâîc, s. 70, 124, 197-8, 217, 220; Şam'lı el-Hac Mustafa, Bedâyiu'l-İzhâr, s. 2 - 3.
636- Mustafa b. Hamza, a.g.e., s. 112, 210; Ali Şuhûdî, a.g.e., s. 395; Mehmed Lütfi, a.g.e., II, 65, 74, 101, 131.
637- Saçaklızâde, a.g.e., 164, 23 a; Mehmed Zihni Efendi, Kitâbü't-Terâcim, s. 32.

Zirâ dînin esası olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler Arapçadır. Dinlerin esaslarını öğrenmek mecbûriyetinde olan Türkler için, Arapçanın büyük bir önemi vardı ve ana dilleri olmadığı için de, Arab gramerinin tedrîs edilmesi ve öğrenilmesi gerekiyordu. [638] Bundan başka, bütün İslâm dünyasına hâkim olmak için, Osmanlı Sultanları tarafından medreselerde, İslâm dünyâsının müşterek bir ilim ve hukuk lisanı olan Arapçaya, İslâm hukuk nazariyelerine ve ulemâsına mühim bir mevki veriliyordu. [639] Bu sebeple, Tanzîmât'a kadar Osmanlı medreselerinde tedrîs edilen yegâne lisan Arapça idi.

Bu sebebledir ki, Osmanlı devrine ait gramerden bahsedildiği zaman, Arapça grameri anlaşılır. **Zira medreselerdeki tedrîsat Arapça idi.** [640]

Osmanlı medreselerinde okutulan dersler, iki ana bölümde mütâlaa edilir:

a) Ulûm-i âliyye (=âlet ilimleri)

b) Ulûm-i âliye (=yüksek ilimler)

Ulûm-i cüz'iyye yahut muhtasarât da denilen âlet ilimleri, kelâm, mantık, belâgat, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe ve hattâ tarih ve coğrafya olup, yüksek ilimler olan Kur'an, Hadis ve Fıkıh ilimlerinin tahsil edilmesine vâsıta ve yardımcı olan ilimlerdir. [641]

Dolayısıyla Arab grameri de, talebeyi ulûm-i âliyeye hazırlayan âlet ilimleri arasında sayılmaktadır.

Bizim burada, İmam Birgivî'nin Arab gramerine dair yazmış olduğu eserleriyle mukayese imkânı hâsıl olması ve dolayı-

---

638- Taşköprîzâde, Mevzûâtü'l-Ulûm, I, 182; N. Karaaslan, a.g.e., s. 106.
639- Ömer Lütfi Barkan, a.g.e., I, s. XIX.
640- N. Karaaslan, a.g.e., I, 106.
641- Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve kitaplar hakkında geniş bilgi için bk: Uzunçarşılı, İlmiye teşkîlâtı, s. 19 v.dd; Şehabettin Tekindağ, Cumhuriyetin 50. yılında İstanbul Üniversitesi, Bölüm 1 Medrese dönemi, s. 26, v.dd; Cahit Baltacı, a.g.e., 35-43.

sıyle Birgivî'nin eserlerinin Osmanlı döneminde Arab grameri-nin tedrîsatında iktisab ettiği ehemmiyetin anlaşılmasına yardımcı olması düşüncesiyle, medreselerde okutulan diğer gramer kitaplarından bahsetmemiz uygun olacaktır:

A- SARF KİTAPLARI

1- El-Emsile :

Bir tasrif kitabıdır. Müellifi bilinmemektedir. Nasara fiilinden iştikak eden şekillerin listesini ihtiva eder. Eser iki kısımdan müteşekkildir:

a) el-Emsiletü'l-Muhtelife :

b) el-Emsiletü'l-Muttaride :

Fiillerin **aktif** (=malûm) ve **pasif** (=meçhul) şekilleri de dahil olarak, yirmi dört sıyga olan emsile-i muhtelife'nin, her birinin ayrı ayrı çekimi yapılır. Ayrıca bu sıygaların herbirinin altında, Türkçe izahları mevcuttur.

Bu kitapta yalnızca sülâsî mücerred örneği üzerinde durulup; rubâî'den, mezîd fihden ve illetli fiillerden (el-mu'tel) bahsedilmez.

Dâvûd-i Karsî (1160/1747), Emsile üzerine bir şerh yazmıştır ki, bu konusunda mühim bir şerhtir. Bu şerh Türkçe ve Arapça olarak yazılmış olup, her ikisi de İstanbul'da 1297/1880'de basılmıştır. Türkçe şerhin önemi, sarfa ait gramer terimlerinin, şârih tarafından açıklanarak, bunların çocuklar tarafından muntazaman nasıl öğrenilmesi gerektiğine işâret edilmesidir. Emsile'nin diğer şerhleri, Mustafa es-Sürûrî (969/1561), [642] Hicâbî Abdülbâkî Efendi (1238/1822), Eskicizâde Ali Mehdî Efendi (1243/1827) tarafından kaleme

642- Sürûrî şerhi, 1317 / 1899-1900 sarf cümlesi içinde Emsile'nin kenarında tab'edilmiştir.

alınmıştır.[643]

Birgivî'nin Emsile şerhi ise, kendisinin tertîb etmiş olduğu el-Emsiletü'l-fadliyye'nin şerhi olup hakkında yukarıda bilgi verdik.

Kâtib Çelebi, Keşfu'z-zunûn'da bu kitaptan bahsetmiyor ise de, Emsile'nin, en azından 16. asırdan bu yana Osmanlı medreselerinde okutulduğunu, Sürûrî'nin şerhi ve Birgivî'nin şerhu'l - Emsiletü'l - fadliyye'sindeki ifâdeleri[644] ortaya koymaktadır.[645]

2- Binâü'l-ef'âl:

İkinci olarak okutulan sarf kitabıdır. Kısaca Binâ diye tanınır. Bunun da müellifi malûmumuz değildir. Kâtib Çelebi, bu eserin Ahmed b. Muhammed b. Abdülaziz el-Endelüsî tarafından 1038/1628'de şerh edildiğini ve bunun bütün şerhlerinin en eskisi olduğunu bildiriyor.[646] Diğer şerhleri ise, 17. asrın ikinci yarısından sonraki tarihi taşımaktadır. el-Binâ müellifinin, Mahmud ez-Zemahşerî (538/1143)'nin el-Mufassal'ının -muhtemelen İbnu'l-Hâcîb'in el-İzâh adlı- şerhine atıfta bulunduğuna göre, el-Binâ'nın te'lîfinin milâdî onikinci asırdan önce olmaması gerekir.[647]

Bu kitabı bir çok Osmanlı müellifi şerhetmiştir. Bazıları şunlardır: Hafız Muhammed Vardarî (1045/1635), Ahmed Efendi Silifkevî (1091/1680), Muhammed el-Kefevî (1168/1754), Rüşdî Ahmed Efendi Karaağacî (1251/1835), Muhammed Remzî Efendi (1318/1900). Bu şerhlerin hepsi Arapçadır.[648]

643- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 11-2; OM, I, 111.
644- Birgivî, Şerhu'l-Emsiletü'l-fadliyye, 68 b - 69 a, Esad Efendi vr. 3576.
645- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 112.
646- Kâtib Çelebi, Keşf, I, 255.
647- el-Binâ, s. 229; Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 112; Târık el-Cennâbî, a.g.e., 88 v.dd.
648- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 113.

Emsile'de üçlü fiil (=sülâsî) misal olarak alındığı halde, Binâ'da Arapça fiillerin bütün şekilleri ele alınmıştır. Bu kitapta, sarfın bâbları 35 olarak gösterilmiştir. Kitabın sonunda sahih, ecvef, mudâaf, misâl, mehmûz, nâkıs ve lefîf birer misalle izah edilmiştir.

3- el - Maksûd :

Medreselerde tedris edilen üçüncü kitap Maksûd'dur ve müellifinin kim olduğu ihtilaflıdır. İmam Birgivî Maksûd'u, İmam-ı a'zam (150/767)'a izâfe eder. [649] Bu kitabın Muhammed b. Halil b. Danyal (710/1310) tarafından yapılan şerhi, en eski şerhi olarak bilinir.

Diğer şerhlerinin Osmanlılar tarafından yazılmış olması, bu eserin sâdece Türkiye'de meşhur olup incelendiğini gösterir. İmam Birgivî'nin İm'anü'l-enzâr adındaki şerhi, 952/1545'de son derece ihtimamla hazırlanmıştır. Ahmed b. Muhammed b. Mağnisavî (1000/1591)'in şerhi ise, 16. asırda yazılmış Türkçe bir şerh olması açısından önemlidir. [650]

Maksûd, onun kadar ahenkli olmasa da, Binâ'dan daha mufassaldır. Önce hemen hemen Binâ'daki gibi sahih fiiller tekrarlanmıştır. Sonra sahih olmayan fiillerden bahis vardır ki, burada i'lâl kaideleri ve illetli harfler izah edilir. Peşinden, müştekkât yanî, ismü'l-fâil, ismü'l-mef'ûl, mimli masdar v.s. izah edilmektedir. [651]

Bu eser bu şekliyle Türk çocuklarına Arapçayı öğretmek için asırlarca bir el kitabı olmuştur. [652]

4- el-Izzî :

Bu eser İzzeddin b. Abdulvahhâb b. İbrahim b. Abdulvehhab b. Ebu'l-meâlî el-Hazrecî ez-Zincânî (655/1257)'nin yazdığı bir sarf kitabıdır ve müellifinin isminden dolayı İzzî diye tanın-

649- Birgivî, İm'ânü'l-enzâr, s. 151.
650- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 115.
651- Maksûd s. 178 v.dd, 187 v.dd.
652- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 115; Taşköprîzâde, mevzûâtu'l-ulûm, I. 180.

mıştır. Eser, Tasrifu Zencânî ve Tasrifu Izzî veya el-Muhtasar adlarıyle de anılmaktadır.

Bu eser, 15. asırdan itibaren, Osmanlılar tarafından tedris ve tedkîk edilmiştir. Eserin bir çok şerhleri mevcut olup, en mükemmeli Sadeddin et-Teftâzânî (792/1389-90)'ın şerhidir. [653]

Izzî'de fiillerin şekilleri ve tehavvülleri ele alınır. Sarf ilminin kısa bir tarifinden sonra, fiillerin harf sayılarına ve nevi'lerine göre tasnifi yapılır. Müellif, emsile-i muhtelife sırasını takip ederek, bunları tasnîf edip, bir veya bir kaç misal vermiştir.

Izzî'de özellikle i'lâl kaidelerinin izahı yapılmakta, illetli fiillerin istisnâî halleri zikredilmektedir. Kitabın sonlarında ise, ism-i zaman ve ism-i mekân bahis konusu edilmektedir. [654]

5- Merâhu'l-ervâh :

Sarf'ın öğretilmesi için takib edilen beşinci ders kitabı, tercüme-i hâli bilinmeyen Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'undur. 15. asırdan beri meşhur olmuş ve muasırlarının elinden düşmemiş bir kitaptır. Mevzûâtu'l-Ulûm'un ifadesinden, İbn Kemal'in bu esere yazdığı şerhden, Merâh'ın en azından 16. asırdan beri Türklerin gramer el kitabı olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Daha sonraları da, zamanımıza kadar sarf öğretiminde istifade edilen bir eser olmuştur. Merâh şerhlerinin en önemlisi Diknoz Ahmed Efendi'nin şerhidir. [655]

Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, bu eserinde fiillerin yapısını tahlil ve onu yedi kısma ayırarak, her bir kısmı, fiilin bu türüne tahsis ediyor.

Müellif özellikle i'lâl kaideleri üzerinde ısrarlı bir şekilde, eski Arab lisaniyatçılarının ortaya koyduğu nazariyâtı zikretmiş bulunmaktadır. [656]

653- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 117.
654- İzzeddîn b. Abdülvehhâb, Izzî, s. 124 v. dd.
655- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 18-19.
656- Ahmed b. Ali b. Mesûd, Merâh, s. 3 v.dd.

6- eş-Şâfiye :

Medreselerde okutulan sarf kitaplarından biri de, muhtevasından daha önce söz etmiş olduğumuz **İbnu'l-Hâcib (646/1248-49)'in Şâfiye'**sidir. [657]

Bizzat müellifi tarafından da şerhedilmiş olan Şâfiye'nin en meşhur şerhi, Hasan b. Muhammed en-Nisâbûrî'nindir. [658]

Burada Birgivî'nin el-Emsiletü'l-fadliyye ve Kifâyetü'l-mübtedî'sinin de, tedrîs edilen sarf kitapları arasına katıldığını söylemek gerekir. Kifâye'ye, tesbît ettiğimiz kadarıyle, altı ayrı şerh yazılmış olması, bizzat şârihlerin ifadeleri [659] ve daha sonra yazılan kitaplarda bu eserin kaynak olarak zikredilmesi, [660] bu sözümüzün delilini teşkil eder. İmam Birgivî'nin Avâmil'ine **Avâmil-i cedîd,** dendiği gibi Kifâyesi de, **Sarf-ı cedîd** diye meşhur olmuştur. [661]

Ancak, Birgivî'nin sarfa dair olan bu risâlelerinin, sentaksla ilgili olarak kaleme aldığı Avâmil ve İzhâr kadar şöhrete kavuşmamış olduğunu da kaydedelim.

B - NAHİV KİTAPLARI

Talebeler morfolojiyi (sarfı) okuduktan sonra sentaksı (nahvi) okumaya ve öğrenmeye başlarlardı. Birgivî'nin eserlerinin yazılmasından önce, gramerin bu dalında takîb edilen kitapların sırası şöyle idi: Avâmil-i Cürcânî, el-Misbâh, Kâfiye, Elfiye, Molla Câmî, Muğni'l-lebîb.

657- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 121; el-Cennâbî, a.g.e., s. 73 v.dd.
658- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 124.
659- Hasan b. Ferhâd, el-Üskübî, İnâye, Lâleli, 3095, 42 b; Muhammed b. Mustafa et-Tavuskârî, Bidâatü'l-müktefî, Sül. Ktb. Dârü'l-mesnevî, nr. 532, 1 b, v. dd.
660- Kuşadalı Ahmed, Gâyetü'l-mübteğî, s. 9, 17, 34, 54, 65; Zeynîzâde, Şerhu'l-Emsile, s. 30.
661- Birgivî, Kifâye, Sül. Ktb. Reşid Efendi ks, nr. 1017, vr. 13 a.

Daha sonra imam Birgivî'nin eserleri de bu sıraya dahil oldu. Avâmil-i Cürcânî'nin tedrîs edilmesi devam etmekle beraber, çoğunlukla Birgivî'nin Avâmil-i Cedîd'i okutulmaya başlandı. Avâmil'den sonra da İzhâr'ın takib edilmesi bir medrese an'anesi halini aldı. Bu ders kitapları listesine İsâm ile Kavâidü'l-îrâb'ı da ilâve etmeliyiz. Ancak bunlar içinde en çok okunanı, iki Avâmil, İzhâru'l-esrâr, Kâfiye ve Kâfiye'nin Molla Câmî şerhidir. [662]

Bu arada başta Kuşadalı Mustafa b. Hamza (ö. 1085/1674-75'den sonra)'nin Netâicü'l-efkâr adlı şerhi olmak üzere, bazı İzhâr şerhlerinin, İzhârla birlikte tedrîs edildiğini ve defalarca baskılarının yapılmış olduğunu zikredelim.

Kâtib Çelebi (1067/1656), Keşfü'z-zünûn'da İzhâr'dan bahsettiği halde, [663] Birgivî'nin Avâmil'inden söz etmemesine karşılık, çağdaşı olan Evlîyâ Çelebi (1093/1682) onu Birgivî'nin meşhur eserleri arasında sayar. [664] Buna göre, Avâmil'in de en geç 17. asrın sonlarında şöhrete kavuşmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Avâmil şerhlerinin 17. asrın sonlarından itibaren yoğunluk kazanması da, bu kanaatimizi te'yîd eder mahiyettedir.

Avâmil-i Birgivî'nin mufassal bir planını daha önce takdim etmiştik. O plânın diğer nahiv kitaplarının da aşağı yukarı, esaslarını yansıtmış olacağından, bu kitapların muhtevalarından genişçe bahsetmiyeceğiz.

Pek çok yazma nüshalarda ve Birgivî'nin, Avâmil ve İzhâr'ının matbû nüshalarında da olduğu gibi, çoğu kez Avâmil-i cedîd, İzhâru'l-esrâr ve Kâfiye'nin bir arada bulunuşu, medreselerde de bu eserlerin ve bu sırayla okutulduğunu gösteren bir işâret sayılmalıdır.

662- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 124.
663- Kâtib Çelebi, Keşf, I, 117.
664- Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, XIII, 123.

İbnü'l-Hâcib'in Kâfiye'si, kelime, kelâm, isim ve i'râb gibi Arab sentaksının teknik tabirlerini izâh ettikten sonra, merfûât, mansûbât, mecrûrât, tevâbi, mebnîyât, fiil ve harflerden bahseder.

Bu eserin pek çok şerhleri yanında, Osmanlılar tarafından yazılmış Türkçe şerhleri de vardır: Şemseddîn el-Kâdî Kemâleddîn (şerhin yazılış tarihi : 972/1564), Sûdî el-Bosnavî (1005/1596), Akkaftan Kemâleddin (şerhin yazılış tarihi 1028/1619) ve Mevlevî İsmâil Efendi (1041/1631).

Türkler arasında en meşhur Kâfiye şerhi, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî'nin, Molla Câmî adıyle meşhur olan el-Fevâidu'd-dıyaiyye adındaki şerhidir.

el-Fevâidü'd-dıyâiyye üzerinde yazılmış olan İsameddin b. İbrahim b. Muhammed el-İsferâinî (943/1536)'nin hâşiyesi büyük bir ün salmış ve müellifine izâfetle İsâm ismiyle meşhur olmuştur. Molla Câmî'ye, Osmanlılar tarafından yazılmış daha başka hâşiyeler de vardır. [665]

Burada Saçaklızâde'nin, Molla Câmî ve diğer bazı kitapların tedrîsiyle ilgili görüşünü nakledelim:

"Bilki Câmî'nin Kâfiye şerhini öğrenmeye, talebelerin zekîleri, ancak bir miktar mantık ve münazara ilmi tahsîl ettikten sonra muktedir olabilirler. Anlamıyanlardan birçokları ise, iki sene veya daha çok bir zaman onunla meşgul oluyor ve vakitlerini zâyî ediyorlar. Halbuki, Mütevassıt adlı şerh, mübtedîlerin anlamasına daha elverişlidir. Eski nüshalardan anlaşıldığı üzere, önceki talebeler, Zemahşerî'nin el-Mufassal'ını okumaya önem verirlerdi ki, doğrusu da budur. Zamanın talebeleri, önceki talebelerin yollarını terk ettiklerinden beridir, onların derecelerine ulaşamadılar. Fakat bununla berâber, el-Mufassal'la meşgul olmak da, Muğni'l-lebîb'den müstağnî kılmaz." [666]

665- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 132- 3; el-Cennâbî, a.g.e., s. 57 v.dd.
666- Saçaklızâde, Tertîbu'l-ulûm, 22 ab, Hafıd Efendi, nr. 285.

İmam Birgivî'nin İmtihânu'l-ezkiyâ'sının da, medreselerde tedrîs edilen nahiv eserleri arasında yerini aldığını kaydedelim.

İzhâr'ın en meşhur şerhi Netâicü'l-efkâr'ı yazmış olan Kuşadalı Mustafa b. Hamza'nın, İmtihânü'l-ezkiyâyı da tahşiye etmesi ve Birgivî'nin bu eserinin ve hâşiyesinin tab'edilmiş olması, onun önemini ve medreselerde kazandığı itibarı gösterir.

Sonra Arabçanın Türklere öğretilmesinde, başka bir kaç gramer kitabından da bahsetmeden geçemiyeceğiz.

İbnü Mâlik Muhammed b. Abdullah (672/1274)'ın el-Elfiyye'si Türkiye'de okutulmuş ise de, İbnu'l-Hâcib'in Kâfiye'si kadar nam salmış değildir. Eser 1000 beyit'ten ibârettir. Ve bu yüzden İbnu Mâlik Hülâsâ adını verdiği halde el-Elfiye diye tanınmıştır.

Ebu'l-feth Nâsır b. Abdullah el-Mutarrizî (610/1213)'nin el-Misbâh'ı el-Elfiyye'den daha çok okunmuştur. İbnü Hişâm (762/1360)'ın Muğni'l-lebîb an kütübi'l-eârib adındaki şöhretli kitabı da, Türkiye'de 15. asırdan beri tanınmaktadır. Bu müellifin Türkiye'de daha fazla tedrîs edilen kitabı, el-Muğnî'den önce, Mekke'de yazdığı Kavâidü'l-İ'râb adındaki muhtasar sentaks kitabıdır.

Nihâyet Zemahşerî (538/1144)'nin el-Mufassal'ını ve İbnu Âcurrûm (723/1323)'un el-Ecrûmiyye'sini de zikretmeliyiz. Ancak bu son eser, Türkiye'den çok, Kuzey Afrika'da meşhur olmuştur. [667]

Görüldüğü üzere, Osmanlı medreselerinde İmam Birgivî'nin eserleri dışında, ne Arabçanın öğretim metodlarında ve ne de okutulan gramer kitapları konusunda, Tanzîmat'a kadar hiç bir yeniliğe tesâdüf edilmemektedir. Tedrîs edilen kitaplar umûmiyetle, Osmanlı devrinden evvelki tarihi taşıyorlar.

İmam Birgivî'nin gramer kitaplarında takibettiği metodu

667- Nasuhi Ü. Karaaslan, a.g.e., s. 133-4.

kabul ettirmek için de, zamanın ulemâsıyla mücadele ettiği anlaşılmaktadır. İmtihânu'l-ezkiyâ'nın mukaddimesinde "zamanın âlimlerine inad, hased ve kibir galib gelmiştir" [668] diye ta'rizde bulunması ve tertîb ettiği Emsile'yi açıklamak için, bir de şerh yazmak ihtiyacını hissetmiş olması, bizi bu kanaate sevk eden sebeblerdendir.

Nihâyet bu eserler, medreselerin vazgeçilmez eserleri arasına katılmıştır. Şimdi burada, bu eserlerin Osmanlı medreselerinde gördüğü kabul ve îtibarı tebarüz ettiren bir ifâdeyi nakledelim:

"Bu kitapların bir husûsiyeti de şudur ki: **Talebe kitapları okurken, hem asıl mevzu olan Arabî nahiv kaidelerini öğreniyor, hem de i'tikad ve ahlâka dâir bilgi edinmiş oluyor.** Merhum öyle kalem kullanmış ki; kitaplarında kaidelere misal **verirken dâimâ i'tikad ve güzel ahlâka dair misalleri seçmiş,** âlet kitaplarında dahî, **kavâid-i Arabiyyeyi öğretirken,** okuyuculara **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin ana hatlarını göstermiştir.**

Burada hocamız Akşehir'li Hacı Ahmed Efendi merhûmun bir sözünü arzedelim : Hoca merhum, Konya'da medresede talebe iken, zamanın âlim ve fâdıllarından bir zât-ı muhterem, medreseyi ziyâreti esnâsında, talebelerle konuşurken, ilk defa okunması ve öğrenilmesi mühim olan, i'tikat bahisleri olduğunu işâretle:

- Mezhebimiz olan Ehl-i Sünnet'in esas kâidelerini, İmam Birgivî merhumun Avâmil ve İzhâr'ını okurken öğrendik ve öğreniyoruz, demişlerdir." [669]

İmam Birgivî'nin Arab gramerine dâir olan eserleri, özellikle, Avâmil ve İzhâr dört asırdan beri medreselerimizde tedrîs edilmiştir. Arapçanın sarf ve nahvini, keskin ve berrak bir man-

---

668- İmtihânü'l-ezkiyâ, s. 2.
669- Mehmed Hulûsi İşler, a.g.e., s. 12-13.

tık sırası içinde hulâsa eden bu eserler, emsâline az rastlanır bir kabiliyet ve vukûfun mahsûlüdürler. Osmanlı medreselerinde büyük bir şöhret kazanmış ve elden ele dolaşmış olan bu metinler, kendi devirlerini, hattâ devrimizi aşan bir tertib ve tasnîf mükemmelliği arzederler. Asırlardır Türk ve müslüman talebeleri, onun bu eserlerini okumuş ve zihinlerine, bunlar sâyesinde Arab lisânını ve Kur'ân-ı Kerîm dilini kavrıyabilecek bir kabiliyet ve parlaklık vermişlerdir. [670]

İslâm Ansiklopedisinde bu eserler hakkında : **Senelerden beri medreselerde okutulan nahiv kitaplarından İzhar ve Avâmil de, Birgivî'nin iki eseri olup, medreselerde Arapça tahsîlini, devrinin usullerine nisbetle hayli kolaylaştırmıştır...."** [671] denmekte ve bu sûretle, bu eserler övülmektedir.

İmam Birgivî'nin gramerciliğini bir cümle ile ifâde etmek gerekirse; **Arabça öğretiminde yeni bir devir ve çığır açmış, mükemmel bir otoritedir**, denilebilir. [672]

670- Mehmed Sofuoğlu, a.g.e., s. 65.
671- Kasım Kufralı, Birgivî, md., IA, II, 634.
672- Mehmed Sofuoğlu, a.g.e., s. 65.

NETİCE

Biz bu çalışmamızda, İslâm âleminde, özellikle Türk toplumunda çok tanınmış bir âlimin hayatını, şahsiyetini, eserlerini ve Arab dilinin öğretimindeki yerini tanıtmaya çalıştık.

Her şeyden önce, Birgivî, hanefî-mâtürîdî'dir. Dolayısıyla onun, Ömer en-Nesefî, Teftâzânî ve Seyyid Şerif Cürcânî'nin tesîrinde kaldığını görüyoruz. Birgivî, mukallidin îmânını sahih görmekle beraber, bununla yetinmeyip, imânın tahkikî dereceye götürülmesini ve bunun için gerekli bilgilerin edinilmesinin lüzûmunu ileri sürer.

O, samîmi bir dindar ve medenî cesâreti olan bir kimsedir. Ayrıca sahib olduğu mantıkî ve dînî bilgisiyle, Şerîatın korunması hususunda mücâdele vermiştir. İmam Birgivî, dine karşı gösterilen lâubâliliklere ve cemiyette meydana gelen haksızlık ve yolsuzluklara karşı çıkıyordu. Bunun için elinden gelen herşeyi yapıyor; hiç kimseden çekinmiyordu. Medreselerdeki dersleriyle, camideki va'zlariyle ve yazdığı eserleriyle, bid'atlerin ve haksızlıkların ortadan kaldırılması için çaba harcıyordu. **Bütün arzûsu, müslümanların yaşayışlarını Kur'ân ve Sünnet'e mutabık hâle getirmeleri ve dolayısıyla ahlâklarını yükselt-**

meleriydi. Toplumdaki bozuklukların ve zulümlerin yok edilmesi husûsundaki fikirlerini devlet adamlarına da söylemekten çekinmiyor, makam ve mevki endişesi taşımıyordu. Hattâ bu fikirlerini söylemek için **Sadrazamın huzuruna çıkıp, ona memlekette gördüğü haksızlıkları açıkça anlattı.** Devrin kadılarının ve diğer devlet adamlarının çalışmalarında gördüğü yolsuzlukları eserlerinde yazdı; doğru hareket etmelerini tavsiye etti. **Paraların ayarının düşürülmesinin, halkı zarara sokacağı için, doğru olmadığını et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'de dile getirdi.**

O'nun bu tür davranışları, **el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker** düşüncesinden kaynaklanıyordu. **Zira O'na göre, âlimlerin, yolsuz tatbikatları gördükleri zaman, ikâz etmeleri gerekir.** Birgivî'nin bid'atler karşısındaki tutumu, İbn Teymiye'nin tutumuyla benzerlik gösterir. Ancak, eserlerinde İbn Teymiye ismine rastlanmaz. Yalnızca kabir ziyaretiyle ilgili risâlesinde, İbn Teymiye'nin talebesi olan İbnu'l-Kayyım el-Cevzî'nin bir eserinden iktibas ettiğini söyler. Öte yandan Birgivî'nin İbn Teymiyye mektebi mensuplarına, münkerâtı şiddetle reddetme ve bu hususta otorite sahiplerinden çekinmeme durumundan başka bir hususta benzemediğini söyleyenler de vardır. [673]

Birgivî, dîni ilimlerde derin bir kültüre sahipti. Babası müderrislikle iştigal ettiği gibi, kendisi de hayatı boyunca ilim yolunda bulundu. Fıkıh, hadîs, tefsir ve Arab grameri husûsunda mütebahhirdir.

Birgivî'ye göre dinde iki esas kaynak Kur'ân ve Sünnettir. İcmâ ve Kıyas onların tefsîri mahiyetindedir. Ona göre ictihad, uzun zamandan beri inkıtâa uğramıştır. Bu sebeble müslümanlar günlük hayatlarında (amelde) rastgele kimsenin değil, güvenilir âlimlerin eserlerine uymaya mecburdurlar.

673- Abdulmüteâl es-Sa'îdî, a.g.e., s. 378.

Birgivî, zamanın âlimlerinin gördükleri haksızlıkları nehyetmediklerinden şikâyetçiydi. Kendisi doğruluğuna inandığı meseleleri açıklamak için kimseden çekinmiyordu. Şeyhulislâm Ebussu'ûd Efendinin fetvâ vermiş olmasına rağmen, para vakfının batıl olduğunu ve Şeyhulîslam'ın bu meselede hatâ ettiğini göstermek için, es-Seyfu's-sârim adlı risâlesini yazdı. Eserlerinde Şeriatı tatbik etmeyenleri açıkça tenkîd etti.

Birgivî, irâdeli denemelerle, insan ahlâkının değiştirilebileceğine inanır. Ahlâkî konularda Gazâlî'nin te'sîrinde olduğu görülür. Birgivî'nin et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'si ile Gazâlî'nin İhyâ'sı arasında büyük bir benzerlik vardır.

Birgivî tasavvufa karşı değildir. **Bizzat kendisi, tasavvuf yoluna girerek şeyhinden mücâz olmuştur.** Onu, **sûfiyye'ye karşı büyük bir saygı içinde görüyoruz. Ancak zamanının bazı mutasavvıflarının aşırı davranışlarını tenkîd etmiştir.** "Gafil âlimler"le "cahil âbidler"e dolayısıyle, bütün müslümanlara dîni sâhada bir "ölçü" olması düşüncesiyle et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'yi kaleme almıştır.

Birgivî, Arab gramerinde de ihtisaslaşmış bir şahsiyettir. Genç yaşından îtibâren, bu dilin tedrîsiyle meşgul olması ve bu dilin öğrenilmesi ve öğretilmesinin sevab olduğuna inanması, bu husustaki meşguliyetinin artmasına vesile olmuştur. Onu, Arab dilinin öğretilmesi hususunda, devrindeki diğer müderris ve müelliflerden farklı bir çalışma içinde görüyoruz. Öteki müellifler, daha önce yazılan eserlere şerh veya hâşiye yazmakla meşgul olurken Birgivî, bu dili insanlara daha kolay ve pratik olarak öğretmenin yollarını aradı. Bilhassa bu dile yabancı olan **Türk çocuklarının, dinlerinin dili olan Arabçayı kolayca öğrenebilmeleri için çareler düşündü.** Daha önce yazılmış gramer kitaplarını tenkîdî bir nazarla tedkîk etti. Kendince en uygun bir tarzı geliştirdi. **Arab sarf ve nahvinin temel bilgilerini, pratik ve pedagojik olarak tertîb etti.** Bunda büyük ölçüde başarılı oldu. Arab gramerine dair **eserlerinin dört yüz kü-**

sur sene Osmanlı medreselerinde tedrîs edilmiş olması ve günümüzde de, Arab diliyle meşgul olanların, **hattâ aslen Arab olan Arab dili mütehassıslarının da dikkatini çekmiş olması,** bunun en büyük delilidir.

Mufassal kitaplarda **dağınık** halde bulunan **i'tikâdî, amelî ve ahlâkî bilgilerin özlerini halka tebliğ etmek için Vasiyetnamesini Türkçe olarak kaleme aldı.** Böylece, kendi branşında, içinde **yaşadığı topluma hizmet etmenin ve bir aydının halka inebilmesinin örneğini verdi.**

XVII. asırda Birgivî'nin tarafdarları olan Kadızâdeliler, işi ifrata vardırdılar. İstanbul halkını ayrılığa düşürerek bir takım hâdiselere sebeb oldular. Ancak, hükûmetin meseleye el koymasıyla bu aşırılık önlenmiş oldu. Fakat İmam Birgivî'nin fikirleri ve eserleri, bir çağlayan gibi tarih içinde akmaya devam etti. Zamanımıza kadar hemen her devirde, Birgivî'nin eserleri okundu, okutuldu, üzerlerine şerhler ve hâşiyeler yazıldı.

Nihayet diyebiliriz ki, bugün dahi, Türk halkı Birgivî'nin fikirlerinin te'sîrindedir. Zirâ, 1969'da tercüme edilen et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'nin, 1981 yılında üçüncü baskısı yapılmıştır. Vasiyetname'nin Kadızâde şerhiyle birlikte baskıları tekrarlandığı gibi, Muaddilü's-salât ve Ahvâlü etfâli'l-müslîmîn adlı risâleleri de tercüme edilerek yayınlanmıştır. **Arab dili ile ilgili eserleri ise, bilhassa, özel olarak Arabça öğrenenlerin ellerinden düşürmedikleri ders kitabı olmaya devam etmektedirler.**

İmam Birgivî hakkındaki bu çalışmamızın, diğer âlimlerimiz hakkında da araştırmalara vesîle olmasını temenni ederken; bu türlü çalışmaların tarihî ve ilmî hakikatlere ışık tutacağına dair kanâatimi ifâde etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

İmam Birgivî

Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde yaşayan,
tesirleri günümüzde de devam eden alimlerden birisi de
İmam Birgivî'dir.
Kur'an ve Sünnet doğrultusunda
bir yaşam tarzını savunan Birgivî
desleri, vaazları, eserleri ile
bidatlerin ortadan kalkmasına gayret etmiş,
makama, mevkî'ye ehemmiyet vermemiş,
cesur ve mücadeleci bir âlimdir.
Birgivî hakkında yapılan en derli toplu çalışma
hususiyetine de sahip bu kitapta;
Fıkıh, hadis, tefsir gibi dînî ilimlerde derin bilgi sahibi,
Arapça eğitiminde ve gramerinde üstad olan
bu büyük Osmanlı âliminin hayatı, şahsiyeti,
mücadelesi, eserleri, dünden bugüne devam eden
tesirleri anlatılıyor.

ISBN 975-7370-00-2

SEHA